ISSN 2181-7839

XALQ TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

Muassis:
O'zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi

PUBLIC EDUCATION

SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL
MINISTRY OF PRESCHOOL AND SCHOOL EDUCATION
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

2023

6-son

(Noyabr-Dakabr)

Jurnal 1918-yil dekabr oyidan chiqa boshlagan
O'zMAA tomonidan 2013-yil 4-martda qaytadan ro'yxatga olinib, 0104-raqamli guvohnoma berilgan.

TOSHKENT

MUNDARIJA

TAHRIRIYAT		
	4	Ta'lim oluvchilarda muloqot va muomula madaniyati, tanqidiy fikrlash qobiliyati, kreativlik fazilati, guruhda ishlash (jamoani xis qilish) – asosiy to'rtta konpetensiyalar "4k"ni shakllantirish dolzarb masala
TA'LIM VA TARBIYA NAZARIYASI		
M. Pardayeva	6	Ta'lim oluvchilarda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishning produktiv yechimlari
Z. Sangirova	12	Bolalarda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishda pedagog va ota-onalar hamkorligi
Z. D. Jo'rayeva	15	Bo'lajak o'qituvchilarning akmeologik kompetentligini rivojlantirish – ijtimoiy-pedagogik zaruriyat sifatida
U. G'oyimov	19	O'qituvchilarda refleksiv ko'nikmalarni shakllantirishni takomillashtirishning dolzarbligi
G. Uzoqova	22	Milliy yuksalish sharoitida ma'naviyatning falsafiy tahlili
D. Xaydarova	26	Turizm terminlarining leksikografik, lingvistik va kulturologik talqinini o'rganishning ijtimoiy-pedagogik omillari
D. Shomalikova	29	O'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda bolalar davriy nashrlarining didaktik imkoniyatlari
TA'LIM VA TARBIYA METODIKASI		
D. Elmurodova	33	Talabalarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari
I. Toshmanov	36	Biologiya fanidan laboratoriya mashg'ulotlari dasturiy ta'minotini takomillashtirish (7-sinf biologiya fani misolida)
O. Ochilov	41	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy faoliyatini loyihalashtirishning ilmiy-metodik asoslari
D. Akbarova	45	To'garak va sinfdan tashqari ishlarda o'quvchilarning ijodiy qobilyatini o'stirish
N. Karimova	48	Erkin Vohidov va Mixail Bulgakov asarlari tahlili asosida syujetlarining mutonosibligi ("Ikkinchi tumor" tragikomediya hamda "Ityurak" qissasi asosida)
F. Abdullayeva	51	Kognitiv tilshunoslik va lingvomadaniyatda konsept tushunchasining qo'llanilishi
M. Obidova	54	O'zbek tilini o'qitishda o'quvchilarga kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish
O. Avezmurodov, Z. Avezmurodova	59	Fizika fanini o'qitishda ajdodlarimizning ilmiy meroslaridan foydalanish va uning tarbiyaviy ahamiyati
U. Sarapova	63	Ta'lim muassasasi va oila hamkorligida boshlang'ich sinf o'quvchilarida iqtisodiy tarbiya ko'nikmalarini shakllantirishninng o'ziga xos jihatlari
ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI		
M. To'ychiyeva	67	Xorijiy tillarni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ahamiyati
D. Elmurodova	70	Muammoli ta'lim texnologiyalari asosida oliy ta'lim tashkilotlari talabalarining tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish mazmuni va komponentlari

Z. Yulchiyeva	75	Muhandislik madaniyatini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati
		TA’LIMDA MARKETING
T. Komilov	79	Ta’lim sifatini oshirishda moliyalashtirishning ahamiyati (Nazariy yondashuvlarning tahlili)
		KASB-HUNARGA YO‘NALTIRISH
E. Murodov	85	Umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilarini mustaqil hayotga tayyorlashda kasb-hunarga o‘rgatishning zaruriyati
		JISMONIY TARBIYA VA SPORT
S. Tursunova, F. Mirzayeva	90	I-IV-sinf o‘quvchilariga mos harakatli o‘yinlarning ahamiyati
S. Elova	93	Sportning gimnastika turi bo‘yicha qizlarni musobaqalarga saralash metodikasi
B. Xolmaxmatov	97	Ixtisoslashtiriligan futbol maktablarida yosh futbolchilarni tanlab olish tizimini takomillashtirish
S. Baxodirov	100	Yosh futbolchilarni musobaqa sharoitida texnik-taktik mahoratini takomillashtirish
T. Arislanov	104	Yosh basketbolchilarni musobaqa sharoitida texnik-taktik mahoratini takomillashtirish
		MAKTABGACHA TA’LIM
N. Erhanova	107	Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar nutqini o‘stirishning noan’anaviy usullari
		PSIXOLOGIYA
Sh. Axmedova	111	Harbiy pedagoglarda kasbiy bilimdonlik sifatlarini rivojlanishining ijtimoiy-psixologik omillari
G. Mahsudova	114	Bo‘lajak xorijiy til o‘qituvchisining kasbiy nutq faoliyatini rivojlantirishda nutq o‘stirishning o‘rni
		ТЕОРИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ
В. Гофурова	118	Гендер в современной лингвистике как социально-педагогическая проблема
Г. Исламова	123	Некоторые аспекты совершенствования воспитания в семье
		МЕТОДИКА ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ
И. Турамуратова	126	Концептуальная метафора как инструмент познания и развития когнитивных способностей студентов при обучении языку
		СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
С. Ахадова	130	Современные методы в преподавании иностранных языков
Р. Турдикулова	135	Применение средств массовой информации на уроках иностранных языков (на примере преподавания испанского языка)
Н. Саидова	139	Перевод рекламных текстов: один из факторов формирования межкультурной коммуникации

TA'LIM OLUVCHILARDA MULOQOT VA MUOMALA MADANIYATI, TANQIDIY FIKRLASH QOBILIYATI, KREATIVLIK FAZILATI, GURUHDA ISHLASH (JAMOANI HIS QILISH) – ASOSIY TO'RTTA KOMPETENSIYALAR "4K"NI SHAKLLANTIRISH DOLZARB MASALA

Mamlakatimizda so'nggi yillarda tub islohotlar amalga oshirilmoqda, ushbu islohotlarni hayotga to'liq joriy etish ijtimoiy taraqqiyot mas'uliyatini o'z zimmasiga oladigan vatanparvar, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatiga ega bo'lgan iqtidorli va istiqbolli, malakali va raqobatbardosh professional kadrlarga juda katta ehtiyojni vujudga keltirdi. Bu ehtiyoj, birinchi navbatda, davlat va jamiyatning ta'lim sohasida tub islohotlarni amalga oshirilishiga turtki bo'lmoqda.

Ta'limning ustuvor vazifalaridan biri, bu ta'lim oluvchi ongu shuurida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni qaror toptirish, unda kelajakda jamiyatda o'z munosib o'rnini topishi uchun amaliy hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish bilan o'quvchi yoshlarning ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarga faol kirishishiga zamin hozirlashdir. Shu nuqtayi nazardan, ta'lim-tarbiya jarayonini nafaqat ta'lim oluvchilarga fanlar bo'yicha bilim berish, balki egallagan bilim va malakalarini amalga tatbiq etish, ulardan hayotda foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirish ham asosiy vazifalardan biridir.

Pedagogika fani nazariyasi va amaliyotida "kompetentlik" va "kompetensiya" tushunchalari bir vaqtda qo'llanilmoqda. Kompetensiya ta'lim oluvchilarning tayyorgarligiga avvaldan qo'yilgan talablarni anglatsa, kompetentlik shaxsning mavjud sifatlari va qo'yilgan doiraga, sohaga munosabati bo'yicha shaxs faoliyatining minimal tajribasi bilan belgilanadi.

Respublikamiz ta'lim sohasi mutaxassislari XXI asrning eng asosiy to'rtta kompetensiyalarini "4k"ni (muloqot va muomala madaniyati, tanqidiy fikrlash qobiliyati, kreativlik fazilati, guruhda ishlash (jamoani his qilish), shakllantirish dolzarb masala ekanligini ta'kidlashmoqda.

Ushbu kompetensiyalar barcha kasblarni mukammal egallash, mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lish uchun jiddiy ahamiyatga ega. Ish beruvchilar bilan muloqot jarayonida shunisi ma'lumki, soft skills, ya'ni barcha kasblarni egallashning asosi bo'lgan – hayot davomida paydo bladigan muammolarni hal qilish, boshqa insonlar, hamkasblar bilan til topishib, ishlab ketish malakalarini shakllanganligi ularning eng asosiy talabiga aylangan. Ushbu malakalarni qandaydir o'quv kurslarda yoki treninglarda shakllantirib bo'lmaydi, bu malakalar bolalikdan, butun hayot davomida shakllanib boradi. Ayniqsa, ushbu malakalarni shakllantirishga boshlang'ich sinfdan jiddiy ahamiyat berish zarur.

Yana shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki, zamonaviy ish beruvchilar yuqorida ko'rsatib o'tilgan malakalarning, kompetensiyalarning shakllanganligi ular uchun asosiy ish faolyatlaridagi malakalaridan muhimroq ekanligini ta'kidlashmoqda. Muloqot va

muomala madaniyati, tanqidiy fikrlash qobiliyati, kreativlik fazilati, guruhda ishlash (jamoani his qilish) kompetensiyalarining shakllanganligi nafaqat o‘qish, ishlash jarayonida, balki hayot davomida ham muhimdir. Ushbu kompetensiyalarning shakllanganligi farzandlarimiz o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlariga erishishning strategiyalarini belgilab olish, hayot davomida paydo bo‘ladigan muammolarga, vazifalarga to‘g‘ri yechim topishga yordam beradi.

Umumta’lim maktablaridagi ta’lim jarayonida har bir o‘quvchi muhim (muloqot va muomala madaniyati, tanqidiy fikrlash qobiliyati, kreativlik fazilati, guruhda ishlash (jamoani xis qilish) hamda fanga oid kompetentliklarga ega bo‘lishiga yordam berish asosiy vazifamizdir. Har bir sinfdagi o‘quvchilar har xil, o‘ziga xos ta’limiy ehtiyojlar va xususiyatlarga ega bo‘lishiga qaramay, umumiy dastur asosida ta’lim oladilar, eng asosiy to‘rtta kospetensiyalarini “4k”ni shakllantirish va baholash uchun ta’limda differensial yondashuvni joriy qilish zarurati paydo bo‘ldi. Differensial yondashuv “4k” va predmetga oid kompetentliklarini shakllantirishga, qobiliyatlarni, qiziqishlarni rivojlantirishga va o‘quvchilar motivatsiyasini oshirishga yordam beradigan qulay va optimal shart-sharoitlar yaratadi, tafakkurning o‘ziga xos xususiyatlariga, fikrlash jarayonlarining tezligiga, bilishga qiziqish darajasi va har bir bolaning rivojlanganligi darajasiga asoslangan. Har bir o‘quvchining kuchli tomonlarini va qiyinchiliklarini bilish va ulardan ta’lim jarayonida foydalanish o‘qituvchiga nimani va qay tarzda o‘rgatishni, bolani o‘qishga qanday qiziqtirishni belgilab beradi. Ushbu yondashuv har bir o‘quvchiga teng imkoniyatlar taqdim qilgan holda, o‘qituvchiga ta’lim jarayonini individuallashtirishga yordam beradi.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma va malakalarni alohida shakllantirishni emas, balki ularni kompleks ravishda egallashni taqozo etadi.

Mazkur vazifalarni amalga oshirish jarayonida barcha yo‘nalishdagi fanlar bo‘yicha davlat ta’lim standartlari, o‘quv dastur va rejalarni yangilash, o‘qitishni sifat va mazmun jihatdan yanada takomillashtirish zarurdir.

Yuqorida ko‘rib chiqilgan yondashuvlarga asoslangan ta’lim o‘quvchilarda mustaqil tafakkur, faol fuqarolik pozitsiyasi, tashabbuskorlik, mediaresurslardan o‘z faoliyatida oqilona foydalanish, sog‘lom raqobat hamda tolerantlikni shakllantiradi, shuningdek, ma’naviy-ahloqiy, jismoniy, aqliy hislatlarni kamol toptirishga, jumladan, ezgulikni himoya qilish, tez o‘zgaruvchan, murakkab dunyoda o‘z o‘rnini topish, altruizm, dunyoviy muammolarni anglash, to‘g‘ri qarorlar qabul qila olish, zaruriy hayotiy ko‘nikmalarni egallash, o‘z xatti-harakatlari, qarorlari uchun javobgarlik hissi, shaxsiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, axborotlarni qabul qilish va ajrata olish, abstrakt, ijodiy, mantiqiy tasavvurni kengaytirishga xizmat qiladi.

Mehriniso PARDAYEVA,
Ta'limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik Markazi boshqarma boshlig'i,
PhD, dotsent

TA'LIM OLUVCHILARDA HAYOTIY KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHNING PRODUKTIV YECHIMLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada maktab ta'limi sifatini yangi bosqichga ko'tarishning dolzarb muammolari, unga ta'sir etuvchi omillari va yechimlari jumladan, o'quvchilarda hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishning samarali modellariga asoslangan o'qitish metodikalarini amaliyotga joriy etish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar. O'quvchi, maktab, ta'lim sifati, XX asr ko'nikmalari, 4K modeli, metodika, darslik, pedagogika, o'qituvchi mahorati, kasbiy rivojlanish, o'quv natijalari, baholash, taksonomiya.

В данной статье освещены актуальные проблемы повышения качества школьного образования на новый уровень, факторы, влияющие на это и пути решения, в том числе внедрение методов обучения, основанных на эффективных моделях формирования жизненных навыков у учащихся.

Ключевые слова. Обучаемый, школа, качество образования, навыки XXI века, модель 4К, методика, учебник, педагогика, навыки учителя, профессиональное развитие, образовательные результаты, оценка, таксономия.

This article highlights the current problems of improving the quality of school education to a new level, the factors influencing this and solutions, including the introduction of teaching methods based on effective models for the formation of life skills in students.

Key words. Learner, school, quality of education, skills of the XXI century, 4Kb model methodology, textbook, pedagogy, teacher skills, professional development, educational results, assessment, taxonomy.

Maktab ta'limi butun dunyoda boshqa ta'lim turlari, jumladan, maktabgacha ta'lim, oliy va oliy ta'limdan keyingi ta'lim olish davrlariga nisbatan ko'proq muddatni, ya'ni 9-12 yilni tashkil etadi. Shuningdek, maktab davrida ta'lim oluvchilar yoshi, pisoxofiziologik va intellektual xususiyatlariga ko'ra ta'lim olishning eng muhim va fundamental bug'ini hisoblanadi. Bunda barcha ta'lim turlari bilan uzviylik, uzluksizlikni ta'minlash juda muhim va ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omildir.

Barcha sohalardagi globallashuv natijasida yuz berayotgan integrallashuv butun dunyoda maktab bitiruvchisi portretining umumiylashuviga olib kelmoqda. Bu esa o'z navbatida ta'limning yangi paradigmasini yaratadi. Bitiruvchi portreti, modeli albatta, mamlakatning ustuvor maqsadlari, taraqqiyot strategiyasi va milliy qadriyatlarini inobatga olgan holda yaratiladi, buning natijasida ilg'or tajribalar asosida ta'lim mazmuni, o'qitish va baholash metodologiyasi shakllanadi.

Blum taksonomiyasi asosida ta'lim strategiyasi va trayektoriyasini belgilagan tajribalarni ko'p o'rganganmiz. Jahon va mahalliy olimlar, tadqiqotchilar unga juda ko'p marta asoslangan holda ta'limdagi muammolar yechimiga qaratilgan ilmiy yangiliklarga

erishganlar. Ko‘plab olimlar o‘z qarashlari, yondashuvlari va tajribalari asosida mazkur taksonomiyani takomillashgan modellarini taqdim etgan bo‘lsa-da, bitiruvchi portretiga erishishning mantiqiy negizini saqlab qolingan darajalari umumiydir.

Shunday modellardan biri sifatida “Padagogik g‘ildirak”ni keltirish mumkin. U beshta sektorlarga bo‘lingan bo‘lib, ularning har biri o‘qituvchiga hal qilinishi kerak bo‘lgan vazifalar, qo‘llaniladigan yondashuvlar va raqamli resurslar haqida tushuncha beradi:

1. Bitiruvchining shaxsiy sifat va ko‘nikmalari — ta’lim faoliyatining uzoq muddatli maqsadlari hisoblanadi.

2. Motivatsiya – ta’lim natijalarini “Nega men buni qilyapman?” degan savolning javobiga muvofiq rejalashtirish.

3. Blum taksonomiyasi — yuqori darajadagi fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ta’lim maqsadlarini rejalashtirishning klassik pedagogik modelidir.

4. Texnologiyadan foydalanish — o‘quv maqsadlariga erishish uchun tegishli ilovalar/resurslar.

5. SAMR (Substitution-o‘zgartirish, augmentation-ko‘paytirish, modification-modifikatsiya, redefinition-qayta belgilash) modeli texnologiyadan qay darajada foydalanilishini tavsiflovchi pedagogik modeldir.

Padagogik g‘ildirak, shuningdek, ta’lim yondashuvlari-resurslarni tanlash mezonlarini taqdim etadi: bilish, tushunish, qo‘llash, tahlil qilish, baholash, yaratish. Ta’limning har bir bosqichida mazkur darajalarga erishish uchun pedagoglar o‘quv-tarbiya jarayonini aniq maqsadlarga yo‘naltirishi, o‘quv-metodik resurslarni to‘g‘ri tanlash, metodologiya va strategiyalarni to‘g‘ri belgilash hamda amalga oshirishi lozim. Har bir darajada qaysi ko‘nikmalar shakllanishi, natijada qanday faoliyat paydo bo‘lishini aniq tasavvur qilishi uchun quyidagi jadvaldagi ma’lumotlar foydali bo‘lishi mumkin.

Darajalar	Ko‘nikmalar	Ko‘nikmalar tavsifi	Faoliyat
1-daraja	Bilish	Ma’lumotni eslab qolish	Aniqlash, tavsiflash, nomlash, belgilash, tanib olish, ko‘paytirish
2-daraja	Tushunish/ anglash	Ma’nosini tushunish, tushunchani ifodalash	Xulosa qilish, saralash, himoya qilish, izohlash, misollar keltirish
3-daraja	Qo‘llash	Ma’lumotdan to‘g‘ri foydalanish, bilganlarini notanish vaziyatlarda qo‘llash	Qurish, modellashtirish, bashorat qilish, tayyorlash
4-daraja	Tahlil qilish (analiz, sintez)	Ma’lumotni taqsimlash yoki tushunchalarni qismlarga ajratish, fikrlarni shakllantirish uchun tushunchlarni jamlash	Taqqoslash, qiyoslash, ajratish, farqlash, tanlash, qismlash
5-daraja	Baholash	Erishilgan natijalarni belgilab qo‘yilgan mezonlar asosida baholash, ularning to‘g‘riligi, aniqligi, sifati, samaradorligini baholash va ongli qarorlar qabul qilish	Baholash, qiyoslash, tasdiqlash, xulosalash, asoslash, darajalash, himoya qilish, qaror qabul qilish
6-daraja	Yaratish	G‘oyalar yaratish, rejalar ishlab chiqish va o‘z mahsulotlarini yaratish	Yaratish, yasash, kashf qilish, tuzish, qayta qurish, ishlab chiqish, loyihalash, takomillashtirish

Shuningdek, maktab ta’limi sifatini ta’minlashga ta’sir etuvchi bir necha muhim omillar mavjud, jumladan:

– ta’lim oluvchilar (kimni o‘qitamiz?);

– ta’lim beruvchilar (kim o‘qitadi?);

– ta’lim mazmuni (nimani va qancha o‘qitamiz?);

– ta’lim-tarbiya berish metodologiyasi (qanday o‘qitamiz?);

– o‘quv natijalarini baholash (nimaga erishamiz?).

Ta’lim oluvchilarning individual qobiliyatlari, ta’limiy ehtiyojlari va ta’lim olishdan maqsadlariga mos ravishda ta’lim xizmatlari turlari, jumladan, variativ va tabaqalashtirilgan, ixtisoslashtirilgan hamda maxsus ta’lim shakllarini joriy etish dolzarblik kasb etmoqda. Garchi mazkur islohotlar ta’lim xizmatlari bozorini kengaytirib, ta’lim tashkilotlari orasida raqobat muhitini keltirib chiqarish orqali ilg‘or/brend maktablar, shu qatorda xususiy, paydo bo‘lishiga olib kelsa-da, ta’lim oluvchilar imkoniyatlarining ularning xohish-istaklariga nomutanosiblik (iqtisodiy jihatdan)ni keltirib chiqarmoqda. Ayrim rivojlangan davlatlarda barcha maktablar davlat maktablari, masalan, Finlyandiya, Singapur, ta’limga yondashuv barcha uchun teng imkoniyatlarni nazarda tutadi.

Ta’lim xizmatlari bozoridagi turli talablarga ko‘ra takliflarning shakllanishi o‘ziga xos ijobiy va salbiy jihatlarga ega, ammo, bozor iqtisodiyoti davrida ta’lim xizmatlarini ko‘rsatishda davlat monopoliyasiga chek qo‘yadi. Iste’molchilarga tanlash imkoniyatini beradi.

Ta’lim muassasalari, ularning mulkchilik shakli va maqomidan qat’i nazar, mamlakatning ta’lim siyosati asosida taraqqiyot strategiyalari va maqsadlariga mos ravishda o‘z maqsadlarini shakllantiradi, resurslar va imkoniyatlarini qo‘llaydi.

Bugungi kunda o‘quvchilarda shakllantiriladigan tayanch va fanga oid ko‘nikmalar, kompetensiyalarni-o‘quv natijalarini ilg‘or tajribalardan kelib chiqib, aniqlashtirish, bunda mehnat bozoring real talablaridan kelib chiqib, ta’lim mazmuni va metodologiyasini takomillashtirish maqsadga muvofiq bo‘lib, quyida tayanch ko‘nikma va kompetensiyalar kltirildi:

Muloqot (kommunikatsiya) ko‘nikmasi:

• muloqotdan cho‘chimaslik, unga faol kirishish, savollar berish, berilgan savollarga asosli javob qaytarish;

• muloqot maqsadi va mazmuniga, shuningdek, suhbatdoshiga moslashish;

• muloqotchanlik maqsadlariga erishishda verbal va noverbal vositalardan o‘rinli foydalanish;

• muloqot qoidalari, ma’nosini tushunish va ishonch darajasini oshirish;

• boshqalarning fikrini tinglay bilish;

• atrofdagilarda o‘zining ijobiy obrazini shakllantira olish;

• o‘z fikr va his-tuyg‘ularini erkin va tushunarli tarzda ifodalash;

• muloqot mazmuniga mos tarzda ma’lumotlarni taqdim etish, qabul qilish va qayta aloqani o‘rnatish;

• o‘z fikr-mulohazalarini aniq va ishonarli dalillash;

• katta va kichik jamoada boshqalar bilan hamkorlikda ishlash.

Jamoaviy ishlash (kollaboratsiya) ko‘nikmasi:

• umumiy maqsadlarni o‘z maqsadidek qabul qilish, ularga erishish uchun birgalikda harakat yo‘nalishini tanlash;

• ijtimoiy o‘zaro ta’sir, ya’ni umumiy maqsadlarni muhokama qilish, muzokaraga kirishish, o‘z harakatlarini boshqalarniki bilan muvofiqlashtirish;

• belgilangan reja va g‘oyalarni amalga oshirish uchun o‘z jamoasini shakllantirish va yetakchilik ko‘nikmalarini rivojlantirish;

• zimmasiga olgan majburiyatlarni talab darajasida bajarish;

• mustaqillik, avtonomiya va tashabbuskorlik.

Tanqidiy (kritik) fikrlash:

• masalani chuqur va batafsil o‘rganish, uning mohiyati, xususiyatlari, holati va boshqa jihatlari bilan bog‘liq omillarni tahlil qilish;

• eng muhim dalillarni ajrata olish va baholash;

• olinayotgan va berilayotgan ma’lumotlarning aniqligi, ishonchliligi va sifatini baholash;

• o‘z nuqtayi nazarini dalillash, mantiqiy izchillikda bayon etish orqali tushuntirish;

• erishish mumkin bo‘lgan maqsadlarni to‘g‘ri shakllantirish, zarur ma’lumotlarni va ularning yetarliligini aniqlash, shu asosda mustaqil xulosalar chiqarish;

• o‘z-o‘zini boshqara olish, nazorat qilish, mulohaza yuritish va natijalarini yaxshilash;

• o‘rganilayotgan masalaga turli nuqtayi nazardan yondashish;

• kuzatish, tahlil qilish va xulosa chiqarish;

• amaliy vaziyatda duch kelgan masalalarni hal qilish uchun vaziyatni modellashtirish va unga maqbul yechim topish;

• strategik fikrlash.

Kreativlik (ijodkorlik) ko‘nikmasi:

• tevarak-olamga qiziqish va u haqda ko‘proq bilishga intilish;

• dunyo obyektlari o‘rtasidagi sabab-natija munosabatlarini aniqlash, axborotni mustaqil izlash va o‘z savollariga javob topish;

• tasavvur olamini kengaytirish, noan’anaviy va antiqa g‘oyalarni o‘ylab topish;

• maqsadga tez va samarali erishish uchun mavjud bir nechta usullardan maqbulini ajratib olish;

• g‘oyalarni turli nuqtayi nazardan baholash, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, o‘zgaruvchan va kuchli axborot oqimi sharoitida o‘z faoliyatini tezda qayta tashkil etish.

Mantiqiy fikrlash va innovatsiya ko‘nikmasi:

• innovatsiyalar va yangi g‘oyalarni ilgari surish;

• improvizatsiya qilish, maqsadga yetishning yanada oson, mos va maqbul usullarini izlash;

• o‘z g‘oyalarini amalga oshirish uchun mantiqiy va ijodiy tafakkur yuritish;

• maqsadga erishish uchun mas’uliyat, qat’iyat va iroda bilan harakat qilish.

Madaniyatlararo ko‘nikmalar va global xabardorlik:

• turli madaniyatlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, ularning tarixiy va zamonaviy xususiyatlarini o‘rganish;

• turli mamlakatlar, madaniyatlar va alohida shaxslarning jamiyat rivojiga qo‘shgan hissasi bilan tanishish, ularning o‘zaro bog‘liqligi va ahamiyatini tushunish;

• odamlarga, ularning e’tiqodi, millati, kelib chiqishi, jinsi va moddiy imkoniyatidan qat’i nazar, hurmat bilan munosabatda bo‘lish;

• o‘zgalarning tili, madaniy o‘ziga xosligini to‘g‘ri qabul qilish va qo‘llab-quvvatlash.

Farovonlik va barqaror rivojlanish ko‘nikmasi:

• ta’lim olishdan zavqlanish, yangi bilimlar olishga intilish qobiliyatini rivojlantirish;

• o‘z bilimini xolis baholash va ta’lim olish maqsadlarini belgilash;

• barqaror turmush tarzi uchun foydali bo‘lgan odatlarni bilib olish;

• tuyg‘ularni tan olishni va ifodalashni o‘rganish;

• o‘z-o‘zini ijobiy baholashni rag‘batlantirish;

• gender tenglik, sog‘lom raqobat muhitini qo‘llab-quvvatlash.

Mehnatga oid hayotiy malakalar va tadbirkorlik ko‘nikmasi:

• mehnatga ijobiy munosabatni qo‘llab-quvvatlash;

• fanlarni o‘rganish ham mehnatning bir turi ekanligi va buning uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish;

• ko‘p qirrali ishlash usullarini qo‘llash;

• ish jarayonlarini to‘g‘ri rejalashtirish va tashkil etish, ularni avtomatlashtirishga intilish.

Ekologik savodxonlik:

• atrof-muhit, iqlim o‘zgarishi, energiya, suv, tuproq, havo, oziq-ovqat mahsulotlari sifati va tarkibi, ekotizimga ta’sir etuvchi turli omillar hamda ularning oqibatlarini bilish va tushunish;

• aholi soni ortishi hamda texnologiyalar rivojlanishi tabiatga ta’sir ko‘rsatishini va mavjud resurslar ko‘proq sarflanishiga sabab bo‘lishi bilish va tushunish;

• ekologik muammolarni o‘rganish va tahlil qilish, aniq xulosalar chiqarish, samarali qarorlar qabul qilish;

• ekologik muammolarni yechishda individual va jamoaviy harakatlanish (masalan, global aksiyalarda ishtirok etish, ekologik rivojlanishga ijobiy ta’sir etuvchi yechimlarni ishlab chiqish).

Kompyuter va AKT savodxonligi ko‘nikmasi:

• kompyuter va AKTdan foydalanish orqali jarayonlarni avtomatlashtirish va tezlashtirish, amaliy vaziyatlarni modellashtirish ko‘nikmalarini shakllantirish;

• axborotni izlash va qo‘llashda AKTdan maqsadli foydalanish;

• axborotni olish, foydalanish va uzatishda matn, tinglash, lingvistik, fazoviy va vizual resurslardan unumli foydalanish;

• zamonaviy texnologiyalardan izlanish va ijodiy jarayonning bir qismi sifatida foydalanish;

• turli shakllardagi axborotni tushunish, og‘zaki va yozma tarzda izohlash;

• raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt imkoniyatlarini bilish, ularning zamonaviy dunyodagi ahamiyatini to‘g‘ri baholay olish;

• global tarmoqdagi xavfsizlik qoidalari va odob-axloq qoidalarini bilish hamda ularga amal qilish;

Tizimli fikrlash va loyihalash ko‘nikmasi:

• tahlil qilish, asosli qarorlar qabul qilish, xavf va imkoniyatlarni baholash;

• atrofimda sodir bo‘layotgan voqea-hodisalarni to‘liqroq va aniqroq idrok etish;

• sodir bo‘layotgan voqealar va ularning o‘zaro bog‘lanishini (tasvirlari) xolis nuqtayi nazardan baholash va ularga adekvat javob berish;

• maqsadga yanada muvaffaqiyatli erishish istiqbollini ko‘rish;

• empatiya: o‘zini boshqa odamning o‘rniga qo‘yib ko‘rish, uning holatini va his-tuyg‘ularini tushunish;

• fikrlash kengligi: muammoni butunligicha va barcha tafsilotlari bilan qamrab olgan holda tahlil qilish;

• eksperiment: sinab ko‘rish, xato qilsa, qayta urinib ko‘rish.

Mazkur ko‘nikmalarni samarali shakllantirish o‘qitish metodikasi zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan faol foydalanishni nazarda tutadi, jumladan “4K” modeliga asoslangan innovatsion yondashuv-metodologiya o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan bo‘lib, kollaboratsiya – o‘quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini, ularni hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o‘zaro qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, kommunikativlik – o‘quvchilarning boshqalar bilan muloqot qilish qobiliyati, o‘z fikrlarini aniq va ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma’lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga yo‘naltirilgan.

O‘quvchilarda kreativ fikrlash, ya’ni ijodiy fikrlashni va yangilik qilish, o‘z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo‘llash, innovatsion yechimlarni ishlab chiqish va ijodiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ko‘maklashadi.

Kritik fikrlashga yo‘naltirilgan metodologiya o‘quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o‘z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko‘nikmalarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. O‘quvchilarda muammolarga analitik nuqtayi nazardan yondashish va mantiqiy fikrlash asosida o‘z nuqtayi nazarini shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan:

– muammoli ta’lim (har bir dars boshida – muammoli savol);

– muammoni muhokama qilishda o‘quvchilarning hayotiy tajribasiga tayanish;

– mustahkamlash mashqlarini bajarishda guruh bo‘lib va yakka tartibda ishlash;

– blum taksonomiyasi bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarni bosqichma-bosqich shakllantirish;

– qiziqarli o‘qitish usullariga tayanish (maqol, anagramma, krossvord);

– loyihaga asoslangan ta’lim (har bir bob/chorak oxirida kichik-loyihalarni bajarish);

– refleksiya kabilar “4K” modeli asosida o‘quv-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, ta’lim resurslarning eng asosiysi, o‘qituvchi bo‘lib, maktabda ta’lim sifati o‘qituvchi sifatidan yuqori bo‘lolmasligi barchaga ma’lum. Demak, ta’lim xizmatlari ko‘rsatuvchilar asosiy e’tiborni aynan o‘qituvchi kasbiy mahoratini rivojlantirishga qaratishi maqsadga muvofiq. O‘qituvchiga o‘qitishning eng samarali modellarni taqdim etish, unga kasbiy-rivojlanish uchun shart-sharoit yaratish va uni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Пинская М.А., Михайлова А.М., Компетенции “4К”: формирование и оценка на уроке: Практические рекомендации. – М; 2019.

2. https://designingoutcomes.com/assets/Padagogy_Wheel_Translations/Padagogy_Whl_V4_RUS_HD.pdf.

3. Педагогическое кольцо https://blendedlearning.pro/script/padagogywheel/.

4. https://mel.fm/blog/yekaterina-danilova/3492-chto-takoye-obucheniye-4k-zachem-ono-vashemu-rebenku-i-gde-uchitsya-po-takoy-sisteme.

Zamira SANGIROVA,
Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik
Markazi mutaxassisi, PhD

BOLALARDA HAYOTIY KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOG VA OTA-ONALAR HAMKORLIGI

Annotatsiya

Maqolada zamonaviy ta’lim berish jarayonida o‘quvchilarda hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishning eng maqbul yo‘llaridan biri bo‘lgan hamkorlikdagi ishlarni tashkil etishning metodologiyasi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar. O‘quvchi, maktab, pedagog, ota-ona, hayotiy ko‘nikmalar, zamonaviy ta’lim, hamkorlik, tanqidiy va kreativ fikrlash.

В статье рассматривается методика организации работы в сотрудничестве, которая является одним из лучших способов развития жизненных навыков учащихся в ходе современного образования.

Ключевые слова. Ученик, школа, педагог, родитель, жизненные навыки, современное образование, сотрудничество, критическое и творческое мышление.

The article discusses the methodology of organizing education in cooperation, which is one of the best ways to develop students’ life skills in the course of modern education.

Key words. Student, school, teacher, parent, life skills, modern education, cooperation, critical and creative thinking.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 28-fevraldagi PF-27-son Farmoni 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” dasturlarida bolalarni umuminsoniy va milliy qadriyatlar, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, shuningdek, ularda kommunikativ ko‘nikmalar, tanqidiy va kreativ fikrlash, jamoa bo‘lib ishlash, tadqiqotchilik kabi ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim dasturlarini amaliyotga joriy etish vazifalari ko‘rsatilgan.

Bunda qo‘yilgan asosiy talab yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, tez o‘zgarayotgan dunyoga moslashishda nafaqat bilim va ko‘nikmaga ega bo‘lish, ularda izlanuvchanlik, ixtirochilik, ijodkorlik kabi sifatlarga ega bo‘lish orqali olgan bilimlarini hayotda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilmoqda.

Shunday ekan, uzluksiz ta’limda bolalarning tabiatni butun bir borliq sifatida, olamning yagona manzarasini anglashi, ekologik muammolarni tushunishi hamda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish, tabiat va jamiyat taraqqiyotiga o‘z hissasini qo‘sha oladigan kompetent shaxsni tarbiyalashda hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirish pedagogik muammo hisoblanadi.

Jamiyatda barkamol avlodni tarbiyalashda tarbiyachi va ota-onaning hamkorligi muhim rol o‘ynaydi. Bolalarning hayoti davomida bilishi kerak bo‘lgan muhim hayotiy ko‘nikmalar qaror qabul qilish, muammolarni hal qilish va muloqot qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga moslashuvchan va ijobiy xulq-atvor qobiliyatlari shaxsga kundalik hayotdagi muammolar bilan samarali kurashish imkonini beradi.

Bolalarda bosqichma – bosqich hayotiy ko‘nikmalar rivojlanadi. Bular: o‘z-o‘zini anglash, tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, qaror qabul qilish, muammoni hal qilish, kommunikativ aloqa, hamkorlikda ishlash.

O‘z-o‘zini anglash – bu shaxs sifatida sizni shaxsga aylantiradigan fazilatlarni, shu jumladan, shaxsiyatingiz, harakatlaringiz, qadriyatlaringiz, e’tiqodlaringiz, his-tuyg‘ularingiz va fikrlaringizni idrok etish va tushunish qobiliyatidir.

Tanqidiy fikrlash – bu narsalarni ifodalashga harakat qiladigan bilimlarni tashkil etish usulini tahlil qilish, tushunish va baholashga asoslangan aqliy jarayon.

Ijodiy fikrlash – ijodiy tafakkur yaratish qobiliyatiga ega bo‘lgan bilim jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Muammoni tushunish, shuningdek, uni qayta aniqlash, fikrlarni o‘zgartirish, ma’lumotni qayta talqin qilish va yangi yechimlarni topish qobiliyatini o‘z ichiga oladi.

Qaror qabul qilish – muammoni aniqlash, samarali yechim talablarini aniqlash, qaror maqsadlarini belgilash va muqobil variantlarni aniqlash kabi vazifalarni o‘z ichiga oladi.

Muammoni hal qilish – biz o‘z bilimlarimiz, ko‘nikmalarimiz va tushunchalarimizni notanish vaziyatni boshqarish uchun ishlatadigan fikrlash jarayoni.

Muloqot qilish – nimanidir batafsil oshkor qilish, ochish yoki tushuntirish harakati sifatida maqsadga erishishni o‘z ichiga oladi.

Hamkorlikda ishlash – ikki yoki undan ortiq kishi umumiy maqsadga erishish uchun birgalikda harakat qilishi va boshqalar bilan samarali ishlash uchun foydalanadigan qobiliyatdir.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarning ijtimoiy, hissiy, kognitiv va akademik rivojlanishi arqonning iplari kabi bir-biriga chuqur bog‘langan va muvaffaqiyatli yo‘llarni yaratish uchun birlashadi.

Maktabgacha ta’lim va umumta’lim maktablarda yosh avlodga har doim, boshqalar bilan yaxshi munosabatda bo‘lish, bog‘chada, maktabda, uyda, shuningdek, jamoat joylarda o‘zini qanday tutish etikalarni o‘rgatiladi. Natijada bolalarda halollik, ochiqlik, qat’iyatlik, javobgarlik kabi aqliy munosobatlar ularning ongida rivojlanadi.

Bolaning har tomonlama rivojlanishida maktab, o‘qituvchilar va ota-onalar muhim rol o‘ynaydi. Ota-onalar bolaning birinchi ustozi, ikkinchisi esa o‘qituvchidir. Bola shaxsini shakllantirishda ikkalasining ham katta hissasi va mas’uliyati bor.

Ota-onalarning roli: Ota-onalar bolaning birinchi uydagi namuna oladigan birinchi inson hisoblanadi. Bolalar ota-onalari kabi o‘zini tutishadi, munosabatda bo‘lishadi va ularga taqlid qilishadi. Ota-onalar o‘z farzandlarini o‘rganishga undash va rag‘batlantirishda muhim rol oynaydi. Ota-onaning yaxshi yordami bolaning ijobiy, sog‘lom, erkin fikrlovchi bo‘lib o‘sishida yordam beradi. Agar ota-onalar zukko, farzandini tez tushunadigan bo‘lsa, bolalar hayotining dastlabki bosqichida hayotiy ko‘nikmalarga ega bo‘ladi.

Pedagoglarning roli. Pedagoglarning asosiy vazifalari bolalarni bilimni o‘rganish orqali ularni hayotda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirish va unga hayotda qiyinchiliklarga bardosh berish yo‘llarini o‘rgatishdan iborat. U bolani mas’uliyatli va mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllantiradi. Pedagog – bu bola bog‘chada, maktabda ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rganadigan birinchi shaxs hisoblanadi. Pedagoglar bolaga hayotning dastlabki tushunchalari va rivojlanish ko‘nikmalarini yo‘naltiradi hamda uning rivojlanishida ijobiy o‘zgarishlarga olib keladigan katta kuchga ega. Bola o‘sib ulg‘ayib, turli ko‘nikmalarga ega bo‘lsa, pedagog uning qiziqishini oshirish va uni yanada mustaqil fikrlashga o‘rgatishda haqiqiy rahbarga aylanadi.

Pedagog va ota-ona munosabatlari – ota-ona va pedagog o‘rtasidagi ishonch va o‘zaro bir-birini tushunish bolaning yaxshi ta’lim olishining haqiqiy siri hisoblanadi. Ota-onalarning pedagogga bo‘lgan eng katta yordami va hamkorligi bola bilan bog‘lanish, tushunish va ishlashga yordam beradi. Agar ota-ona va pedagog tushunib, hamkorlikda ishlasa, bolada ijobiy o‘zgarishlar kuzatiladi. Ota-ona va pedagogning yaxshi munosabati bolani bog‘chaga va maktabga borishga ijobiy munosabatini shakllantiradi va ularning bilimga intilishi, qiziqishi shunchalik yuqori bo‘ladi. Natijada bolada hayotiy ko‘nikmalar tez rivojlanishga imkoniyat yaratadi.

Ota-onalar farzandining umumiy rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘nikma va xususiyatlarini uning fanni o‘zlashtirishi orqali ko‘rishadi. Ota-onalar buni ‘‘hayotiy ko‘nikmalar’’ deb bilishadi, chunki ular o‘z farzandlarining muvaffaqiyatga erishishga tayyorlaydilar. Ota-onalar esa bu ko‘nikmalarning nima uchun foydali bo‘lishining ko‘plab sabablarini ko‘rsatadilar: farzandiga o‘rganishga yordam berishda jamiyatning yaxshi a’zosi bo‘lishdan tortib, ularni mehnatga tayyorlashgacha. Ota-onalar o‘qituvchilar bilan farzandining hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda va muvaffaqiyat qozonishiga yordam berish uchun hamkorlikda ishlashadi.

Ota-onalar uchun pedagoglarga yordam berishning beshta usuli:

1. Farzandingizni har kunning oxirida 10-20 daqiqa davomida o‘z kuni haqida gapirishini tinglang va uning bashorat qilishiga sharoit yarating. Bu orqali bolalarda muloqat qilish, va ijodiy fikrlash qobiliyatlarining rivojlanishiga olib keladi.

2. Farzandingizning bo‘sh vaqtini osoyishta o‘tkazishi uchun sharoit yarating. Ularning bog‘chada va maktabga dam olishlariga imkon beradigan kun tartibi tuzishni va unga rioya qilishga o‘rgating. Bu orqali bolalarda mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmasi shakllantiriladi.

3. Bolalaringizning uy vazifasini bajarishda rag‘batlantiring. Bunda bolalar o‘z ishining sifati uchun mas’uliyatni oshirishni o‘rganishadi. Bunda bolalarda muammoni hal qilish ko‘nikmasi rivojlanadi.

4. Uyingizda kutubxona tashkil qiling. Bolalar o‘qish uchun ertak, badiiy kitoblar va hayotning ko‘plab savollariga javob beradigan kitoblar bilan to‘ldiring. Bolalar bilan o‘qigan kitobi yuzasidan fikr almashish orqali qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllantiriladi.

5. Farzandingizning tarbiyachisi va o‘qituvchisi bilan hamkor bo‘ling. Farzandingiz bilan muayyan bir masala yuzasidan gaplashmoqchi bo‘lsangiz, buni bolaning oldida emas, shaxsiy holda hal qiling. Farzandingiz oldida hech qachon tarbiyachisini yoki o‘qituvchisini tanqid qilmang.

Xulosa o‘rinda shuni aytish mumkinki, pedagoglar va ota-onalar o‘zaro hamkorlikni yaxshi yo‘lga qo‘ysa, ular bog‘cha, maktab va maktabdan keyingi sharoitlarda o‘z farzandlarida ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirishga imkoniyat yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 28-fevraldagi PF-27-son Farmoni 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” dasturi. https://lex.uz/docs/6396146.

2. Ahmadigatab T., Shayan N., Tazangi R., Taheri M. Hayotiy ko‘nikmalarga asoslangan talabalarning hayot sifatini bashorat qilish. Procedia Soc Behav Sci . 2011;30:1980-1982. doi: 10.1016/j.sbspro.2011.10.384.

Zulayxo DJO‘RAYEVA,
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING AKMEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH – IJTIMOIY-PEDAGOGIK ZARURIYAT SIFATIDA

Annotatsiya

Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning akmeologik kompetentligini rivojlantirish ijtimoiy-pedagogik zaruriyat sifatida asoslangan. Shuningdek, akmeologiya, akmeologik yondashuv, kompetentlik tushunchalarini tahlil qilish natijasida akmeologik kompetentlik tushunchasiga mualliflik ta’rifi keltirilgan hamda funksiyalari ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar. Akmeologiya, akmeologik yondashuv, kompetentlik, akmeologik kompetentlik, kasbiy mahorat, funksiya.

В данной статье развитие акмеологической компетентности будущих учителей основывается на социально-педагогической необходимости. Также в результате анализа понятий акмеологии, акмеологического подхода, компетентности дано авторское определение понятия акмеологической компетентности и показаны ее функции.

Ключевые слова. Акмеология, акмеологический подход, компетентность, акмеологическая компетентность, профессионализм, функция.

In this article, the development of acmeological competence of future teachers is based on a socio-pedagogical necessity. Also, as a result of the analysis of the concepts of acmeology, acmeological approach, competence, the author’s definition of the concept of acmeological competence is presented and its functions are shown.

Key words. Acmeology, acmeological approach, competence, acmeological competence, professionalism, function.

Bugungi globallashuv davrida bo‘lajak mutaxassislarni davlat va jamiyatning o‘zgaruvchan talablari asosida har jihatdan rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun ularda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish zarur. Bunda akmeologiya fani doirasida erishilgan natijalar asosida akmeologik kompetentlikni rivojlantirish ustuvor vazifalardan hisoblanadi. Akmeologiya fani deganda turli davrlardagi fanlarning birligidan shakllangan fan tushuniladi. Akmeologiyaning tuzilishi shaxsning rivojlanishi, fenomenologiyasi va shakllanishining qonuniyatlari va mexanizmlarini, o‘z-o‘zini rivojlantirish jarayonini, belgilangan kasbiy maqsadlarga erishish uchun o‘z-o‘zini tarbiyalashni o‘z ichiga oladi. Akmeologiya inson faoliyatining turli sohalarida kasbiy mahoratni oshirish tizimlarining samaradorlik darajasini aniqlash usullarini ishlab chiqadi va bu jarayonning qonuniyatlarini o‘rganadi.

Akmeologiyaning vazifasi – o‘z-o‘zini takomillashtirish va shaxsning o‘zini o‘zi shakllantirish, kasbiy mahorat va malakalarni shakllantirish, o‘z kasbiy bilimlarini amalda qo‘llash, kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishga ta’sir qiluvchi omillarni o‘rganishdan iborat.

Akmeologiya boshqa fanlardan quyidagilar bilan ajralib turadi:

– akmeologiya fani bitiruvchining kasbiy faoliyati sohasiga tegishli bo‘lib, boshqa fanlar tomonidan bunday batafsil ko‘rib chiqilmaydi;

– o‘ziga xos usullar yordamida akmeologik jihat insonning kasbiy faoliyatini amalga oshiradi, empirik va eksperimental yo‘nalishda farqlanadi, amaliyot davridagi natija-

lardan shaxsiyatni shakllantirish va talabalar o‘rtasida kasbiy mahoratni shakllantirish sifatida foydalanadi;

– akmeologiya fani zamonaviy texnologiyalar yordamida professional natijalarga erishishga qaratilgan;

– akmeologiya mustaqil fan bo‘lib, fanlararo fan bo‘lib, tashkil etish usuli bo‘yicha – tizimli, amalga oshirish shakli – kompleks, umumiy ilmiy elementlari bo‘yicha – fundamental, amaliy yo‘nalishi bo‘yicha – amaliy fan hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda akmeologiya bilim predmeti va usullarini farqlovchi fanlar tizimiga aylandi: ta’lim akmeologiyasi (A.M. Zimichyev, N.V. Kuzmina v.b.), kasbiy shakllanish akmeologiyasi (A.A. Derkach, A.A. Rean v.b.), sport akmeologiyasi (I.P. Volkov), maktab akmeologiyasi (V.N. Maksimova, N.E. Kuznetsova v.b.) va boshqalar.

Yurtimizda bir qancha olimlar, xususan, B.B. Ma’murov bo‘lajak o‘qituvchilarda akmeologik yondashuv asosida ta’lim jarayonini loyihalash ko‘nikmalarini rivojlantirish, D. Mahmudova akmeologik yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kognitiv kompetentlikni rivojlantirish texnologiyasini tadqiq etish masalalari, G.O. Ernazarova akmeologik yondashuv asosida kasbiy faoliyatga tayyorlashni takomillashtirish, M.J. Shodiyeva akmeologik yondashuv asosida o‘qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borganlar.

MDH olimlaridan O.B. Akimovoy pedagogik akmeologiya asoslari, Y.A. Gagin shaxsiyatdan individuallikka o‘tishning akmeologik paradigmasi, V.G. Zazikin muvaffaqiyatga erishishning psixologik va akmeologik asoslari masalalarini tadqiq etganlar. Talabalarning akmeologik qobiliyatini rivojlantirish muammosi L.S. Vygotskiy, A.N. Leontev, B.F. Lomov, A.V. Petrovskiy kabi bir qancha tadqiqotchilarning ishlarida aniqlangan.

Xorij olimlari Susan Zaparzan akmeologik yondashuv asosida o‘qitish jarayonini tashkil etish masalalari, N. Stafeyeva akmeologik yondashuv asosida oliy ta’lim muassasasi talabalarining chet tillarini o‘rganishda kasbiy-pedagogik o‘z-o‘zini rivojlantirish omillarini o‘rgangan.

Tadqiqotchi N.V. Kuzmina kasbiy kompetensiyaning psixologik jihatlarini ajratib ko‘rsatadi, u ijtimoiy-psixologik va avtopsixologik qismlarga ajratadi. Psixologik kompetensiya – bu ta’lim va kommunikativ faoliyatning xususiyatlarini bilish, avtopsixologik kompetensiya esa o‘z faoliyatining natijasi, shaxsiy xususiyatlardir. Kompetensiya deganda shaxsning kasbiy faoliyatining qiymat-semantik, xulq-atvor va motivatsion natijalarini shakllantirishga imkon beruvchi yangiliklar, bilim, qobiliyat va ko‘nikmalar, qadriyatlarning birligi tushuniladi.

Talabalar bevosita ta’lim jarayonining tarkibiga kiradilar, chunki ta’limning muhim tarkibiy qismi o‘z-o‘zini rivojlantirish, ijodiy salohiyatni shakllantirish, muvaffaqiyatga motivatsiya va ta’lim muassasalarida o‘qitish amaliyotida to‘liq erishish mumkin bo‘lgan kasbiy natijalarga erishishdir. Pedagogika oliy o‘quv yurtlari talabalarining akmeologik kompetensiyasini shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlariga oid tadqiqot ma’lumotlarini tahlil qilib, shuni ta’kidlash mumkinki, bu masala psixologik-pedagogik adabiyotlarni o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, uning o‘ziga xos xususiyatlari, mazmuni, tuzilishining turli jihatlarini qayd etadi.

Yuqoridagilardan ko‘rish mumkinki, akmeologiya shaxsning qadr-qimmati va takomillashuvi, uning shakllanishi va rivojlanishining eng yuqori darajasida fikrlash va harakat qilish qobiliyati haqidagi fan sifatida rivojlanmoqda. Akmeologik bilimning maqsadi, markazi va obyekti shaxs bo‘lib, u subyekt sifatida qaraladi, shuningdek, o‘z-o‘zini ri-

vojlantirish va ijodkorlik, kasbiy faoliyatni o‘z-o‘zini tashkil etishga qodir hayotiy faoliyat hisoblanadi. Akmeologiya o‘z-o‘zini takomillashtirish va o‘zini o‘zi anglash usullarini yaratadi, kasbdagi turli shaxslarning imkoniyatlarini ochib beradi.

O‘qitishning akmeologik yondashuvi amalga oshirilganda, yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun kasbiy jihatlarni hisobga olgan holda bo‘lajak o‘qituvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda ustunlik qiladi. Bundan shuni ta’kidlash kerakki, akmeologiya nazariy va amaliy fan bo‘lib, u metafan va metaamaliyotdir.

Akmeologik yondashuv – bu insonning rivojlanishi, uning shaxsiy va kasbiy shakllanishi, yuqori marralarni egallash qonuniyatlarini qayd etib, o‘qituvchining o‘z faoliyatida erishgan eng yuqori cho‘qqisi hisoblanadi.

Akmeologik yondashuv – ta’lim mazmuni, ta’lim texnologiyalari va ta’lim oluvchilarni o‘qitish, ta’lim muassasasini boshqarishda funksionallikdan rivojlanishga o‘tishi, ta’limning barcha subyektlarida tizimlashtirilgan bilish motivlari, ta’lim olish ichki ehtiyojga aylanishi, ijodiy tafakkurda asosiy boshlovchilik evaziga ta’lim sifatini salmoqli oshishiga hissa qo‘shadi.

Yuqoridagi fikr mulohazalardan kelib chiqib, akmeologik kompetentlik tushunchasiga mualliflik ta’rifimizni ishlab chiqish uchun kompetensiya, kompetentlik, kasbiy kompetentlik atamalari va ularga berilgan mavjud ta’riflarni o‘rgandik, tahlil natijalarini umumlashtirdik.

Kasbiy kompetensiya uning mazmunini belgilaydigan aniq tuzilishga ega bo‘lishi kerak. Biroq, bugungi kunda kasbiy kompetensiyaning ma’lum bir tuzilishi mavjud emas, shuning uchun mualliflar turli xil variantlarni taklif qilishadi.

Maktabning yuqori malakali mutaxassislar va o‘qituvchilarga bo‘lgan ehtiyoji talabalarning akmeologik kompetensiyasini rivojlantirish sharoitida o‘quv amaliyotini amalga oshirish imkoniyatlaridan yetarli darajada amaliy foydalanilmasligiga olib kelmoqda. Talabalarning shaxsiyati, kasbiy mahorati va qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan o‘quv amaliyotini o‘tkazishda zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish va akmeologik kompetensiyani samarali shakllantirishga yordam beradigan o‘quv amaliyoti uchun uslubiy instrumentlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu qarama-qarshiliklarni malakali yondashuvni amalga oshirish, yuqori malakali pedagogik kadrlar tayyorlash tizimining asosiy bo‘g‘ini bo‘lib xizmat qiladigan akmeologik kompetensiyani shakllantirish orqali hal qilish mumkin.

Psixologiyada “kompetensiya” tushunchasi “kompetentlik” tushunchasi bilan taqqoslanadi. Pedagogikada bu tushunchalarning yagona talqini mavjud emas. Bir qator olimlar kompetensiya – bu ma’lum bir individual, integral xususiyat, shaxsning muayyan kasbiy tarkibiy qismlarining birligi deb hisoblashadi. Tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, kompetensiya – bu bilimlar, qobiliyatlar, ko‘nikmalar va shaxsiy xususiyatlar to‘plami; kompetensiya – bu qobiliyat, tajriba, savodxonlik va kasbiy faoliyatni amalga oshirish istagi.

“Kasbiy kompetensiya” ikki xil ma’noga ega: birinchidan, shaxs ta’sir qiladigan, tushunadigan va tajribaga ega bo‘lgan masalalar, hodisalar doirasi; ikkinchidan, har qanday shaxs ixtiyoridagi kompetensiyalar, masalalar, hodisalar doirasi. Ta’riflarning o‘zgaruvchanligi tadqiqot muammolarini hal qilish bo‘yicha olimlarning turli pozitsiyalari mavjudligida, amaliyotda ontologik va tizimli yondashuvlardan foydalanmaslikdadir.

Shunday qilib, akmeologik kompetensiya kasbiy yuksaklikka erishishga intilayotgan talabaning integrativ shaxsiyati sifatida ifodalanadi. Pedagogikaning turli sohalarida bo‘lajak o‘qituvchining akmeologik kompetensiyasi bir qator funksiyalarni o‘z ichiga

oladi, bular: motivatsion, ma’lumot beruvchi, normativ (standart), ijodiy, tarbiyaviy.

Akmeologik kompetentlikni rivojlantirishga doir mavjud tadqiqotlarni o‘rganish quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi:

– akme faoliyat kategoriyalari – texnologik innovatsiyalarga va ijodiy faoliyatga bo‘lgan doimiy qiziqish, o‘zini o‘zi takomillashtirish va kasbiy faoliyatda o‘zini namoyon qilish;

– davlat ta’lim standartining mazmuni, o‘qitish jarayonining tuzilishga bo‘lgan talablar, o‘quv natijalari, asosiy o‘quv dasturlarini amalga oshirish shartlari, innovatsion texnologiyalar, pedagogikadagi faoliyat maqsadlarini tushunish, o‘quvchilar bilan ishlash amaliyotidagi zamonaviy yangiliklarni bilish;

– maktab yoshidagi bolalarning individual tipologik xususiyatlarini ko‘rish va davlat ta’lim standartiga va har bir bolaning o‘ziga xos xususiyatlariga muvofiq dasturlarni tuzish qobiliyatining yuqori darajasi; murakkab muammolarni innovatsion faoliyat, innovatsion texnologiyalar, davlat ta’lim standartlariga muvofiq o‘quv muassasasi amaliyotida ishlab chiqish va amalga oshirish orqali hal qilish qobiliyati;

– o‘z kasbiy faoliyati strategiyasini yangi avlod standarti talablariga muvofiq o‘zgartirish; shaxsiy va kasbiy o‘sish qobiliyati kabi asosiy kategoriyalarni o‘z ichiga oladi.

Xulosa shuki, bo‘lajak o‘qituvchining akmeologik kompetentligining mohiyati ushbu konsepsiyani to‘liq tushunishga, uning akmeologiya tizimida fan sifatidagi o‘rnini, pedagogika oliy o‘quv yurtlari bitiruvchilarini tayyorlash jarayonida aniqlashga yordam beradi. Yuqoridagilardan ko‘rinadiki, bugungi kunda eng dolzarb vazifa – pedagogika oliy o‘quv yurtlari talabalarining akmeologik kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha tadqiqot ishlarini olib borishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ma’murov B.B. Bo‘lajak o‘qituvchilarda akmeologik yondashuv asosida ta’lim jarayonini loyihalash ko‘nikmalarini rivojlantirish: ped. fanl. dokt. diss. – T., 2018, – 264 b.

2. Mahmudova D. Akmeologik yondoshuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarda kognitiv kompetentlikni rivojlantirish texnologiyasini tadqiq etish masalalari. Jamiyat va innovatsiyalar. / Обшество и инноватсии – Соиетй анд инноватионс Спеиал Иссуе./ – 6 (2021) / ISSN 2181-1415. – 139-144 b.

3. Susan Zaparzan. “Teaching Teaching style-acmeologic approach”, NSCC, Canada, 2003 y. – p. 185.

4. Stafeyeva N., Medvedeva I., Bulashova A., Zaichko M. Acmeological Approach as a Factor of Professional and Pedagogical Selfrealization of Students of a High Educational Institution at Studying of Foreign Languages. International science and technology conference “Earth science” IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science 272 (2019) 032210 IOP Publishing doi:10.1088/1755-1315/272/3/032210.

5. Shodiyeva M.J. Akmeologik yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish texnologiyalarini takomillashtirish: ped.fanl.dokt. diss… (DSc). – T., 2022, – 386 b.

6. Ernazarova G.O. Kasb-hunar kolleji o‘quvchilarini akmeologik yondashuv asosida kasbiy faoliyatga tayyorlashni takomillashtirish: ped. fanl. dokt. (DSc) diss. avtor. – T., 2018. – 68 b.

Umar G‘OYIMOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti, “Boshlang‘ich ta’lim” kafedrasi o‘qituvchisi

O‘QITUVCHILARDA REFLEKSIV KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISHNING DOLZARBLIGI

Annotatsiya

Maqolada o‘qituvchilarda refleksivlikni rivojlantirishning ijtimoiy zarurat ekanligi haqida ma’lumot berilgan. Shuningdek, bugungi kunning asosiy vazifalari va yoshlarimizdan kutayotgan ertangi natijalar va bunda o‘qituvchining o‘rni hamda o‘qituvchiga yaratilayotgan shart-sharoitlar, o‘qituvchining refleksivligini shakllantirish me’zonlari haqida so‘z boradi. Muallif ba’zi olimlarning refleksiv pozitsiyalari bo‘yicha fikrlar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar. Refleksiya, kommunikativ refleksiya, tasavvur, o‘qituvchi, boshqaruv faoliyati mexanizmi, rivojlanish, tashkiliy, psixologik, pedagog, nazorat qilish, fikrlash, ortga qaytish.

В статье приводится информация о том, что развитие рефлексивности у педагогов является социальной необходимостью. Также речь пойдет об основных задачах сегодняшнего дня и завтрашних результатах, которые мы ожидаем от сегодняшней молодежи, и роли учителя в этом, а также об условиях, которые создаются для учителя, критериях формирования рефлексивности учителя. Автор также приводит мнения некоторых ученых о рефлексивных позициях.

Ключевые слова. Рефлексия, коммуникативная рефлексия, воображение, педагог, механизм управленческой деятельности, развитие, организационно-психологическое, педагогическое, контроль, мышление, обратная связь.

The article provides information that the development of reflexivity among teachers is a social necessity. We will also talk about the main tasks of today and tomorrow's results that we expect from today's youth, and the role of the teacher in this, as well as the conditions that are created for the teacher, the criteria for the formation of teacher reflexivity. The author also cites the opinions of some scientists about reflexive positions.

Key words. Reflection, communicative reflection, imagination, teacher, mechanism of management activity, development, organizational, psychological, pedagogic, control, thinking, feedback.

Zamonaviy O‘zbekiston jamiyatida Yurtni rivojlanishini shiddat bilan amalga oshirish, iqtidorli yoshlarni yetishtirib chiqarish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biridir. Chunki o‘qituvchi yetishtirib chiqarayotgan o‘quvchilar ertangi kunning davomchilari sanaladi. Shuning uchun o‘qituchilarga barcha sharoitlarni yaratish bugungi kunning asosiy talablaridan biri bo‘lmog‘i lozim. O‘qituvchi yetishtirib berayotgan shaxslardan minglab yoshlar yangiliklar yarata olsa, mamlakat rivoji uchun cheksiz foyda keltiradi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish bugungi kunda alohida e’tibor qaratishni talab qiladi. Chunki ushbu o‘qituvchining refleksiv ko‘nikmalari o‘ziga xos psixologik hamda rivojlanish xususiyatiga ega. O‘z sohasining ustasi bo‘lishni istagan har qanday o‘qituvchi o‘z ustida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantiradi.

Refleksiya – (lot.reflexio) ortga qaytish, aks etish. Bu:

– kishining o‘z xatti-harakatlari va ularning asoslarini tushunib yetishi, fahmlashiga qaratilgan nazariy faoliyati;

– bilishning alohida bir shakli;

– fikrlash, o‘z-o‘zini nazorat qilish;

– o‘zining shaxsiy harakatlari va ularning qonun qoidalarini fikrlashga yo‘naltirilgan inson faoliyatining nazariy shakli;

– o‘z ruhiy holati haqida o‘ylash, xayol surish, fikr yurgizish, uni tahlil qilishga moyillikni anglatadi.

Shaxsning refleksiv layoqatini o‘rganish hamda o‘qituvchilarda refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish masalasi falsafa, psixologiya va pedagogikada alohida ahamiyatga ega. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, refleksiya o‘qituvchini o‘z ustida ishlash ko‘nikmasini shakllantiradi.

Pedagogik nuqtayi nazardan o‘qituvchilarda refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishning aql-idrok bilan bog‘liq jihatlarini o‘rganish muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchining o‘ziga xos bo‘lgan xususiyatlaridan biri o‘z faoliyatini mustaqil tahlil qilishdir. Tashqi qo‘zg‘atuvchi ta’sirlarsiz, o‘zlarining shaxsiy faoliyatlarini tahlil qilish va baholash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. O‘qituvchi bu jarayonda o‘z ustida ishlaydi va o‘z-o‘zini rivojlantiradi.

Hozirgi zamon pedagogikasida ko‘nikmalar muayyan o‘quv harakatlarini takomillashtirish vositasi sifatida talqin qilinadi. Bunday ko‘nikmalarni o‘quvchilar maxsus o‘rganadilar va murakkab masalalarni yechish jarayonida ulardan foydalanadilar. Taniqli psixolog V.V. Davedovning ta’kidlashicha, refleksiv ko‘nikmalar o‘quv harakatlarining ichki tayanch asosi hisoblanib, u ehtiyojlar, mayllarni o‘zaro muvofiqlashtiradi. Refleksiv ko‘nikmalar bilish harakatlari natijasida namoyon bo‘ladi.

Pedagogika fanlarida refleksiya tushunchasining kelib chiqishi haqida bir qator yondashuvlar mavjud. Pedagogik yo‘nalishda N.V. Ippolitova va N. Sterxovalar refleksiya tushunchasiga quyidagicha yondashadilar:

– shartlar muayyan obyektlar, tushunchalar, shart-sharoitlarning majmui hisoblanadi;

– ifodalangan majmualar insoning ta’lim-tarbiyasi va rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi;

– shart-sharoitlarning ta’siri shaxs ta’lim-tarbiyasi va uning rivojlanishini jadallashtirishi va unga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shuningdek, uning dinamikasi va yakuniy natijasiga ham ta’sir ko‘rsatadi.

O‘qituvchilarda refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladigan pedagogik shart-sharoitlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

– o‘z-o‘zini nazorat qilish, ya’ni maktabda va maktabdan tashqarida o‘zini nazorat qilish jarayonini tashkillashtirish;

– pedagogik – o‘qituvchilarning mustaqil ishlash shakllari va o‘quvchini tushuna olish ko‘nikmasini ishlab chiqish, o‘qituvchi o‘zida kuzatilayotgan kamchiliklarni anglay olish ko‘nikmasini shakllantirish, o‘quvchilarga ta’lim berishning Milliy dastur asosida ta’lim natijalariga erishish;

– psixologik – o‘qituvchi o‘zining erkinligi va psixologik xususiyatlarini hisobga olishi, qulay psixologik muhitni vujudga keltirishi, o‘zining mustaqil rivojlanishiga e’tibor qaratishi, pedagog sifatida o‘z ustida mustaqil mushohada yuritish uchun imkoniyat yaratish.

O‘qituvchining maqsadni ilgari surish layoqati, ya’ni o‘zi ko‘zlagan maqsadga erishmaguncha chekinmaslik ko‘nikmasi, muvaffaqiyatga erishish strategiyalarini tanlash va shaxsiy ta’limiy faoliyatiga tuzatishlar kiritish o‘qituvchida hosil bo‘lgan refleksiv ko‘nikmalarning mahsuli hisoblanadi. O‘qituvchi o‘quvchilarga bilimlarni taqdim etish bilan bir qatorda o‘zida refleksiv ko‘nikmalarni hosil qilishga ham alohida e’tibor qaratishi kerak.

B.X. Xodjayevning fikricha, refleksiya bosqichida darsning samaradorligi, kelgusidagi faoliyatni loyihalash uchun poydevor quriladi. O‘qituvchi o‘zining faoliyatini nazorat qiladi va tuzatishlar kiritadi.

G.S. Suxobskaya va L.L. Gorbunovalarning fikrlariga ko‘ra, refleksiya o‘zini-o‘zi anglashning ifodalanishi, muloqot jarayonida subyektning suhbatdoshi tomonidan qanday qabul qilinayotganligini anglashi, muammolar va ularning vujudga kelish sabablarini ko‘ra olishi, aniqlashi, o‘rganishi va tahlil qila olish layoqatidir.

G.M. Kodjaspirova va A.Yu. Kodjaspirovlar refleksiya tushunchasini fikrlash, o‘z-o‘zini anglash, o‘zini-o‘zi nazorat qilish; o‘zining shaxsiy xatti-harakatlari va ularning oqibatlarini anglash uchun yo‘naltirilgan faoliyat, inson nazariy faoliyatining shakli, ya’ni o‘tmishdagi voqelikka murojaat qilish imkoniyati sifatida talqin etganlar.

O‘qituvchining kasbiy refleksiyasi haqida ham bir qancha olimlar fikr yuritganlar. Jumladan, V.I. Slobodchikov pedagogik refleksiya o‘qituvchining o‘zini va o‘z xatti-harakatlarini obyektiv baholashi, o‘quvchilar va boshqa insonlar tomonidan o‘zini qanday qabul qilinayotganligini, eng avvalo, u muloqot jarayonida kimlar bilan o‘zaro ta’sirda ekanligini tushunish qobiliyati, deb hisoblaydi. Sh. Qurbonov, E. Seytxalilov, M. Quronov, R. Ahliddinov va I. Majidovlarning aytishicha, refleksiya samarali fikrlashning muhim tarzi, yuz berayotgan hodisani keng tizim kontekstida tushunish jarayonlarini alohida tashkil etish (u vaziyat va harakatlarni baholashni, vaziyatlarni hal qilish usullari va operatsiyalarini topishni o‘z ichiga oladi), vazifalarni hal qilishga jalb etilgan individ hamda boshqa odamlarning o‘zini-o‘zi tahlil qilishi, o‘z holati hamda harakatlarini faol o‘ylab ko‘rishdan iborat jarayondir. Shu sababli refleksiya (orqaga qaytish) ichidan (bir individning kechinmalari va o‘ziga o‘zi hisob berishi) ham, tashqaridan (jamoa bo‘lib fikrlash faoliyati va birgalikda yechim izlash sifatida) ham bo‘lishi mumkin.

O‘qituvchilarda refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish uchun ularda o‘z-o‘zini tahlil qilish ko‘nikmasini rivojlantirish asosda refleksiv faoliyatlarini kengaytirish lozim. Chunki o‘z-o‘zini tahlil qilish o‘qituvchining o‘zi tomonidan keng mushohada yuritish hamda har tomonlama o‘ylab ko‘rish jarayonida vujudga keladi.

O‘qituvchilarda refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish jarayonini tashkil etish va muvofiqlashtirishda refleksiv yondashuv muhim ahamiyatga ega. Refleksiv yondashuv o‘qituvchilarni o‘tmishga murojat qilishga undaydi va ortga nazar solishga va yaqin o‘tmishdagi voqelikni his etishga chorlaydi. Buning natijasida ular o‘z ustida mustaqil fikr yuritish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Refleksiv yondashuv o‘qituvchilarni o‘zini-o‘zi tahlil qilish, o‘z tushunchalari, yetkaza olish ko‘nikmalarini va faolligini obyektiv baholashga xizmat qiladi.

O‘qituvchida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish o‘zini-o‘zi tarbiyalashga va o‘z tushunchalarini boshqalarga yetkaza olishni rivojlantirishga asos bo‘ladi.

Shunday qilib, o‘qituvchilarning rifliksivligini ilmiy asosda tashkil etish va muvofiqlashtirish samaradorligini ta’minlash ularning refleksiv faoliyatini tashkil etish asosida ichki dunyosi, tafakkuri, dunyoqarashining rivojlanishini, boshqalarning bilish xususiyatini ham inobatga olishni taqazo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son Farmoni. // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son.

2. Xodjayev B.X. Umumta’lim maktabi o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta’minot vositasida rivojlantirish: Ped.f.d. ...diss. – T., 2016. – 314 b.

3. Давыдов В.В.Теория развивающего обучения [Текст] / В.В. Давыдов. – М.: ИНТОР, 1996. – С. 544.

Gulzoda UZOQOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

MILLIY YUKSALISH SHAROITIDA MA’NAVIYATNING FALSAFIY TAHLILI

Annotatsiya

Maqolada ma’naviyat hodisasi sinergetik usullarni qo‘llagan holda tadqiq etilib, ma’naviyatning rivojlanish qonuniyatlarini chuqurroq ochib berildi. Shuningdek, ma’naviyatning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyatiga nisbatan qiziqish kuchayib borishi, ma’naviyat asosida o‘zlikni anglash, milliy manfaatlarni to‘g‘ri tushunish, mamlakat rivojini to‘g‘ri yo‘naltirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar nisbatini to‘g‘ri belgilashi mulohaza qilinadi.

Kalit so‘zlar. Ma’naviyat, davlat, milliy qadriyat, milliy ong, millat, jamiyat, o‘zlikni anglash, ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish, ma’naviy tarbiya samaradorligini oshirish.

В статье исследуется феномен духовности с применением синергетических методов, более подробно раскрываются закономерности развития духовности. Также рассматривается возрастающий интерес к значению духовности в развитии общества, осознание себя на основе духовности, правильное понимание национальных интересов, правильное направление развития страны, правильное определение соотношения национальных и общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова. Духовность, государство, национальные ценности, национальное сознание, нация, общество, самосознание, повышение эффективности духовно-просветительской работы, повышение эффективности духовного воспитания.

The article explores the phenomenon of spirituality with the use of synergetic methods, reveals in more detail the patterns of the development of spirituality. It also considers the growing interest in the importance of spirituality in the development of society, self-awareness based on spirituality, a correct understanding of national interests, the right direction of the country's development, the correct definition of the ratio of national and universal values.

Key words. Spirituality, the state, national values, national consciousness, nation, society, self-awareness, increasing the effectiveness of spiritual and educational work, increasing the effectiveness of spiritual education.

O‘zbekiston milliy tiklanishdan milliy yuksalishga o‘tganidan keyin ma’naviyat Yangi O‘zbekistonning yangicha fikrlaydigan fuqarosini tarbiyalashning asosiy omili o‘laroq jamiyatni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishga ruhlantirish, yo‘naltirish vazifasini bajarishga kirishdi. Yangi O‘zbekistonni barpo etish, Uchinchi Renessans poydevorini yaratish uchun, Prezident Sh. Mirziyoyev takidlaganidek, “Farzandlarimiz orasidan yangi avlod Beruniylarini, Ibn Sino va Ulug‘beklarini, Xorazmiy va Farg‘oniylarini tarbiyalab, voyaga yetkazishimiz kerak”.

Haqiqatan, jamiyat taraqqiyotini ma’naviyat rivojlanishisiz tasavvur etish qiyin. Chunki odamlar ongi, ijtimoiy muhit, uning yangiliklarga ochiqligi, tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlashi, yangi texnologiyalarga xayrixohligi, har qanday turg‘unlikni va dogmatizmni inkor qiladigan, doimiy ravishda barcha sohalarga takomillashishga intiluvchan bo‘lishi ulkan ahamiyat kasb etadi. Jamiyatda adolat, o‘zaro ishonch va bir-birini qo‘llab-quvvatlash, xayrixohlik, mehr-oqibat, go‘zallikka, halollikka intilish qaror topsa, iqtisodiy munosabatlar ham takomillashadi, ishlab chiqarish vositalari va texnologiyalari ham yangilanib, rivojlanib boradi. Va aksincha, ma’naviy muhit qanchalik yomon bo‘lsa, odamlar o‘rtasida ishonch bo‘lmasa, bir-biriga nisbatan nosog‘lom, raqiblarcha

munosabatda bo‘lsa, ijtimoiy munosabatlarga ham, iqtisodiyotga ham darz ketadi. Yulg‘ichlik, bir-birini aldash yildan-yil kuchayib boraveradi. Yuqoridagilardan xulosa qilib aytish kerakki, ma’naviyat ijtimoiy muhit, shaxslararo munosabatlar mazmuni ijobiy yoki salbiyligi odamlarning ongiga, e’tiqodiga, qaysi qadriyatlarga tayanishiga, ya’ni ma’naviyatiga borib taqalar ekan.

Ma’naviyat – juda murakkab, serqirra hodisa, shu bilan birga xalq dilining mazmun mohiyatidir.

“Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro‘-e’tibori, avvalombor farzandlarimizning unib-o‘sib, ulg‘ayib, qanday inson bo‘lib hayotga kirib borishiga bog‘liqdir. Biz bunday o‘tkir haqiqatni hech qachon unutmasligimiz kerak” - degan edi Islom Karimov[1]. Albatta, yangi avlodni voyaga yetkazishda xalq ma’naviyatining o‘rni, boy tarixiy merosimiz, an’ana va urf-odatlarimizning, madaniyat va san’atning, fan va ta’limning rivoji alohida ahamiyatga ega. Yangi O‘zbekistonning yangicha fikrlaydigan fuqarosini, barcha sohalarda raqobatbardosh kadrlarni, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni, ilm-fan va madaniyat yutuqlarini o‘zlashtirish orqali tarbiyalash mumkin.

Ammo jahon axborot maydonida bunyodkor g‘oyalar qatorida buzg‘unchi g‘oyalar ham, taraqqiyotning barqaror omillari qatorida tasodifiy, beqaror omillar ham uchraydi. Ba’zan tasodifiy omillarning, buzg‘unchi g‘oyalarning insonga ta’siri ko‘proq bo‘ladi. Shu sababdan amalga oshirayotgan islohotlarimiz, xususan, ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish, madaniyat va san’at tashkilotlari, ijodiy uyushmalar va ommaviy axborot vositalari faoliyatini yanada rivojlantirish, soha xodimlari mehnatini munosib qadrlashga qaratilgan amaliy chora-tadbirlarni ishlab chiqish zarur. “Agar biz ta’lim-tarbiya, madaniyat va ma’naviyat sohasidagi ishlarimizni aniq tizim asosida tashkil etib, ularning samaradorligini oshirmasak, ertangi kunimizni qurolmaymiz”[2], – degan edi Prezident Sh. Mirziyoyev o‘z nutqida.

Ma’naviyat millatning butun tarixi davomida rivojlanadi, ammo u ba’zan shiddat bilan yuksalib borsa, ba’zan esa ma’lum darajada tanazzulga yuz tutishi ham mumkin. Unda barqarorlik beqarorlik bilan, an’anaviylik, yangilanish bilan, tarixiylik, zamonaviylik bilan birgalikda, o‘zaro aralash keladi. Faqat nisbatlari har xil bo‘ladi.

XX asrda barcha jarayonlarni barqarorlik va beqarorlikning o‘zaro munosabatlarida ilmiy o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki taraqqiyot asosida barqarorlik va beqarorlikning bir-biri bilan o‘zaro mushtarakligi yotadi.

Agar ma’naviy jarayonlar faqat barqarorlikdan iborat bo‘lganda, hech qanday rivojlanish bo‘lmas edi. Hamma narsa qotib qolgan, ya’ni turg‘unlikka mahkum bo‘lgan bo‘lar edi. Xuddi shunday beqarorlik hukmronlik qilganda ham faqat relyativistik, oquvchan bo‘lib, bu holda ham rivojlanish vujudga kelmaydi.

Ma’naviyat masalalarini barqarorlik va beqarorlik nuqtayi nazarda tahlil etish nihoyatda muhim hisoblanadi. Barqarorlik ma’naviy qadriyatlarning shakllanishining muhim omili bo‘lsa, beqarorlik esa, ularning hayotga moslashishi, rivojlanishi va yangilanishi uchun zarur. Ma’naviy tarbiya samaradorligini oshirish ham tarbiya jarayonini, ziddiyatlarini, turli ta’sirlar va omillarning bir-birini korrelyatsiya qilishini, salbiy ta’sirlarni minimallashtirish mexanizmini bilishni talab qiladi. Bu borada bizda katta ilmiy va uslubiy bo‘shliq mavjud.

[1] I.Karimov. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” – Ma’naviyat.2008 y. 1-bet.

[2] http://old.tashpmi.uz/uz/raising_and_upbringing/depart_for_raising_and_upbringing/459
https://new.tdpu.uz/news/3727

Murakkab ijtimoiy hodisa sifatida ma’naviyatning rivojlanish jarayonida kuzatiladigan, bir tomondan, barqarorlik, sobitlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ikkinchi tomondan, ma’naviyatda vujudga keladigan yangiliklar, o‘zgarishlar, beqarorlik jarayonlari va hodisalari bir-biriga qanday ta’sir ko‘rsatishi, ma’naviy rivojlanish jarayonidagi barqarorlik va beqarorlik dialektikasi o‘rganilmagan. Ma’naviyatni tadqiq etishda an’anaviy usullar ko‘p qo‘llanilmoqda. Masalaning mohiyatiga chuqur kirib borish uchun an’anaviy usullar bilan birga sinergetik yondashuv va usullardan foydalanish ham maqsadga muvofiqdir. Ammo ma’naviyatni sinergetik usulini qo‘llab o‘rganish tadqiqotchilar e’tiboridan biroz chetda qolib kelmoqda. Ma’naviyat jamiyat taraqqiyoti, millat kamoloti va shaxs barkamolligini belgilab beruvchi asosiy mezonlardan biri hisoblanadi, chunki ma’naviyat rivojlanadigan jamiyatda iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy barqarorlik vujudga keladi hamda mamlakat va millat taraqqiy etadi. Bu o‘z navbatida shaxsning barkamol rivojlanishi uchun zarur zamin bo‘lib xizmat qiladi.

Ma’naviyat, avvalo, tarixiy hodisadir. U bir asrda ham mukammal shakllanmaydi. Markaziy Osiyo xalqlarining ibtidosi asrlar qariga singib ketgan bo‘lib, ularning necha ming yillik ma’naviy kamolot pillapoyalarini bosib o‘tganligini aniqlash bugun uchun dolzarb muammodir.

Ma’naviy kamolot zamonda, ya’ni millatning butun tarixi davomida yuz beradi, ammo u ba’zan shiddat bilan yuksalib borsa, ba’zan esa, ma’lum darajada tanazzulga yuz tutishi ham mumkin. Millatning aksariyati ma’naviy tanazzulga yuz tutgan fojiyaviy sharoitlarda ham ma’naviyat yo‘qolmaydi, ko‘lam va mazmunda o‘zi erishgan kamolot bosqichini to‘liq yo‘qotmaydi, ammo pasaytirishi mumkin.

Jamiyat ma’naviy tizimining rivojlanishi o‘z navbatida shu jamiyat a’zolarining ma’naviy kamolot darajasiga bog‘liqdir. Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek: “Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir. Biz yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyat”[3] .

Lekin bir narsani esda tutish lozimki, jamiyat a’zolari hech qachon bir xil fikrlamaydi, saviyasi, qiziqishlari, ko‘zlagan maqsadlari har xil bo‘ladi. Shu sababdan ma’naviyat individual va guruhiy manfaatlar to‘qnashuvini, ziddiyatlarini o‘zida aks ettiradi. Bu ma’naviyatning ichki rivojlanishini, yangilanishini belgilaydi. Manfaatlar to‘qnashuvi va ziddiyatlari ma’naviyatdagi beqarorlikning bir ko‘rinishidir. Ammo ma’naviyatdagi milliy va umuminsoniy qadriyatlar, milliy manfaatlar ham aks etadi. Ular ma’naviyatning barqarorligini saqlaydi.

Tarixiy taraqqiyotda ko‘plab jamiyatlarni ko‘rdik, ularning har birining o‘z ma’naviy tizimlari bo‘lgan hamda bu tizimlar rivojlangan va jamiyat ehtiyojiga mos ravishda yangilanib borgan. Ushbu ma’naviy tizimlar shakllanishi jamiyat ehtiyojlari o‘sishiga, bilimi, tajribasiga bog‘liqdir. Masalan, insoniyatning muayyan tarixiy bosqichagi ma’naviy ehtiyoj shakllari boshqa bosqichdagi ehtiyoj shakllari bilan doim ham mos bo‘lavermaydi. Ya’ni inson istak-xohishi, orzu-intilishlari o‘zgarib turadi, shunga monand ravishda jamiyat talabi, ehtiyoji ham yuksalib boraveradi. XX asr boshlarida kiyinish madaniyatida qabul qilingan me’yorlar bugungi kun meyorlariga mos kelmagan: erkaklar ham, ayollar ham tanasining deyarli 90 foiz berkitib turadigan liboslar kiyishgan. Ochiqroq kiyimlarni kiyish davrda qabul qilingan axloqiy, diniy, estetik va boshqa ma’naviy me’yorlarga mos emas edi. Insonlar tafakkuri, ongi taraqqiyoti nati-

[3] https://qalampir.uz/uz/news/prezident-ma-naviyatni-yuksaltirish-buyicha-yigilish-utkazdi-31829

jasida insoniyat axloqiy, diniy va ma’naviy yangi me’yorlarni ijtimoiy hayotga joriy etib kelinmoqda.

Jamiyat ma’naviy tizimi shakllanishi va taraqqiyoti, ularning ma’naviy boyishi uchun xizmat qiladigan, qadr-qimmatga ega bo‘lgan narsa, hodisalarda, ma’naviy qadriyatlarda ham o‘zgarishlar yuz beradi. Ma’naviyat taraqqiyoti jarayonida barqaror holat yuzaga chiqishi haqida fikr yuritar ekanmiz, jamiyat ma’naviy tizimida barqarorlikka erishganidan so‘ng bu tizim muayyan davrda jamiyatga xizmat qiladi. Bu davrda barqarorlik ma’naviy tizim rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan bo‘lsa, muyyan davrlardagi barqarorlik turg‘unlikka sabab bo‘lib, ma’naviy tizimni rivojlanishdan, taraqqiyotdan orqada qolishiga sabab bo‘lgan. Ma’naviy taraqqiyot jarayonida beqaror va barqaror holatlarni, muvozanatsizlik va muvozanat, tartiblilik va tartibsizlikning namoyon bo‘lishi, ularning ma’naviyat rivojlanishida ijobiy yoki salbiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rib chiqamiz.

Masalan, islom dinigacha bo‘lgan davrda Arabiston yarim orolida jaholat, tartibsizlik, ijtimoiy beqarorlik hukmron edi. Islom dini davlatda va jamiyatda barqarorlik o‘rnatilishiga sabab bo‘ldi. Ichki nizolarga qaramasdan islom mamlakatlarida ilm-fan, adabiyot va san’atning islomga xos shakllari barqaror rivojlandi. Turg‘unlik XIII asrdan asta-sekin boshlandi. Ammo Markaziy Osiyoda ikki marta yuz bergan Uyg‘onish davridan keyin XVI asrdan boshlangan turg‘unlik islom mamlakatlaridagidek, ma’naviyat va dunyoqarash, oqibatda esa davlat va jamiyat rivojining orqada qolishiga sabab bo‘ldi.

Tarixga e’tibor beradigan bo‘lsak, ibtidoiy jamoa tuzumida har bir qabilalarning o‘z diniy e’tiqodlari, urf-odat, an’analari, ijtimoiy me’yorlari, ya’ni o‘z ma’naviy tizimlari bo‘lgan. Ular qulay yashash sharoiti uchun kurashishgan, sardorlar qabila a’zolarida yovga nafrat tuyg‘ularini shakllantirishgan. Bundan maqsadi yashash uchun kurash bo‘lgan tuzum uchun tabiiy xol. Shunday bo‘lsa-da, qabila ichida tenglik g‘oyalari asosiy o‘rinda bo‘lgan. Bu holatlarda muayyan barqarorlik namoyon bo‘lganligini ko‘radigan bo‘lsak, keyinchalik xususiy mulkchilik kuchayib, tabaqalanish vujudga kelishi oqibatida jamiyatga yangi me’yorlarni joriy etishga ehtiyoj tug‘iladi va shunday vaziyatlarda beqarorlik kuchliroq namoyon bo‘ladi, toki yangi me’yorlar jamiyatga to‘la moslashgunga qadar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev “Yangi O‘zbekiston strategiyasi” – T., 2021 y.

2. Shavkat Mirziyoyev “Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik – milliy g‘oyamizning poydevoridir” – T.: “Tasvir” nashriyot uyi, 2021 y.

3. Shavkat Mirziyoyev. “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz” – M., 2017 y.

4. Mirziyoyev Sh.M. Ilm-fan yutuqlari – taraqqiyotning muhim omili: (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning – 2016-yil 30-dekabr kuni mamlakatimiz yetakchi ilm-fan namoyondalari bilan uchrashuvida so‘zlagan nutqi) // Xalq so‘zi, 2016. – 31-dekabr.

5. Erkayev A. “Yangi O‘zbekiston: mo‘ljal – Uchinchi Renessans”. – T.: Ma’naviyat, 2021 y.

6. Erkayev A. “Ma’naviyatshunoslik” monografiya. – T.: Ma’naviyat, 2018 y.

7. Erkayev A. Tafakkur erkinligi/ A. Erkayev; ikkinchi to‘ldirilgan nashri. – T.: Ma’naviyat, 2021. – 256 b.

Dilafruz XAYDAROVA,
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
“Ispan tili nazariy fanlar” kafedrasi katta o‘qituvchisi

TURIZM TERMINLARINING LEKSIKOGRAFIK, LINGVISTIK VA KULTUROLOGIK TALQININI O‘RGANISHNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK OMILLARI

Annotatsiya

Maqolada turizmga oid terminlar tizimi qonuniyatlari, turizm terminarining murakkablik tug‘diruvchi omillari, turizm terminlarining klassifikatsiyasi, xususiyatlarini qiyosiy aspektda batafsil yoritilgan. Shuningdek, qiyosiy tilshunoslikda atamashunoslik mustaqil soha sifatida talqin etilgan, atama-so‘zlarning iste’molda qo‘llanilishi, terminologik tizimni diaxronik jihatlari, turizm terminlari mezonlari, milliy sayyohlik terminshunosligi masalalari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar. Turizm, termin, qonuniyatlar, murakkablik tug‘diruvchi omillar, turizm terminlarining klassifikatsiyasi, qiyosiy tilshunoslik, atamashunoslik, terminologik tizim, diaxronik jihatlar, turizm terminlari mezonlari, milliy sayyohlik terminshunosligi.

В статье подробно описаны правила системы терминов, связанных с туризмом, факторы, обусловливающие сложность туристических терминов, классификация туристических терминови и их характеристика в сравнительном аспекте. А также, в статье терминология рассматривается как самостоятельная область сравнительного языкознания, раскрываются терминоупотребление, диахронические аспекты терминологической системы, критерии туристических терминов, вопросы национальной туристской терминологии.

Ключевые слова. Туризм, термин, терминология, осложняющие факторы, классификация туристических терминов, сравнительное языкознание, терминологическая система, диахронические аспекты, критерии туристических терминов, национальная туристская терминология.

The article describes in detail the rules of the system of terms related to tourism, the factors that determine the complexity of tourism terms, the classification of tourism terms and their characteristics in a comparative aspect. And also, in the article terminology is considered as an independent field of comparative linguistics, term usage, diachronic aspects of the terminological system, criteria for tourist terms, issues of national tourist terminology are revealed.

Key words. Tourism, term, terminology, complicating factors, classification of tourism terms, comparative linguistics, terminological system, diachronic aspects, criteria for tourism terms, national tourism terminology.

Jahon tilshunosligida XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab turli sohalar terminologiyasi, ularni boshqa tillardan o‘zlashtirishning leksikografik, lingvistik va kulturologik talqini masalalarini o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlar ko‘lami kengayib bormoqda. Natijada xalqaro sohalardagi atamalar qatorida turizmga oid terminlar tizimini tilimiz qonuniyatlari nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqish, iqtisodiy-madaniy sharoitda ehtiyoj bo‘lganlarini, murakkablik tug‘diruvchi omillarni belgilash, qardosh bo‘lmagan tillar tizimida turizm terminlarining klassifikatsiyasini yaratib, xususiyatlarini qiyosiy aspektda aniqlash imkonini yuzaga keltiradi.

Dunyo tilshunosligida har bir xalqning qardosh xalqlar bilan ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy-siyosiy aloqalari yuzasidan zaruriy bo‘lgan lingvistik va nolingvistik omillarni o‘rganish, turli sohalar atamashunosligi hamda ixtisosliklar tilini shakllantirish singari ustuvor masalalar yechimiga qaratilgan ishlar tadqiqiga keng o‘rin ajratildi. Bunday

tadqiqotlar natijasida atamalarni o‘zlashtirishning tillararo tafovut va o‘xshashliklarni taqqoslash hamda muvofiqlashtirishning yangi metodlari yaratiladi, tilshunoslik turli nazariy xulosalar bilan boyib boradi, shuningdek, turli millatlar terminologik sistemalarining tarixiy jarayonlarini qiyosiy aspektda chog‘ishtirish, ularning shakllanishida ijtimoiy-madaniy omillarni aniqlash, termin-so‘zlarning leksikografik talqini xususiyatlarini o‘rganishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarning yuzaga kelishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Yurtimizda olib borilayotgan islohotlar natijasida qiyosiy tilshunoslikda atamashunoslikni mustaqil soha sifatida talqin etish, atama-so‘zlarning iste’molda qo‘llanilish qiymatini, amaliy ahamiyatini, yashovchanligini sinovdan o‘tkazish borasida jiddiy yutuqlarga erishildi. Natijada har bir sohaning lisoniy vositalardan maqsadga muvofiq foydalanish imkoniyatini aks ettiruvchi, so‘z qo‘llashdagi individualligini ko‘rsatuvchi amaliy-terminologik tahlil asosidagi tadqiqotlar ustuvorligi kuzatila boshladi.

Globallashuv sharoitida milliy tilimizning sofligini saqlash, uning lug‘at boyligini oshirish, turli sohalarda zamonaviy atamalarning o‘zbekcha muqobilini yaratish, ularning bir xil qo‘llanishini ta’minlash dolzarb vazifa bo‘lib turgan hozirgi bir sharoitda ingliz, fransuz, ispan va o‘zbek atamashunosligida turizm terminlarini tahlil qilish, ularning lingvistik, kulturologik xususiyatlarini yoritishda jahon tilshunosligi ilg‘or tajribasiga tayanish, yangi terminosistemalar yaratishda ixchamlik, tushunarlilik, jahon xalqaro standartlarga muvofiqlik kabi masalalarni atroflicha tadqiq etish zarurati kuchaymoqda.

Har qanday terminologik tizimni majmuiy o‘rganish va ta’riflash ham sinxronik, ham diaxronik jihatlarni o‘z ichiga olishi lozim, bunda terminologiya rivojlanishining tarixini har tomonlama tahlil qilish terminlar yaratilishi va ularning faoliyati-qo‘llanishining umumiy tamoyillarini belgilashga imkon beradi. Terminologiyalarni diaxronik jihatdan tadqiq etish muammosiga ko‘p sonli tadqiqotlar bag‘ishlangan, ularda tarmoq terminologiyalarining maqomlari, terminlar shakllanishining manbalari va usullari o‘rganilgan. Diaxronik tadqiqotlarda terminologiyalar tug‘ilishi, paydo bo‘lishi va rivojlanishining vaqtini va o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash mumkin, chunki hozirgi paytda shakllanayotgan terminologiyalar ko‘p jihatdan ularning rivojlanish bosqichlarini takrorlaydi: terminologiyalar rivojlanishining umumiy moyilliklarini va ushbu rivojlanishni belgilab beruvchi omillarni, hamda maxsus leksikaga va uni tartibga solish urinishlariga nisbatan moyilliklarini aniqlash mumkin deb hisoblanadi.

Hozirgi kunda 1991-yil Ottavada o‘tkazilgan Sayohat va turizm statistikasi xalqaro konferensiyasida qabul qilingan qarorlar asosida yangi hisobot tayyorlangan. Bu hujjatga asosan yangi tatbiq qilingan, keyinchalik amaliyotga kiritiladigan turizm terminlari quyidagi mezonlarga javob berishi kerak:

– izoh, klassifikatsiyalar rivojlangan hamda rivojlanayotgan mamlakatlarni hisobga olgan holda umumjahon amaliy qo‘llanish doirasiga ega bo‘lishi;

– oddiylik, aniqlikka urg‘u berishi;

– ular imkon qadar demokratiya, transport tizimi, biznes, xalqaro migratsiya, to‘lovlar balansi, milliy hisob tizimlari kabi hozirgi xalqaro standart va klassifikatsiyalar bilan hamohang bo‘lishi;

– amaliy turizm so‘rovnomasi, tadqiqotlarda o‘lchab bo‘ladigan, raqamlarda ifodalash mumkin bo‘lgan darajada sodda bo‘lishi lozim.

Har bir sohaga oid maxsus so‘z va iboralar, termin va nomlar alohida yondashuvni talab etishi, ularning lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash va lug‘atlarda ularning talqin etilishida barcha xususiyatlarning e’tiborga olinishi mukammal lug‘atlarning

yaratilishiga olib keladi. Lug‘atlarning barchaga tushunarli, foydalanishga qulay variantda taqdim etilishi, talqin va tavsiflarning mukammaligini ta’minlaydigan masalalar yechimiga qaratilgan tadqiqotlar ham ilmiy, ham amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Ma’lumki, terminologiya keng tadqiq etilgan soha, uning turli aspektlari dunyo va mahalliy tilshunoslikda o‘rganilgan. O‘zbek tili turizm terminologiyasi haqida so‘z borar ekan, bu yerda bir necha o‘ziga xos jihatlarni ta’kidlab o‘tishimizga ehtiyoj tug‘iladi.

Turizm tadbirkorligi amaliyotini nisbatan keyinroq keng ko‘lamda targ‘ib etganligimiz, uni iqtisodiyotning alohida istiqbolli jabhasiga aylantirganimiz sababdan, bizga qadar shakllantirilgan hamda jahon andozasiga aylangan terminlarni o‘zlashtiramiz.

O‘zbek sayyohligi terminshunosligini, shuningdek, jahon (ya’ni ingliz) turizm terminologiyasini dunyo marralarida o‘zini namoyon etib ulgurgan o‘zbek san’ati, an’analari, oshxonasi hamda sporti asosida vujudga kelgan yangi tushunchalar bilan boyitamiz. O‘zbek sayyohligida asosiy zalvor obidashunoslikda bo‘lganligi vajidan ko‘proq e’tiborimizni arxitektura, qurilish deskriptiv terminologiyasiga yo‘naltirishimiz zarur.

Terminologizatsiya – ko‘p tillarga xos bo‘lgan va umumiy jarayon bo‘lib, umumiy adabiy tilda so‘zning terminga aylanishi. Terminologiyada umumiy adabiy tilning so‘zi ma’lum bir fan konsepsiyasini ifodalash uchun olinadi, shu bilan birga u atamaning o‘ziga xos xususiyatlariga ega bo‘ladi (uning ma’nosi torroq, o‘ziga xos, aniq ta’riflanadi, fan tushunchalari tizimiga kiradi), lekin ko‘pchilik mutaxassis bo‘lmaganlarga tushunarli bo‘lib qoladi. Turistik terminologiyaga kelsak, shuni ta’kidlash joizki, turistik atamalarning aksariyati shunga o‘xshash tarzda umumiy adabiy tildan olingan; Turizm sohasidagi ba’zi tushunchalarni bildirish uchun so‘zlarning asl ma’nosi toraygan va ixtisoslashgan. Semantik terminlarning shakllanishi allaqachon mavjud bo‘lgan so‘zlarni qayta ko‘rib chiqishni nazarda tutadi, bu jarayonda oddiy so‘zning semantik tuzilishi salohiyatining oshishi, shuningdek, so‘z boyligining miqdoriy va sifat jihatdan boyishi kuzatiladi.

Yuqorida eslatib o‘tilganidek, nafaqat turizm balki ixtiyoriy boshqa soha terminologiyasini o‘zlashtirishda ham milliy madaniyatimiz sharoitlari, ijtimoiy-pedagogik qarashlarimiz ta’sirida u yoki bu terminga yon bosishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bagirova S. Turizm atamalarining o‘zbek, rus va ispan tillarida qo‘llanilishi // Zamonaviy romangerman tilshunosligi va tillarni o‘qitishda yangi pedagogik texnologiyalar. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. − Samarqand, 2018. − 139 b.

2. Mahmudov N. Til tilsimi tadqiqi. – T.: Mumtoz so‘z, 2017. – 144 b.

3. Иванова Н., Масленникова О. Некоторые особенности современной терминологии туристики или к чему еще может/должен быть готов культуролог // Journal Humscience, 2013. – С. 228-234.

4. Мошняга Е.В. Терминосистема международного туризма как лингвокультурное явление / Е.В.Мошняга // Вестник Московского городского педагогического университета. Сер. “Филология. Теория языка. Языковое образование”. – 2009, № 1 (3). – С. 67-73.

5. Medlik S. Dictionary of travel, tourism and hospitality. − Butterworth-Heinemann, third edition, 2003. − P. 30. Ledina Merkaj, PhD Candidate, University/Ismail Qemali,Vlore, Albania, Tourist communication: a specialized discourse with difficulties in translation, European Scientific Journal December 2013 /SPECIAL/ edition vol.2 ISSN: 1857 – 7881 (Print) e - ISSN 1857- 7431.

Dilfuza SHOMALIKOVA,
“G‘uncha” jurnali Bosh muharriri, T.N. Qori Niyoziy nomidagi
O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti mustaqil tadqiqotchisi

O‘QUVCHILARGA TA’LIM-TARBIYA BERISHDA BOLALAR DAVRIY NASHRLARINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada ommaviy axborot vositalari insoniyat hayotining barcha jabhalari bilan uzviy bog‘liqligi, axborot xuruji avj olgan asrda atrofda sodir bo‘layotgan voqealar haqida haqqoniy ma’lumotlarga ega bo‘lish, o‘quvchini shaxs sifatida rivojlantirish va uning ijtimoiy faolligini oshirishda ommaviy axborot fositalaridan foydalanish texnologiyalari, innovatsion usullari, diagnostik tizimi, pedagogika nazariyasi, pedagogik ta’limotlar tarixida ommaviy axborot vositalari asosida yosh avlodni tarbiyalash, o‘quvchi-yoshlar shaxsini shakllantirish masalalari keng yoritilgan. Shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonida bolalar davriy nashrlaridan keng foydalanish, hamda bolalar davriy nashrlarining didaktik imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar. Ommaviy axborot vositalari, axborot xuruji, o‘quvchi shaxsi, texnologiya, innovatsion usul, diagnostik tizim, bolalar davriy nashrlari, didaktik imkoniyatlar.

В статье подробно описываются взаимосвязь средств массовой информации со всеми аспектами человеческой жизни, иметь достоверную информацию о происходящем вокруг в эпоху информационного кризиса, технологии использования средств массовой информации для развития ученика как личности и повышения его социальной активности, инновационные методы, диагностическая система. В статье также раскрыто широкое использование детских периодических изданий в образовательно-воспитательном процессе, дидактические возможности детских периодических изданий.

Ключевые слова. Средства массовой информации, информационная шумиха, личность ученика, технологии, инновационный метод, диагностическая система, детские периодические издания, дидактические возможности.

The article describes in detail the relationship of the media with all aspects of human life, having reliable information about what is happening around in the era of the information crisis, technologies for using the media to develop the student as an individual and increase his social activity, innovative methods, and a diagnostic system. The article also reveals the widespread use of children’s periodicals in the educational process, the didactic capabilities of children’s periodicals.

Key words. Mass media, information hype, student personality, technology, innovative method, diagnostic system, children’s periodicals, didactic opportunities.

Globallashuv jarayoni shiddat bilan kechayotgan ayni paytda har qanday ommaviy axborot vositasining jahon axborot makonida o‘z o‘rniga ega bo‘lishi, taraqqiy topishi uning oldida turgan eng asosiy vazifa hisoblanadi. Shu bois bugungi dunyoni, uzoq-yaqinda yashayotgan odamlarning hayotini ommaviy axborot vositalarisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Binobarin, ommaviy axborot vositalari insoniyat hayotining barcha jabhalari bilan uzviy bog‘lanib ketgan.

Hozirning o‘zidayoq juda ko‘p mamlakatlar o‘z madaniyati, an’analari va ma’naviy qadriyatlarini yot axborot ta’siridan himoya qilish uchun maxsus choralar ko‘rishga majbur bo‘lmoqda. Shu sababli shiddat bilan kechayotgan voqea-hodisalar oqimida

kirib kelayotgan axborotning mazmunini anglash, uni to‘g‘ri talqin etib, xulosalar chiqarish nihoyatda muhim hisoblanadi. Bugun aholi, jumladan, yoshlar kundalik hayoti, ta’lim jarayoni, ish faoliyatida ham turli mazmundagi ma’lumotlarga ommaviy axborot vositalari orqali ega bo‘lmoqdalar. Ular ko‘rayotgan filmlar, ko‘rsatuvlar, tinglayotgan radioeshittirishlar mazmun-mohiyati nuqtayi nazaridan kelib chiqib, ularning ma’naviy olamiga turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Ommaviy axborot vositalari orqali ta’sir etishning ijobiy va salbiy ko‘rinishlarini hisobga olgan holda shuni aytish mumkinki, inson ma’naviy kamolotida u qabul qilayotgan axborot muhitining roli katta. Demak, bugun yoshlarning nimani ko‘rib, nimani tinglayotgani birinchi navbatda u voyaga yetayotgan oila, shu bilan bir qatorda ta’lim muassasalari e’tiboridan ham chetda qolishi kerak emas.

Albatta, fikr almashish ongni charxlaydi, tafakkurga quvvat beradi. Lekin ba’zi ijtimoiy xavfli axborotning aks ta’siri uning o‘zidan ham xavfliroq manzaralarni hosil qilishi mumkinligini unutmasligimiz lozim.

Bugungi kunda o‘quvchini shaxs sifatida rivojlantirish va uning ijtimoiy faolligini oshirishda ommaviy axborot fositalaridan foydalanish texnologiyalarini, innovatsion usullarini takomillashtirish, o‘quvchi-yoshlar ma’naviyatini ommaviy axborot vositalari asosida shakllantirishning diagnostik tizimini takomillashtirish, global axborot maydonida o‘quvchi-yoshlarni turli g‘oyaviy ta’sirlardan himoyalash va axborot xavfsizligini ta’minlash mexanizmlarini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Pedagogika nazariyasi, pedagogik ta’limotlar tarixida ommaviy axborot vositalari asosida yosh avlodni tarbiyalash, o‘quvchi-yoshlar shaxsini shakllantirishda ommaviy axborot vositalarining ta’sirini tahlil qilish masalalarini ilmiy-pedagogik o‘rganish ishlari jadal olib borilmoqda.

Mamlakatimizda yosh avlod ta’lim-tarbiyasi, shaxs kamoloti yo‘lida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. O‘quvchi-yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularni Vatanga sodiq, fidoyi insonlar etib tarbiyalash uzviylik va uzluksizlikni talab qiladigan dolzarb pedagogik jarayon sifatida “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonida muhim o‘rin egallaydi.

Ma’lumki, ommaviy axborot vositalari jamiyatning ma’naviy qadriyatlarini mustahkamlash, mafkuraviy, siyosiy, iqtisodiy hamda ijtimoiy-ma’naviy qarashlarni shakllantirish maqsadida axborot tarqatishning eng faol va tizimli shakllaridan biri hisoblanadi. Ommaviy axborot vositalari orqali odamlarning fikrlari va xatti-harakatlariga uyushgan holda ta’sir ko‘rsatiladi.

O‘qituvchining ta’lim-tarbiya jarayonida ommaviy axborot vositalaridan foydalanishi muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy jamiyat hayotini bosma so‘zsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Gazeta, jurnal, kitob – bu butun dunyo ko‘rinadigan oyna, yordamchi va murabbiy. Jamiyatni qayta qurish, demokratlashtirish, yangicha tafakkurni shakllantirish uchun kurashda matbuot bebaho o‘rin tutadi. Jurnallar, gazetalar, ilmiy-ommabop adabiyotlar fan va madaniyatning barcha yutuqlarini saqlash va avloddan-avlodga yetkazishning asosiy vositasidir. Barcha yoshdagi kishilar uchun jurnal va gazetalar bilim manbai bo‘lib xizmat qiladi, hayotni o‘rganish va qadrlashga, ijtimoiy munosabatlar va tabiat hodisalari qonuniyatlarini tushunishga yordam beradi. Insonning ijtimoiy va axloqiy ideallarini shakllantirishda, uning ijtimoiy xulq-atvor normalarini o‘zlashtirishida matbuotining o‘rni, ayniqsa, katta.

Ta’lim-tarbiya jarayonida bolalar davriy nashrlaridan keng foydalanish yosh avlodni zamonaviy ijtimoiy talablar darajasida o‘qitish va tarbiyalashni sifat bosqichiga olib chiqish hamda pedagogikada yangicha yo‘nalish ochish imkonini beradi.

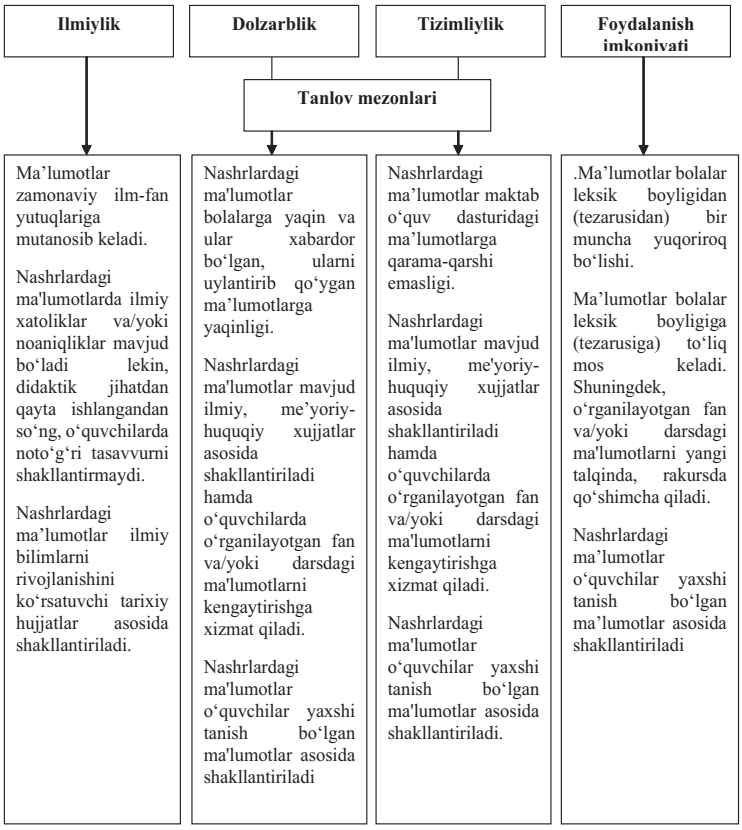
Bolalar davriy nashrlaridagi maqolalar, xabarlar, ma'lumotlar va matnlarni uch guruhga bo'lish mumkin: ta'limiy-tarbiyaviy, xabar va yangiliklarga doir va badiiy matnlar. Bu guruhlar bir qator xususiyatlardan kelib chiqib, keskin farqlanadi.

Quyidagi jadvalda bolalar davriy nashrlarining didaktik imkoniyatlari ko'rib chiqilgan:

Bolalar davriy nashrlarining xususiyatlari	**Bolalar davriy nashrlarining ta'lim jarayonidagi funksiyalari**
Kundalik hayotning haqiqiy voqeligi	Ta'lim jarayoning hayot bilan bog'lanishi
	Maqolalardagi, ma'lumotlardagi noaniqliklarni aniqlashni hamda o'z fikrini bildirishni o'rganish
Haqiqiy voqelikni yoritish	Tabiiy fanlar va gumanitar bilimlarni birlashtirish
	Maqolalardagi, ma'lumotlardagi noaniqliklarni aniqlashni hamda o'z fikrini bildirishni o'rganish
Kommunikatsiya, muloqotning tizimliligi	Ma'lumotlar oqimidan foydalanish va tushunib yetishni o'rganish
Kommunikatsiya, muloqotning ko'p qirraliligi	Ma'lumotlar oqimidan zarurlarini aniqlash, yo'nalishlarini belgilab olish, tushunib yetish, nokeraklarini chiqarishni o'rganish
Ma'lumotlarni interpretatsiya qilish imkoniyati	Ma'lumotlar oqimiga o'z pozitsiyasini bildirishni, yashirin yoki yot g'oyalarni aniqlash, dunyoqarashni, muallifning fikrini tushunish, ma'lumot maqsadini aniqlashni o'rganish
Matnlarning noadaptivligi	Maxsus adabiyotlar, lug'atlar va h.k. lardan zaruriy ma'lumotlarni izlashni o'rganish
Matnlarning sayoz strukturasi	Ma'lumotlar oqimidagi asosiy g'oyalarni aniqlashni o'rganish
	Maqolalar, ma'lumotlar, matnlar va h.k. lar strukturasini ishlab chiqishni o'rganish
Maqolalar, ma'lumotlar, matnlar va h.k. larning kontekstlashganligi	Matnlardagi asosiy g'oyalarni aniqlash va belgilab olishni o'rganish
	Tabiiy fanlar va gumanitar bilimlarni birlashtirish
Fanlararolik	Fanlararo bog'liqlikni aniqlashni o'rganish
Multifanlararolik	Nafaqat tabiiy fanlar va gumanitar bilimlarni, balki boshqa yo'nalishlardagi bog'liqlikni o'rganish

Maktab darsliklari faqat bitta ma'lumot qatlamini o'z ichiga oladi, ta'limni, tarbiya esa nazarda tutilmaydi. Matnni turlicha talqin qilish imkoniyati axborot qatlamlari soni va matnning maqsadi bilan bog'liq. Darsliklardagi ma'lumotlar variativ – turlicha tushunishga imkon bermaydi. Biroq, shuni ta'kidlaymizki, darsliklardagi ma'lumotlar faqat bitta o'quv predmeti uchun to'g'ri, chunki bir xil atamalar turli fanlarda turli xil ma'nolarga ega bo'lishi mumkin. Matbuot matnlarida o'quvchilar uchun turlicha talqin qilish imkoniyati ochib beriladi, o'quvchilarga keng imkoniyatlarni taqdim etadi.

Darsliklar auditoriyasi faqat ma'lum bir dastur bo'yicha ma'lum fanni o'rganayotgan ta'lim oluvchilar bilan chegaralanadi. Matbuot auditoriyasi esa ta'lim oluvchilarning yoshi, jinsi, ijtimoiy mavqei, ma'lumoti va boshqalardan qat'i nazar, aholining barcha qatlamlarini qamrab oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maxmudov S.Yu. Ilmiy-pedagogik va o‘quv-metodik nashrlar orqali uzluksiz ta’limda informatsiyaviy tahdidlarga qarshi kurashish – pedagogik muammo sifatida // Uzluksiz ta’lim. – T., 2015. – №3. – 68-72 b. (13.00.00 № 9, 2015).

2. Махмудов С.Ю. Концептуальные направления предотвращения информационных угроз в научно-педагогических и учебно-методических изданиях // Butun umr davomida ta’lim: Barqaror rivojlanish manfaatlarida uzluksiz ta’lim. Xalqaro 14-konferensiya. – Rossiya. Sankt-Peterburg. 2016. – 280-288 b.

3. Maxmudov S.Yu. O‘quvchi-yoshlarni har tomonlama sog‘lom va barkamol etib voyaga yetkazish informatsiyaviy tahdidlar oldini olishning muhim omili // Sog‘lom ayol millat g‘ururi. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. – T., 2016. – 211-217 b.

4. Maxmudov S.Yu. Shaxs ma’naviyatini yuksaltirish jamiyat rivojining asosiy omili // Oila institutlari va oila qadriyatlarining rivojlanish istiqbollari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. – T., 2016. – 72-73 b.

Dilnoza ELMURODOVA,
‘‘Iqtisodiyot va pedagogika universiteti’’ nodavlat ta’lim muassasasi,
‘‘Pedagogika va o‘qitish metodikasi’’ kafedrasi o‘qituvchisi

TALABALARDA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada oliy ta’lim tashkilotlari talabalarining tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari keng yoritilgan. Shuningdek, tanqidiy fikrlashning turli xil ta’riflari aytib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar. Tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari, tahliliy ko‘nikmalar, inson kapitali, zamonaviy avlod, mantiq, argumentatsiya.

В данной статье широко освещаются научно-методические основы развития навыков критического мышления у студентов высших образовательных организаций. Также упоминаются различные определения критического мышления.

Ключевые слова. Навыки критического мышления, аналитические способности, человеческое достоинство, современное поколение, логика, аргументация.

In this article, the scientific and methodological foundations of the development of critical thinking skills among students of higher educational institutions are widely covered. Various definitions of critical thinking are also mentioned.

Key words. Critical thinking skills, analytical skills, human dignity, modern generation, logic, argumentation.

Zamonaviy axborot – ta’lim muhitida ta’lim oluvchida tanqidiy fikrlashni shakllantirish o‘qituvchining kasbiy kompetentligi darajasini belgilaydigan mezonlardan biridir. Axborot jamiyati, raqamli iqtisodning dolzarb muammolarini hal qilishda o‘zgarishlarga tayyorgarlik, maqsadlarga erishishning nostandart usullarini taqdim qilish, mustaqil qarorlar qabul qilish, tahliliy ko‘nikmalar, jamoada samarali faoliyat olib borish, tashabbuskorlik, moslashuvchanlik muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, zamonaviy ta’lim oldida turgan vazifalarning muvaffaqiyatli yechimi pedagoglarning kasbiy kompetentligining yuqori darajasi hamda tanqidiy fikrlashiga (critical thinking) uzviy bog‘liq. Yuqori dinamikaga ega jamiyatda axborotni yaratish, tizimlashtirish va baholash yangi bilish usullari va yondashuvlarni ishlab chiqish zaruriyatini vujudga keltirdi. Globallashgan zamonaviy jamiyatda yangi bilimlarni yaratish, ma’lumotlarni qayta baholash, nostandart yechimlar taklif qilish, intensiv usullarni ishlab chiqish, erkin, ijodiy va tanqidiy fikrlash diskursida hayot davomida ta’limning muhim konsepti bo‘lgan tanqidiy tafakkur faollashadi.

Bu orqali zamonaviy avlodning o‘zini o‘zi rivojlantirish (self-development), bajarish orqali o‘rganish (learning by doing) muhiti yaratiladi hamda ikkita eng muhim strategik maqsad – sifatli ta’lim olish imkoniyatini berish va inson kapitalini (human capital – inson va jamiyat manfaatlarini ro‘yobga chiqarish uchun zarur bo‘lgan bilim, malaka, ko‘nikmalar yig‘indisi) mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lishiga erishiladi. Zamonaviy

avlodga ta’rif berilganda alpha-generation, millenniallar (millennials), senteniallar, Z-avlod, homelanders, homeland generation, new silent generation, next-avlod, virtual avlod, millenitlar, exo-bumerlar kabi tushunchalardan foydalanilmoqda. Bunda zamonaviy avlodda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Partnership for 21st Century Skills (XXI asr ko‘nikmalari yo‘lida hamkorlik tashkiloti) tomonidan raqamli jamiyatda samarali faoliyat olib borish, ijtimoiy va kasbiy hayotda muvaffaqiyatga erishish uchun talab qilinadigan mahorat va kompetensiyalar (Four Cs) quyidagilarni o‘z ichiga oladi: collaboration (hamkorlik), communication (muloqot), critical thinking (tanqidiy tafakkur), creativity (ijodkorlik). Quyida critical thinking (tanqidiy tafakkur) ko‘nikmasining mazmun mohiyatini batafsil ko‘rib chiqamiz.

Partnership for 21st Century Skills tomonidan olib borilgan tadqiqotlar doirasida ishlab chiqilgan kompetensiyalar tizimida Critical thinking yetakchi o‘rinni egallagan. Critical thinking – bu tanqidiy nuqtayi nazardan narsa va hodisalarni tahlil qilish uchun asosli xulosalar ishlab chiqish, vaziyatni oqilona baholash, izohlash, olingan natijalarni vaziyatlar va muammolarga to‘g‘ri qo‘llash imkonini beradigan ko‘nikmalar tizimi. Tanqidiy fikrlash – bu narsa va ma’lumotlarni tahlil qilish, hodisalarni sharhlash, hodisalarni baholash va obyektiv xulosalar chiqarish uchun ishlatiladigan mulohazalar tizimi.

Tanqidiy fikrlash — fikrlashning alohida turi bo‘lib, faktlarni tahlil qilish orqali xulosalar hosil qiladi. Tanqidiy fikrlash bu — o‘z-o‘zini boshqaradigan, o‘zini o‘zi tarbiyalaydigan, o‘zini o‘zi nazorat qiladigan va o‘zini o‘zi to‘g‘irlaydigan fikrlash shaklidir. Uning zaruriy sharti ongni takomillashtirishning qat’iy me’yorlariga rioya qilish va qo‘llashdir.

An’anaga ko‘ra, tanqidiy fikrlashning turli xil ta’riflari mavjud:

– muayyan qaror yoki xulosaga kelish uchun axborotni faol, mohirona shakllantirish, qo‘llash, tahlil qilish, sintez qilish va baholash jarayoni;

– aniq, oqilona, ochiq va asosli fikrlash;

– maqsadli, o‘z-o‘zini tartibga soluvchi xulosa, sharhlash, tahlil qilish, baholash va xulosa qilish, shuningdek, ushbu xulosaga asos bo‘lgan dalillar, konseptual, uslubiy, mezon yoki kontekstual tushunchalarni tushuntirish;

– tartibga solish va aniqlashtirish, samaradorlikni oshirish, fikrlashdagi xatolarni tan olish kabilar orqali o‘z fikrlashini shakllantirish;

– ehtiyotkorlik bilan tahliliy aniqlashga asoslangan baholash.

Yuqoridagilardan ko‘rinadiki, tanqidiy fikrlash — bu fikr yuritishni, ularning e’tiqodlari va harakatlarini boshqaradigan qarorlar qabul qilishga e’tibor berishni talab qiladigan fikrlash usuli. Tanqidiy fikrlash mantiqiy xulosalar chiqarishga, murakkab ma’lumotlarni qayta ishlashga, turli tomonlardan qarashga o‘rgatadi, shu sababli insonlar ishonchliroq xulosalar chiqarishi mumkin. Tanqidiy fikrlash bir necha yo‘llar bilan belgilanishi mumkin bo‘lsa-da, uning asosiy tarkibiy qismi — natijaga erishish, bunga oqilona fikrlash va natijaga asoslangan yondashuv orqali erishish mumkin. Tanqidiy fikrlash, birinchi navbatda, muammolarni hal qilish, hisoblash va ehtimollardan samarali foydalanish kabi o‘rganish ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi. Bu fikrlash jarayonida ishtirok etish tendensiyasini ham o‘z ichiga oladi.

Zamonaviy tanqidiy fikrlash bo‘yicha izlanish olib borgan olimlar ushbu an’anaviy ta’riflarni sifat, tushuncha va jarayonga kengaytirishga harakat qilishdi, jumladan,

ijodkorlik, tasavvur, izlanish, hayajon, empatiya, bilimlarni bog‘lash, subyektivlik, noaniqlik. Tanqidiy fikrlashning ba’zi ta’riflari bu subyektiv tajribalarni istisno qiladi. Rivojlangan tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lgan shaxs kuzatish va o‘z nuqtayi nazarini asoslash, ma’lumotni o‘rganishga e’tibor berish va turli vaziyatlarda tahliliy ko‘nikmalarni qo‘llash qobiliyati hisoblanadi.

Tanqidiy fikrga ega bo‘lgan shaxs:

– turli g‘oyalar va tushunchalar o‘rtasidagi mantiqiy va sabab-oqibat munosabatlarini tushunadi;

– boshqalarning mulohazalarini tezda tahlil qiladi va ularga baho beradi;

– o‘z dalillarini to‘g‘ri tuzadi va boshqalarga yetkazadi;

– mantiq va argumentatsiya (lot. argumentation – dalil-isbotlar keltirish degan ma’noni anglatib, ishontirishning ratsional usuli, muayyan tezisni himoya qilib, batafsil asoslash va dalillar keltirishga tayangan usul u ishontirishning eng kuchli usuli bo‘lib, haqiqiy dalillar sifatida deduktiv xulosa;

– aksariyat hollarda haqiqatga yaqin mulohazalar argument (dalil) bo‘lib xizmat qiladi)dagi nomuvofiqliklar va oddiy xatolarga e’tibor beradi;

– fikrlarning ahamiyati va umumiy kontekstga mosligini qayd etadi;

– o‘z qarashlari va e’tiqodlarini aks ettiruvchi tarzda baholaydi.

Tadqiqot muammosiga doir ilmiy manbalar tahlili tanqidiy fikrlashning yettita tanqidiy xususiyati mavjudligini ko‘rsatdi: izlanuvchan va ishtiyoqli, ochiq, tizimli fikrlashga qodir, analitik, qat’iyatli, tanqidiy fikrlashda ishonchli va yetuk.

Xulosa qilib aytganda, o‘qitishning zamonaviy usul va vositalarini, ta’lim jarayonini tashkil qilishning yangi shakllarini amaliyotga joriy qilish, shuningdek, o‘quvchilarning zamonaviy talablarga asoslangan zaruriy ko‘nikmalarini shakllantirish nihoyatda muhimligidan kelib chiqib, bugungi globallashuv davrida ta’lim-tarbiyaning sifat va samaradorligi uchun mas’ul bo‘lgan o‘qituvchilarning innovatsion faoliyat yuritishlari muhim hisoblanadi. Zero, jahon sivilizatsiyasi davri hozirgi avlodni mumtoz pedagogik nazariyalar bilan emas, balki yangilangan o‘quv-tarbiya tizimi asosida tarbiyalashni nazarda tutadi. Shunga muvofiq, o‘qituvchilar kasbiy ahamiyatga ega bo‘lgan shaxsiy sifatlarni egallashi, o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil etish asosida ularning o‘quv-biluv faoliyatini takomillashtirishi, ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishi hamda ta’limiy muhitni shakllantirishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022−2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60-son Farmoni.

2. Akramova G.R. O‘quvchilarda tanqidiy tafakkurni shakllantirish asosida ijtimoiy munosabatlarga tayyorlash tizimini takomillashtirish: ped.fanl.dokt.diss. …avtoreferati. – T., 2023. – 65 b.

3. Edward M. Glaser. ‘‘Defining Critical Thinking’’. The International Center for the Assessment of Higher Order Thinking (ICAT, US)/Critical Thinking Community. 22-mart 2017.

4. Elektron resurs: http://www.21stcenturyskills.org.

Ikrom TOSHMANOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

BIOLOGIYA FANIDAN LABORATORIYA MASHG‘ULOTLARI DASTURIY TA’MINOTINI TAKOMILLASHTIRISH (7-sinf biologiya fani misolida)

Annotatsiya

Maqolada o‘quv jarayonining muvaffaqiyati, uning asosiy tamoyillari, ya’ni ilmiylik, o‘rganishning izchilligi va tizimliligi, ko‘zga ko‘rinuvchanligi, bilim olishdagi ongliligi va faolligi, o‘quvchilarning mustaqilligi kabilarga bog‘liqligi qayd etiladi. Bundan tashqari bilimlarni ongli va faol o‘zlashtirishda nafaqat o‘rganilayotgan materialning mazmuniga, balki o‘quv jarayonining o‘ziga ham qiziqish alohida rol o‘ynashi mulohaza qilinadi.

Kalit so‘zlar. Raqamli ta’lim, laboratoriya, o‘quvchi, mulohaza, effect, jarayon, ilmiylik, organik moddalarning hosil bo‘lishi, zamonaviy texnologiyalar, kompyuter dasturlari bilan ishlash tajribasiga ega bo‘lish.

В статье отмечается, что успешность образовательного процесса зависит от его основных принципов, а именно: научности, последовательности и систематичности обучения, наглядности, осознанности и активности в получении знаний, самостоятельности учащихся. Кроме того, предполагается, что особую роль в сознательном и активном усвоении знаний играет интерес не только к содержанию изучаемого материала, но и к самому процессу обучения.

Ключевые слова. Цифровое образование, лаборатория, студент, рефлексия, эффект, процесс, научность, образование органических веществ, наличие опыта работы с современными технологиями, компьютерными программами.

The article notes that the success of the educational process depends on its basic principles, namely: scientific, consistent and systematic learning, visibility, awareness and activity in obtaining knowledge, independence of students. In addition, it is assumed that a special role in the conscious and active assimilation of knowledge is played by interest not only in the content of the material being studied, but also in the learning process itself.

Key words. Digital education, laboratory, student, reflection, effect, process, scientific knowledge, the formation of organic substances, the experience of working with modern technologies, computer programs.

O‘zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi xalqimiz uchun juda katta tarixiy ahamiyatga ega bo‘lgan voqiylikdir. Mustaqillik deganda davlatning o‘zi tarixiy va madaniy an’analariga suyangan holda rivojlanishning aniq sharoitlaridan kelib chiqib, o‘zining yaqin kelajagini rivojlantirish yo‘llarini belgilaydi. Ana shunday yo‘llardan biri ta’lim sohasining barcha jabhalarida islohotlar o‘tkazishdan iborat. Bu islohotlar ta’lim to‘g‘risidagi qonunda o‘z ifodasini topgan. Mamlakatimizda mustaqillik yillarida barcha sohalarda keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Davlatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning 2017 – 2021-yillarga mo‘ljallangan beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha qabul qilingan “Harakatlar strategiyasining to‘rtinchi ustuvor yo‘nalishi – ijtimoiy sohani rivojlantirishga bag‘ishlangan’’. Huddi shu yo‘nalishning to‘rtinchi bandida ta’lim va ilm-fanga alohida e’tibor berilgan bo‘lib, ta’lim tizimida jahon andozalariga mos ta’lim shakllarini tashkil etish, bilim berishning ustuvor metodlaridan foydalanishni yanada takomillashtirishga qaratilgan.

Mustaqil ish jarayonida, eksperiment o‘tkazishda ong va faollik rivojlanadi. Biologiya bo‘yicha raqamli laboratoriya muvaffaqiyatli o‘rganish tamoyillarini amalga oshirish imkonini beradi. Raqamli laboratoriyalar – bu fan darslarida ko‘rgazmali va laboratoriya tajribalarini o‘tkazish uchun asbob-uskunalar va dasturiy ta’minot. Bular tabiiy fanlar bo‘yicha eksperimentlardan ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish uchun uskunalar va dasturiy ta’minot to‘plamidir. Ular frontal yoki ko‘rgazmali eksperimentni tayyorlash va o‘tkazishga ketadigan vaqtni qisqartirish, eksperimentning ravshanligini oshirish va uning natijalarini vizualizatsiya qilish, tajribalar ro‘yxatini kengaytirish, dalada o‘lchovlarni amalga oshirish va allaqachon tanish bo‘lgan tajribalarni modernizatsiya qilish imkoniyatini beradi. Zamonaviy jihozlar yordamida maktab dasturiga kiritilgan ishlarni ham, mutlaqo yangi tadqiqotlarni ham amalga oshirish mumkin. 7-sinf biologiya darslarida raqamli laboratoriyalardan foydalangan holda o‘quvchilar bir qator laboratoriya ishlarini (jadval) bajarishlari mumkin bo‘ladi. Bundan tashqari, biologiya laboratoriyasi yordamida biologiya darslarida ko‘plab ko‘rgazmali tajribalar o‘tkazish mumkin. Masalan: o‘pkada gaz almashinuvi, nafas olish testlari; suv muhitida bosimning o‘zgarishi; yurak-qon tomir tizimining dozalangan yukga javobi; venoz klapanlarning funksiyasi.

O‘qituvchilarning fikriga ko‘ra, raqamli laboratoriyalardan foydalanish fanga qiziqishni sezilarli darajada oshirishga yordam beradi va o‘quvchilarga nafaqat tabiiy fanlar bo‘yicha bilimlarni, balki qiziqarli va zamonaviy texnologiyalar, kompyuter dasturlari bilan ishlash tajribasiga ega bo‘lish bilan birga mustaqil ishlash imkonini beradi. Talabalar ma’lum bir dars mavzusi bilan cheklanmagan tadqiqot faoliyati bilan shug‘ullanish va ma’lumotlarni o‘zlari tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Keng kommunikatsiya imkoniyatlari tufayli to‘liq tarmoqqa, internetga ulanishga, Bluetooth aloqasiga ega zamonaviy laboratoriya qurilmoqda.

Bargda organik moddalarning hosil bo‘lishi laboratoriyaning nazariy qismi (bargda organik moddalarning hosil bo‘lishini tajribada o‘rganish).

O‘simlikda barg og‘izchalari orqali havodan o‘zlashtirilgan karbonat angidrid gazi barg eti hujayralaridagi xlorofill donachalari ishtirokida va yorug‘lik ta’sirida organik moddalar hosil bo‘ldi. Bu jarayonda xlorofill donachalarida karbonat angidrid suv bilan birikdi. Natijada, dastlab shakar, so‘ngra kraxmal hosil bo‘ldi. Karbonat angidrid suv bilan birikkanda, shakardan tashqari erkin kislorod gazi ajralib, og‘izchalar orqali havoga chiqdi. Fotosintez jarayonida o‘simlikning ba’zi organlarida oqsil va yog‘lar ham hosil bo‘ldi. O‘simlik hujayralari shu organik moddalardan oziqlandi. Ortiqcha organik moddalar urug‘, meva, ildiz va boshqa organlarning to‘qimalarida to‘plandi va boshqa barcha tirik organizmlar uchun oziq manbayi bo‘lib xizmat qildi.

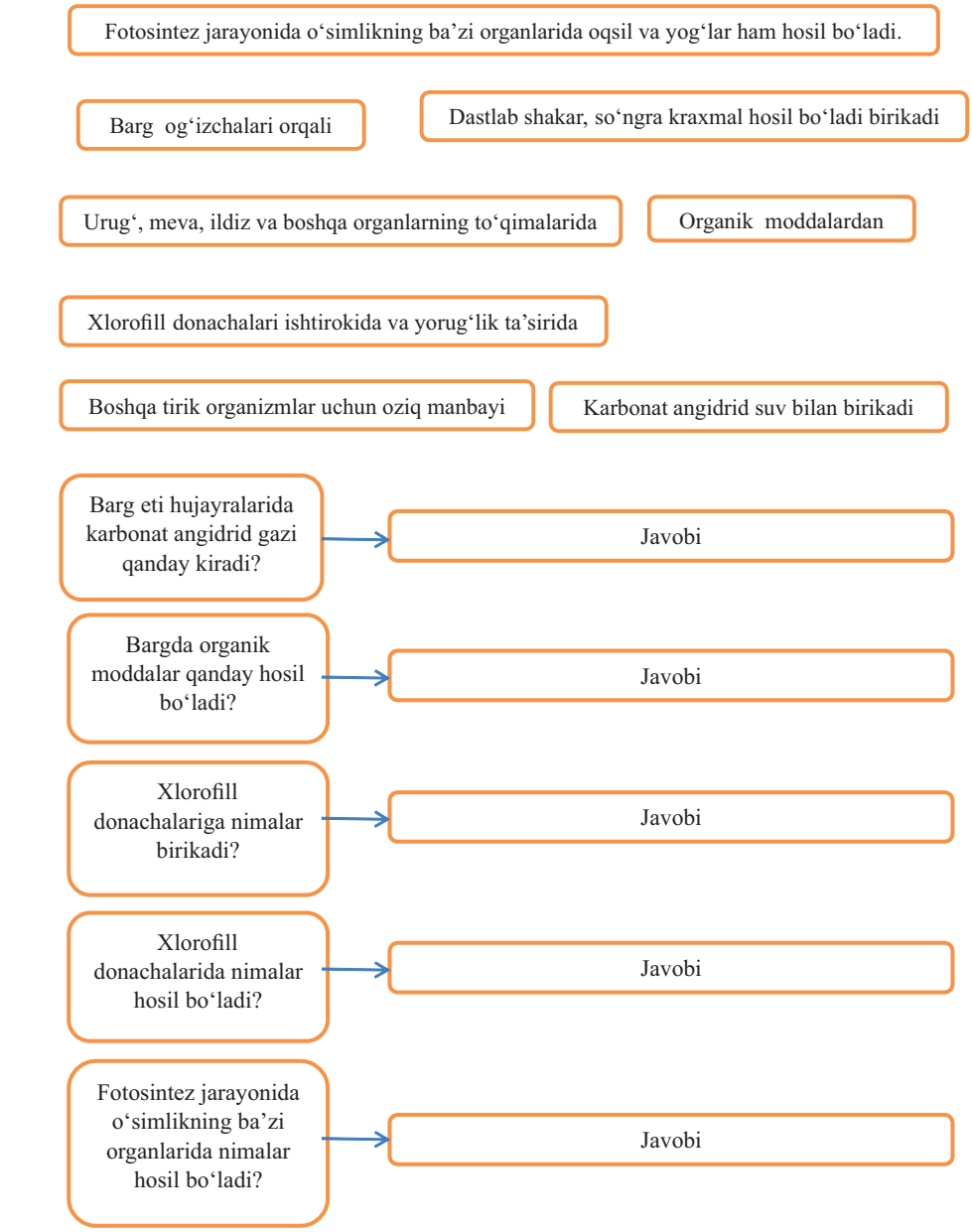
Kerakli material va jihozlar: tuvakda o‘sayotgan o‘simlik, spirt lampasi, stakan, suv, probirka, qaychi, qora qog‘oz, spirt, yod, tomizgich, petri likopchasi

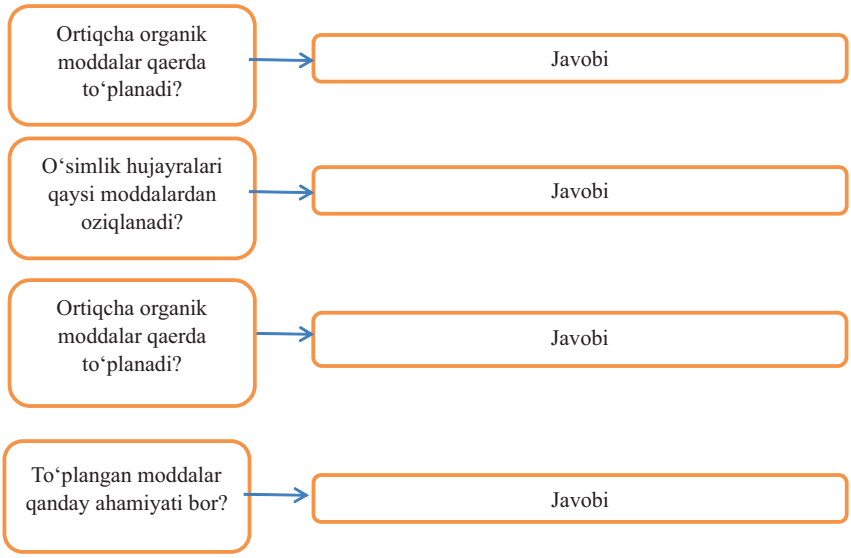
Ishni bajarish tartibi:

1. Yorongulni 2-3 kun qorong‘i joy (shkaf)da saqlang.
2. Qora qog‘ozga shakl yoki harf chizib, kesib olish.
3. Yorongul bargini qora qog‘oz bilan yoping va qistirgich bilan mahkamlang. O‘simlikni yorug‘ joyga qo‘yish.
4. Ikki kundan so‘ng bargni kesib oling, qora qog‘ozni olib tashlang.
5. Bargni dastlab issiq suvga, keyin spirtga solish.
6. Spirtli idishni suv hammomiga qo‘yish (qaynoq spirtda barg rangsizlandi, spirt yashil rangga kirdi).
7. Rangsizlangan bargni suvga chayib olish.
8. Petri idishdagi yod eritmasiga rangsizlangan bargni solish.
9. Bargning qora qog‘oz yopilgan qismi sarg‘ish, qora qog‘oz yopilmagan qismi esa ko‘k rangga kirganini kuzating.

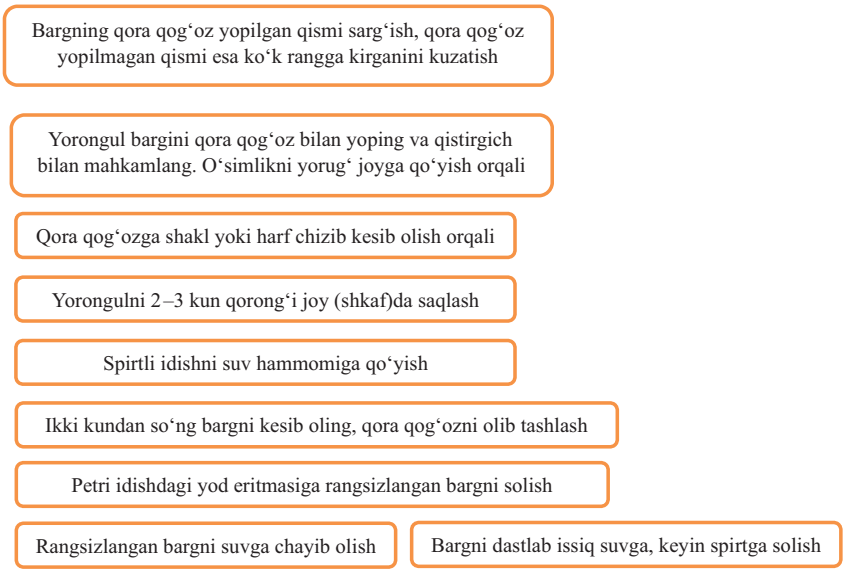
Natija: Bargning qog‘oz bilan yopilgan qismi oqish, qog‘oz yopilmagan qismi esa ko‘k rangga kirdi.

1-topshiriq: Savollarga to‘g‘ri javoblarni toping.

2-topshiriq: Laboratoriya jarayonining ketma-ketligini aniqlang.

Darslarda talabalar uchun ko‘p bosqichli ishlarni tashkil etish, o‘quv jarayonini individuallashtirish, nazorat va o‘z-o‘zini nazorat qilish samaradorligini oshirish mumkin bo‘ladi. Masalan, o‘simliklarni o‘stirish uchun raqamli biologik laboratoriya o‘simliklarning o‘sishining butun jarayonini aniq ko‘rsatishga imkon beradi, atrofdagi dunyo haqidagi bilimlarni kengaytiradi va butun hayotning vizual tavsifi bilan turli tajribalar o‘tkazish imkoniyatini ochadi. Raqamli biolaboratoriyalar umumiy ta’limning Federal davlat ta’lim standartlarining “Asosiy umumiy ta’limning asosiy ta’lim dasturini amalga oshirish uchun moddiy-texnik shartlar” qismidagi talablariga qat’iy rioya qiladi. Bunday

o‘quv va ilmiy-tadqiqot majmualari o‘quv jarayonida biologik laboratoriyadan foydalanish bo‘yicha uslubiy qo‘llanma, ishlab chiqaruvchining ko‘rsatmalari, asboblar to‘plami, ixtisoslashtirilgan gadjetlar (simsiz videokamera, raqamli yorug‘lik, harorat, elektr o‘tkazuvchanlik sensorlari) o‘z ichiga oladi.

Guruch. 1. O‘simliklar yetishtirish uchun raqamli biologik laboratoriya, ANRO EXPERT o‘quv-ilmiy-tadqiqot majmuasi Innovatsion uskunalar eng qimmat uskunalardan biri bo‘lib, bunday majmualarni hamma ta’lim muassasalari ham sotib olishga qodir emas. Ushbu muammoni tahlil qilib, veb-texnologiyalardan foydalangan holda elektron formatda bunday biologik laboratoriya loyihasini yaratishni taklif qilamiz. Elektron raqamli biolaboratoriya platforma va loyiha rejasi asosida quriladi. Yaratish platformasining asosi veb-sayt dizaynerlari – Tilda Publishing, LPgenerator, WIX, uKit, uCoz, Nethouse, 1C-UMI va Setup tavsiya etiladi. Har qanday interfeysdan foydalanish bir qator afzalliklarga va funksionallikka ega. Bepul veb-texnologiyalar to‘plamidan foydalanish turli xil moslashtirilgan shablonlarni, modullarni, kanvaslarni ochib beradi, shuningdek, sahifalarni boshqa loyihalar bilan birlashtiradi. Raqamli biolaboratoriyani yaratish loyihamizda biz asosiy vazifani maktabdan tashqari mashg‘ulotlarda foydalanish uchun asosiy maktabning maktab biologiya kursi bo‘limlarini tizimlashtirishda ko‘ramiz. Veb-kvest, klaster, yorgan va keshlash ko‘rinishidagi veb va aqlli texnologiyalar 5-9-sinflarda biologiyaning har bir bo‘limiga qo‘llaniladi. Ushbu texnologiyalardan foydalangan holda kompleks bo‘limlarini ishlab chiqish nafaqat maktab kursini o‘rganishga, balki biologiyaning aniq mavzulari (bo‘limlari) bo‘yicha talabalarning chuqur bilimlarini shakllantirishga yordam berishi kerak. Ushbu muammoning holatini o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, hozirgi vaqtda elektron biolaboratoriyalar faqat tabiiy fanlar siklining ayrim fanlari bo‘yicha yaratilgan. Masalan, fizikani o‘rganishda bunday laboratoriyalar keng tarqalgan. R.E.E.L elektron teskari muhandislik laboratoriyasi mavjud bo‘lib, u Windows, Mac platformasi, iOS, Android-da boshqotirmalardan iborat labirint hisoblanadi. Elektron biologiya laboratoriyalari juda kam uchraydi. Bu o‘quv va ilmiy-tadqiqot majmuasini yaratishda veb-texnologiyalardan foydalanishning dolzarbligini belgilaydi.

Quyida raqamli ta’lim muhitida biologiyadan laboratoriya mashg‘ulotlari dasturiy ta’minotini takomillashtirishda raqamli laboratoriya namunasi taqdim etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘ofurov A., Tolipova J. va boshqalar. Biologiyani o‘qitishning umumiy metodikasi (o‘quv-metodik qo‘llanma). – T., 2005. – 152 b.

2. Babanskiy Yu.B. Hozirgi zamon umumta’lim maktablarida o‘qitish metodlari. – T.: O‘qituvchi, 1990. –158 b.

3. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: ‘‘Sharq’’ nashriyoti. 1997.

4. Богданов О.П. Редкие животние Узбекистана. – Т.: ‘‘Комус’’, 1992.

5. Болшая энциклопедия животних. – М.: ‘‘Олма-пресс‘‘, 2000.

6. Бровкина Е.Т.,Казмина Н.И. Уроки биологии, – М.: “Просвещение”, 1987.

7. Селевко Г.К. Современние образовательние технологии. Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998.

8. Dubovskiy P.K., Ummatov F. Biologiyadan o‘quv qo‘llanma. 1, 2-qismlar. – T., 1991, 1994.

9. Инновация в мировой педагогике. Новости интернета. №21. – Т., 2003.

10. Ishmuxamedov P., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar (ta’lim muassasalari pedagog-o‘qituvchilari uchun amaliy qo‘llanma). – T.: “Iste’dod” jamg‘armasi. – 182 b.

11. Yo‘ldoshev J.G. Pedagogik texnologiya asoslari. – T.: O‘qituvchi, 2004. – 100 b.

Og‘abek OCHILOV,
Qarshi davlat unuversiteti mustaqil tadqiqotchisi

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI LOYIHALASHTIRISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy faoliyatini loyihalashtirishning ilmiy-metodik asoslari keng bayon etilgan. Shuningdek, o‘qituvchilarni kasbiy rivojlantirishga doir omillar, tamoyillar va vazifalar umumlashtirilgan.

Kalit so‘zlar. Ijodiy faoliyat, loyihalashtirish, ijodiy munosabat, ijodiy qobiliyat, ijodkorlik, ijodiy yondashish, ijodiy funksiya.

В данной статье подробно описаны научно-методические основы проектирования творческой деятельности учащихся младших классов. Также обобщены факторы, принципы и задачи, связанные с профессиональным развитием учителей.

Ключевые слова. Творческая деятельность, дизайн, творческое отношение, творческие способности, креативность, творческий подход, творческая функция.

In this article, the scientific-methodical basis of designing the creative activity of elementary school students is described in detail. Also, factors, principles and tasks related to professional development of teachers are summarized.

Key words. Creative activity, design, creative attitude, creative ability, creativity, creative approach, creative function.

Zamonaviy maktab o‘quvchisini ijodiy faoliyatga tayyorlash muammolarini hal qilish har qanday vazifani mazmunli, sifatli, ijodiy munosabat bilan uyg‘unlashtirgan holda barqaror ishlash odatini tarbiyalashni o‘z ichiga oladi, bu esa o‘z navbatida shaxsda umumiy mehnat va ijodiy qobiliyatlarning uyg‘unligini tashkil qiladi. Ilmiy adabiyotlarda “kreativ” tushunchasi “ijodkorlik” tushunchasi bilan uzviy bog‘liq holda qo‘llanilganligini ko‘rish mumkin. Ikkala tushuncha ham “kreativ” atamasining kelib chiqishiga asoslanadi (lot. creatio – yaratish, ingliz tilida creativity – ijodiy salohiyat, kreativlik).

A.G. Maslouning nuqtayi nazariga ko‘ra ijodkorlik – bu inson tabiatining asosiy xususiyati, har bir shaxsga tug‘ilishdan boshlab berilgan potensial, shuningdek, dunyoni idrok etish yoki voqelik bilan munosabatda bo‘lishning o‘ziga xos usuli sifatida belgilanadi. Ko‘rinadiki, ijodkorlik – atrofdagi obyektlar va hodisalarni yangi, g‘ayrioddiy nuqtayi nazardan ko‘rish va idrok etish qobiliyati yoki mahorati sifatida belgilanadi.

G. Altshullerning ta’kidlashicha, ijodkorlik – mavjud tajribani qayta tashkil etish va bilimlarning yangi birikmalarini shakllantirish asosida yangi narsalarni keltirib chiqaradigan faoliyatdir.

I. Lerner tadqiqotlarida ijodkorlikni uchta yo‘nalishga rioya qilish orqali o‘rgatish mumkinligini asosladi: intellektual operatsiyalarni o‘rgatish; ijodiy faoliyatni o‘qitish tartiblari; ijodiy qadriyat munosabatini shakllantirish.

A.Dunayev ilmiy izlanishlari natijasida o‘qituvchi ijodining asosiy mezoni – o‘quvchi shaxsini shakllantirishda ijobiy dinamikani ta’minlash va o‘qituvchi faoliyati samaradorligini oshirishdan iborat ekanligini asosladi.

A. Buldaning ta’kidicha, ijodkorlik – eng yuqori darajadagi insonning yagona qobiliyati hisoblanadi.

Tadqiqotchilar ijodkorlikning quyidagi asosiy jihatlarini ko‘rib chiqadilar: faoliyat sifatida; resurs sifatida; ijodiy qobiliyat sifatida; sharoit sifatida (ijodkorlik mahsuliga bo‘lgan talablarni tashkil etuvchi soha, tuzilma, ijtimoiy kontekst); muammo sifatida. Tadqiqot doirasida amalga oshirgan ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ijodkorlik – yangi narsalarni yaratish bilan bog‘liq (shaxs va jamiyat uchun) kompetentlik hisoblanadi.

Ko‘rinadiki, ta’lim-tarbiya jarayonidagi ijodkorlik kasbiy rivojlanish davridagi innovatsion faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, bu ta’lim jarayonidagi islohotlar, ta’limni tizimli yangilashning asosiy sharti hisoblanadi. Kreativ fikrlash – bu innovatsion (yangi, novator, original, nostandart, noodatiy va hokazo…) va samarali (amaliy, natijaviy, tejamli, optimal va hokazo) yechimlarni topish, yangi bilimlarni egallash, tasavvurni ta’sirchan ifodalashga qaratilgan g‘oyalarni ishlab chiqish, baholash va takomillashtirish jarayonida samarali ishtirok etish qobiliyatidir.

Kreativ fikrlash bizga muammolarni hal qilishda noodatiy yechim topishga yordam beradi. Kreativ fikrlashni baholashda turli g‘oyalarni ishlab chiqish, kreativ g‘oyalarni ishlab chiqish hamda g‘oyalarni baholash va takomillashtirish kompetentligiga e’tibor qaratiladi.

O‘quvchilarni erkin fikrlashga o‘rgatish, darslarni yangi texnologiya va metodlar orqali o‘tish o‘quvchida bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish bilan birga ulardagi ijodiylik, yaratuvchanlik qobiliyatini ham shakllantirishga xizmat qiladi.

Kreativlik – shaxsning muammoli vaziyatlardan tafakkuri orqali, takrorlanmas yo‘l bilan chiqib ketish, unga ijodiylik bilan yondasha olish qobiliyati hisoblanadi. Kreativlik tushunchasi (lot., ing. “create” – yaratish, “creative” yaratuvchi, ijodkor) ingliz tilidan tarjima qilganda ijod ma’nosini anglatadi. Yangi, original (o‘ziga xos) yanada sayqallangan moddiy va ma’naviy bog‘liqliklarni yaratishdir. Kreativlikni ijodga intilish, hayotga ijodiy yondashish, o‘ziga doimiy tanqidiy nazar solish va tahlil etish deyish mumkin. Hozirgi zamon psixologiya va pedagogika lug‘atlariga asoslanib o‘quvchining kreativligiga uning fikridagi, muloqotdagi, alohida faoliyat turidagi ijodiy yondashish, bilish darajasi deb ta’rif berish mumkin. Uning zamirida originallik, amaliylik, noodatiylik va erkinlik yotadi. Shuningdek, kreativ fikrlash bir narsaga turli tomondan yondashishni anglatadi.

Yuqoridagilardan ko‘rinadiki, ijodkorlik ko‘nikmasi quyidagilarni umumlashtiradi:

– qiziquvchanlik – tevarak-atrofdagi olamga qiziqish va u haqida ko‘proq bilishga intilish, dunyo obyektlari o‘rtasidagi sabab-natija munosabatlarini aniqlash, axborotni mustaqil izlash va o‘z savollariga javob topish qobiliyati;

– tasavvur – ko‘plab original va nostandart g‘oyalarni ishlab chiqish qobiliyati;

– optimallashtirish – maqsadga tez va samarali erishish uchun bir nechta

– usullarni solishtirish qobiliyati;

– g‘oyalarni rivojlantirish – g‘oyalarni turli nuqtayi nazardan baholash, ularning kuchli va zaif tomonlarini izlash, o‘zgaruvchan sharoitlarda va yangi ma’lumotlarning paydo bo‘lishida o‘z faoliyatini tezda qayta qurish qobiliyati.

Kreativ tafakkur barcha faoliyat turlariga tegishli. Bundan lingvistik kreativlik ham mavjud bo‘lib, bu tilning turli sath birliklaridan foydlangan holda obrazli fikrlash, ma’lum tafakkur mahsuli bo‘lmish tushuncha yarata olish imkoniyatidir. Tilda tushunchani turli shaklda ifodalash imkoniyati mavjud.

Bunda o‘quvchi qaysi usulni va talabni tanlashi, qanday yo‘l bilan ifodalashi, albatta, unda kreativ kompetensiyaga qanchalik egaligiga ko‘ra belgilanadi. Tomas

Edisonning ta'kidlashicha, "kreativlik – g'ayriixtiyoriy jarayon" hisoblanadi. Kreativlik shaxs ega bo'lgan bilimning ko'pqirrali ekanida emas, balki yangi g'oyalarga intilish, hayotiy muammolarni yechishda noodatiy yondasha olish, kutilmagan qarorlar chiqara olishda namoyon bo'ladi.

Kreativ fikrlovchi insonlar biron bir manzarani o'zgacharoq tasavvur etadi, hech kim ilg'amagan jihatlarni payqay oladi. Mana shunday kreativ tafakkurni rivojlantirish tashkil etilgan darsning qaysi metod va usullardan foydalanganlik darajasiga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun o'qituvchidan o'z fani yuzasidan chuqur bilimga ega bo'lish bilan birga, ta'limdagi samarali metod va usullardan ham xabardorlikni talab etadi. Chunki kelajakdagi yangi innovatsiyalar va ixtirolarning barchasi aynan kreativ kompetensiya orqali vujudga keladi.

Yuqoridagi fikr-mulohazalar quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi: Ijodiy faoliyat – bu sifat jihatidan yangi ijtimoiy qadriyatlarni yaratishga qaratilgan inson faoliyatining shakli. Ijodiy faoliyati uchun zaruriy harakatlar (har xil yechimlar qobiliyati), tanqidiylik (samarasiz strategiyalarni tark etish qobiliyati), bu tushunish va "chegara"ni bekor qilish qobiliyati, idrok va boshqa narsalar yaxlitligi.

Ijodiy funksiyaning asosiy o'ziga xos xususiyatlari quyidagicha:

– nisbatan mustaqillik, har bir ijodiy funksiya, pedagogik faoliyat muayyan vazifasining yechimini ta'minlab, ba'zi prinsiplarning mustaqil tizimi bilan aniqlanadi;

– pedagogik jarayon doirasida boshqa ijodiy funksiyalar bilan bevosita aloqadorlik, hech bir funksiya butun pedagogik jarayonga sababsiz olib tashlanmaydi;

– tashkiliy bo'linish imkoniyati, muayyan sharoitlarda u yoki bu ijodiy funksiyani bajarish alohida xodimga topshirilishi mumkin, ammo uning faoliyati boshqa vazifalarni amalga oshiruvchi xodimlardan uzilishda amalga oshirilishi mumkin emas.

Ayni paytda, maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini samarali rivojlantirish uchun evristik usullardan foydalanish ijodkorlikning algoritmik usullaridan foydalanish bilan birlashtirilishi kerak. Adabiyotni tahlil qilish asosida ijodiy vazifalarga qo'yiladigan quyidagi talablarni ajratish mumkin: ochiqlik (muammoli vaziyat yoki ziddiyatning mazmuni); shartning tanlangan ijod usullariga muvofiqligi; turli xil yechimlarni topish imkoniyati; hozirgi rivojlanish darajasini hisobga olgan holda; talabalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish.

Mutaxassislar tomonidan ijodiy vazifalar tizimi uchun tarkibni tanlashda ikkita omil hisobga olinishi qayd etilganligini kuzatish mumkin:

– kichik maktab o'quvchilarining ijodiy faoliyati asosan jamiyat tomonidan hal qilingan muammolar bo'yicha amalga oshiriladi;

– boshlang'ich maktab predmetlari mazmunining ijodiy imkoniyatlari.

Zamonaviy tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, bolalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishning eng muhim pedagogik shartlari quyidagilardir:

– faoliyatning mohiyatini o'zgartirish;

– bolalarning ta'lim faoliyatida xayrixohlik muhiti;

– jamoaning shakllanishi.

Amalda, tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, o'zaro ta'sir strategiyasini tanlashda odatda ikkita usul qo'llaniladi:

– tashqi tomondan rivojlanish, shaxsning ichki dunyosiga aralashish sifatida, unga ishlab chiqilgan usullar, faoliyat normalari va xatti-harakatlarini yuklash;

– faollik, mustaqillik, mas’uliyatni rag‘batlantirish, shaxsga hurmat ko‘rsatish, unga xos bo‘lgan imkoniyatlarni ochib berish, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish kabi ichki tomondan rivojlanish.

Ijodkor kishiga xos bo‘lgan bu xususiyatlar faqat demokratik muloqot uslubi tufayli shakllanadi. Bunday holda, o‘qituvchi insonning individual xususiyatlarini, uning tajribasini, ehtiyojlari va imkoniyatlarining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga oladi, shuningdek, u baholashda obyektiv, bolalar bilan aloqada ko‘p qirrali va tashabbuskor bo‘lishi kerak. Ijodiy izlanishga bo‘lgan ishtiyoq nafaqat kommunikativ faoliyat natijasidir, balki umuman ko‘proq darajada pedagogik faoliyatga bo‘lgan munosabat natijasidir. Ko‘pgina o‘qituvchilarning fikriga ko‘ra, maktab o‘quvchilarining badiiy va ijodiy faoliyatini tashkil qilishning eng muhim sharti – bu nafaqat qiziqishni, nostandart yechimlarga bo‘lgan talabni ahamiyatsiz fikrlash qobiliyatini rivojlantirish bilan emas, balki yangi va g‘ayrioddiy narsalarni idrok etishga tayyorlikni rivojlantirish, ulardan foydalanish va amalga oshirish istagi bilan yaratilgan ijodiy muhitni yaratishdir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ta’lim jarayonida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish uchun turli shart-sharoitlarlarni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Ko‘rinadiki, ta’lim jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish va ta’limga texnologik yondashuv asosida tashkil etilishi o‘quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishning samaradorligiga zamin tayyorlaydi, shu bilan birga, o‘quvchilarda ijodiy faoliyatni rivojlantirishni taqozo etadi. Zero, o‘quvchilarda ijodiy faoliyatni rivojlantirishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini e’tiborga olish, ta’limni samarali tashkil etishda darslarni noan’anaviy tarzda o‘tkazish, darslarda ijodiy faoliyatni tashkil eishga doir intensiv metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60-son Farmoni.

2. Altshuller G.S. Scientific and methodological foundations of developing students’ critical thinking skills in higher education organizations / G.S. Altshuller, N.M. Vertni. – Minsk: Belarusiya, 1994. – 479 p.

3. Dunayeva A.N. Pedagogik ijodning mohiyati va tuzilishi // Fan va ta’lim: Ukraina APS Janubiy ilmiy markazining ilmiy-amaliy jurnali. – 2005 yil. – № 3-4. – 81-83 b.

4. Лернер Р.С. “Технология” в дополнителном образовании. Електронный ресурс: http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=1303&binn_rubrik_pl_articles=183.

5. Maslou A.G. Motivatsiya va shaxsiyat. – Sankt-Peterburg, 1999, – 78 b.

6. Elektron resurs: http://www.21stcenturyskills.org

7. Elektorn resurs: https://fanvatalim.uz/uz/article/47/

Dilafruz AKBAROVA,
Andijon viloyati, Ulug‘nor tumani, 20-umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘qituvchisi

TO‘GARAK VA SINFDAN TASHQARI ISHLARDA O‘QUVCHILARNING IJODIY QOBILYATINI O‘STIRISH

Annotatsiya

Mazkur maqolada har bir sohada yetuk mutaxassislarni yetishtirishda avvalo, ularning maktab davridan ko‘nikma-qobiliyatlarini shakllantirish, ayniqsa, o‘quvchi bolalik davrida ijodkorlik xususiyatlarining pedagogik-psixologik omillari haqida fikr-mulohazalar yurutilgan.

Kalit so‘zlar. Pedagogika-psixologiya, metodika, innovatsiya, ijodkorlik, ta’lim oluvchi, ta’lim beruvchi, qobiliyat.

В данной статье даны размышления о воспитании зрелых специалистов в каждой области, прежде всего, о формировании у них навыков и умений со школьного возраста, особенно о педагогико-психологических факторах особенностей творчества школьника в детстве.

Ключевые слова. Педагогика-психология, методика, новаторство, творчество, воспитатель, воспитатель, одаренность.

In the development of mature specialists in each field, the first part of this article is the formation of their skills and abilities from the school period, especially in the period of study, thinking about the pedagogical and psychological factors of the features of creativity.

Key words. Pedagogy-psychology, methodology, innovation, creativity, educator, educator, ability.

Zamonaviy psixologiya har qanday qobiliyat faqat faoliyat jarayonida rivojlanib borishini isbotladi. Tabiatan bolaning moyilligi qanday bo‘lishidan qat’iy nazar, uning ijodiy qobiliyatlari faqat mehnat jarayonida rivojlanishi mumkin, chunki mehnat jarayonida diqqatni tortish, ba’zi to‘siqlarni yengib o‘tish, muayyan operatsiyalar ketma-ketligini yodlash kerak. Bularning barchasi o‘quvchining irodasini rivojlantiradi, diqqatini, xotirasini mustahkamlaydi. O‘qituvchi uchun o‘quvchilarda bilimga, ijodkorlikka qiziqishni rivojlantirish juda muhimdir. Ijodiy odam, qoida tariqasida, hamma narsada – oddiy muloqotdan tortib, professional faoliyatgacha muvaffaqiyat qozonadi. Ijodkorlik insonga murakkab muammolarning original yechimlarini topishga yordam beradi. Shuning uchun ham o‘quvchilarni ijodga bo‘lgan qiziqishlarini rag‘batlantirish zarur, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish, Amerikalik psixolog Frommning aytishicha, ijodkorlik – bu hayratga tushish va o‘rganish qobiliyati, nostandart vaziyatlarda yechim topa olish qobiliyati, bu yangi narsalarni kashf etishga e’tibor berish va o‘z tajribasini chuqur anglash qobiliyatidir. Ijodkorlikning asosiy ko‘rsatkichlari fikrning ravonligi va moslashuvchanligi, o‘ziga xoslik, qiziquvchanlik, aniqlik va jasoratdir, fikrlashning ravonligi – vaqt birligida yuzaga keladigan g‘oyalar soni.

Fikrlashning moslashuvchanligi – tez va ichki kuchsiz bir fikrdan ikkinchisiga o‘tish qobiliyati.

Originallik – umumiy qabul qilingan, paradoksal, kutilmagan yechimlardan farq qiladigan g’oyalarni yaratish qobiliyati.

Qiziqish – hayratda qolish qobiliyati, qiziquvchanlik va hamma yangi narsaga ochiqlik.

Aniqlik – ijodiy mahsulotingizni yaxshilash yoki tugatish qobiliyati.

Jasorat – noaniq vaziyatda qaror qabul qilish, o‘z xulosalaridan qo‘rqmaslik va ularni oxirigacha etkazish qobiliyati. Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga ta’sir qiluvchi shart-sharoitlar.

O‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlari namoyon bo‘lishiga ma’lum to‘siqlar to‘sqinlik qiladi. Ular ichki va tashqi bo‘linishi mumkin. Ichki to‘siqlarga quyidagilar kiradi:

– stereotiplar;

– tasdiqlashga juda ko‘p e’tibor berish;

– o‘ziga past baho berish;

– o‘z-o‘zini tartibga solishning yetarli darajada emasligi.

O‘quvchilarning ijodiy bo‘lishiga to‘sqinlik qiladigan tashqi to‘siqlarga quyidagilar kiradi:

– tanqid;

– stress;

– vaqt yetishmasligi.

Ushbu to‘siqlarni yengib o‘tish uchun o‘quvchilarga tashqi baholash va tanqidiy mulohazalar tahdidini bartaraf etishga harakat qiladigan, sinfda qulay psixologik muhitni yaratishga intiladigan o‘qituvchi yordam berishi mumkin. E.Torrance tomonidan o‘tkazilgan tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, baholanmagan faoliyat sharoitida ishlaydigan va erkin tajriba o‘tkazishga da’vat etilgan bolalar, keyinchalik baholanadigan faoliyat sharoitida ishlaydigan bolalarga qaraganda yuqori darajadagi ijodkorlikni namoyon etadilar. Baholanmagan faoliyat prinsipining asosiy maqsadi o‘quvchilarni xato qilish qo‘rquvidan xalos qilishdir. Ijodiy rivojlanishga ta’sir qiluvchi eng muhim omil, har qanday bosqichda o‘quvchi uchun juda muhimdir, o‘qituvchining ijodkorligi, shu jumladan, muloqot va o‘quvchilar bilan aloqa qilish jarayoni.

O‘quvchilarni o‘quv mashg‘ulotlariga munosabatlarida namoyon bo‘ladigan individual ruhiy xususiyatlari — diqqati, yaxshi yoki noxush kayfiyatlari, irodaviy faolligi, hamda qiziqishi va havaslari fizikani o‘rganish jarayonida amal qiladigan muhim omillardandir.

Ma’lumki, diqqat — aqliy faoliyatda g‘oyat muhim rol o‘ynaydi. Diqqatning ahamiyatini ta’kidlab, K.D. Ushinskiy ‘‘Diqqat — ruhimizga o‘tib turadigan hamma narsaning eshigidir’’, - deb ta’lim beradi. Demak, bilimlarni puxta egallash, ya’ni fizikani o‘zlashtirishning zarur shartlaridan biri o‘quvchilar diqqatining fizik jarayonlarni puxta bilib, o‘zlashtirib olishga yo‘naltirilishi, unda kuchli va barqaror to‘planishidir. Diqqatning o‘rganilayotgan materialdan chalg‘ib ketishi, parishonlik, zarur obyektga to‘planmasligi yoki to‘planishining qiyinligi ta’limning sifatiga, shuningdek, o‘zlashtirish tezligiga ham salbiy ta’sir qilishi mumkin.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilar kechiradigan xilma-xil ta’sirchanlik holatlar, yaxshi yoki noxush kayfiyatlar, his va tuyg‘ular katta rol o‘ynaydi. Bu hissiyotlar diqqatning kuchli va barqarorligiga ham ta’sir qiladi.

Ma’lumki, biron maqsadga erishmoq uchun, ruhiy zo‘r berish, irodaviy faollik ko‘rsatish, kuch sarflash lozim bo‘ladi. Ta’lim jarayonida aqliy faoliyatning faolligi, asosan iroda kuchi yordami bilan ta’min etiladi. Ta’lim jarayonida sarflanadigan kuch va harakatdan kuzatilgan maqsadning aniqligi, unga erishish vositalarining ravshanligi, o‘quvchilarda faollik tug‘diradi, o‘quv materialini to‘la va chuqur idrok qilish ham anglab

olishga intilishni kuchaytiradi. Bilim va malakalar hosil qilishda diqqat, hissiyot va irodaning ijobiy yo‘li o‘quvchilardagi qiziqishga ham bog‘liqdir. Chunki, qiziqish kishining o‘z hayotida eng ahamiyatli eng qimmatbaho deb bilgan narsalarga yo‘nalganligidir.

Qiziqish kishining qiziqqan narsasiga doimiy intilishida, uni o‘ziga yaqinlashtirishida, o‘rganib olishga intilishida namoyon bo‘ladi. O‘qituvchining pedagogik faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan omillar haqida ham to‘xtalib o‘tmoq kerak. O‘qituvchining fanni, uni o‘qitish uslubini qanchalik egallaganligi, darsni tashkil qilish va o‘tkazish mahorati, umuman o‘qituvchining fan o‘qituvchisiga xos individual sifatlari o‘quvchilarda bilimlarning shakllanishida amal qiladigan omillar jumlasidandir.

Bilim va malakalar hosil qilishda, ya’ni fizikani o‘zlashtirishda ham, o‘qituvchining bilimdonligi, o‘qitish uslublari bilan qurollanganligi, pedagogik mahorat juda muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, ta’limning har qanday sharoitida, har vaqt ham amal qilaveradigan universal uslublar yo‘q va bunday uslubning bo‘lishi ham mumkin emas. O‘qitish uslubi avvalo hosil qilinadigan bilim jumladan, o‘rganiladigan materialning mazmuni va harakteriga mos kelishi kerak. Sezgi, idrok bilishning birinchi bosqichi bo‘lib, aqliy faoliyatning yuksak shakli – abstrakt tafakkur sezgi, idrok obrazlariga asoslanadi. Demak, ta’limning samaradorligini oshirish uchun bolalarning sezgi-idrokdan hosil bo‘lgan tajribalaridan, tasavvurlaridan foydalanish, fan asoslarini egallashda ham, fizik bilimlarni egallashda ham, unga tayanish zarurdir. Chunki, inson sezgi idrokining asosiy mohiyati ongning tashqi borliq bilan bevosita bog‘lanishini ta’min etishdir, insonning yuksak ehtiyojlarini, ya’ni dunyoni bilish ehtiyojlarini qondirishga xizmat qilishdir.

Demak, har qanday bilish jarayoni va hodisalaming mohiyatini anglab olish faqat sezgi orqali, idrok va tasavvurlar orqali sodir bo‘ladi. Sezgi va idrok tasvvur obrazlarining shakllanishiga olib keladi, tasavvurlar esa, o‘z navbatida inson aqliy faoliyatining yuksak bosqichi abstrakt tafakkurning hissiy asosi bo‘lib xizmat qiladi. Biroq, sezgi idrok va tasavvurlar har qanday bilishning negizi, bilishga asos bo‘lgan manba bo‘lsa ham, u murakkab bilish jarayonining faqat birinchi bosqichi bo‘lib qoladi. Shuning uchun ham ta’lim jarayonida avval hissiy bazani yaratish ta’limning tobora murakkablashib, chuqurlashib boruvchi bosqichlarida unga tayanib ish ko‘rish, hissiy bilish bilan to‘g‘ri (ratsional) bilish faoliyatlarining to‘g‘ri nisbatda bo‘lishiga rioya qilish zarur bo‘ladi. Bu o‘quvchilarda bilimlarning shakllanishi uchun ham zaruriy shartdir. Har bir o‘qituvchi o‘quvchilar bilan ishlash jarayonida ularni ijodiy qobiliyatini to‘g‘ri baholay borishi kerak. O‘quvchilar bilan ishlash jarayonida ularni qiziqishini birinchi o‘rinda kuzatib, shu bio‘yicha muhim yo‘nalish bera olishi zarur. Dars jarayonida har xil metodlar bilan bunday samarani yanada oshira olishimiz mumkin. O‘quvchilarni o‘zlashtirishi o‘qtuvchining ularni qiziqtira olishidadir va bunday holatlarda o‘qituvchidan yuqori darajada intiluvchanlik va talabchanlik zaruriy holat hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bogoyavlenskaya D.B. Intellektual faoliyat darajalarini o‘rganish usuli. Psixologiyaga oid savollar.

2. Godfroy J. Psixologiya, 2 jild, 1-jild. – M.: Mir, 1992. – C. 435-442.

3. Drujinin V.N. Umumiy qobiliyatlar psixologiyasi. – Sankt-Peterburg: “Peter”, 2000 yil.

4. Istratova O.N. Psixodiagnostika. Eng yaxshi testlar to‘plami Rostov-Don: Feniks, 2006. – 375 b. Simonov P.V. Hissiy miya. – M.: Nauka, 1981-yil.

Nilufar KARIMOVA,
Farg‘ona shahar ixtisoslashtiriligan san’at
maktabi o‘qituvchisi

ERKIN VOHIDOV VA MIXAIL BULGAKOV ASARLARI TAHLILI ASOSIDA SYUJETLARINING MUTONOSIBLIGI (“Ikkinchi tumor” tragikomediya hamda “Ityurak” qissasi asosida)

Annotatsiya

Maqolada O‘zbekiston xalq shoiri, mutafakkiri, dramaturgi Erkin Vohidovning “Ikkinchi tumor’’ tragikomediyasi va rus adabiyoti namoyondasi Mixail Bulgakovning “It yurak” qissasidagi syujetlarining mutonosibligi, shuningdek, “Ikkinchi tumor” tragikomediyadagi ilmning qadri va ilmsizlik fojeasi, badiiy, falsafiy, mafkuraviy jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. Shoir, dramaturg, pyesa, badiiylik, falsafa, mafkura, milliylik, hayot haqiqatini murakkabligi, ma’suliyat, syujetlarining mutonosibligi.

В статье рассматриваются художественные, философские, идеологические аспекты трагикомедии “второй амулет’ народного поэта, мыслителя, драматурга Узбекистана Эркина Вахидова и сюжеты повести русского литературного деятеля Михаила Булгакова “Собачье сердце”, а также значение науки и трагедии ненаучности в трагикомедии “второй амулет”.

Ключевые слова. Поэт, драматург, автор пьес, произведений искусства, философии, идеологии, национальности, сложности жизненного факта, ответственности, соразмерности сюжетов.

The article examines the artistic, philosophical, ideological aspects of the tragicomedy “the second amulet“ by the national poet, thinker, playwright of Uzbekistan Erkin Vakhidov and the plots of the story of the Russian literary figure Mikhail Bulgakov ”The Heart of a Dog“, as well as the significance of science and the tragedy of unscientific in the tragicomedy ”the second amulet".

Key words. Poet, playwright, author of plays, works of art, philosophy, ideology, nationality, complexity of life fact, responsibility, proportionality of plots.

Xalqimizning sevimli shoiri, serqirra ijodkori, jamoat arbobi, O‘zbekiston xalq shoiri E. Vohidov, nafaqat, shoir, balki el suygan dramaturg hamdir. Uning pesalari butun ijodiyotini qamrab olgan milliylik, falsafiylik, tarixiylik kabi g‘oyalar tamoyili kitobxonni beixtiyor poetik mushohadaga chorlaydi. Hayot haqiqatini murakkabligi va to‘lig‘icha, ziddiyatlari bilan boricha nomoyon etish, murakkab ijtimoiy masalalarni dadil ko‘tarib chiqish, ma’naviy va estetik ruh erkinligini badiiy tasvirlash shoir ijodiyotining asosiy xususiyatlaridan biridir. Shuningdek, uning badiiy tarjima, adabiyotshunoslik, tilshunoslik, hajviyot qatorida, dramaturgiya yo‘nalishida yozgan asarlari ham tahsinga loyiq. Yillar davomida inson dardini kuylagan, odamlar orasidagi turfa illatlarni, jamiyatning yetarlicha yutuq va kamchiliklarini o‘rgangan ijodkor, umumbashariy mavzularnigina qalamga oladi. Shunday mavzulardan biri bu – insonni to‘gri tarbiyalash masalasidir.

Dunyodagi eng og‘ir va og‘riqli vazifalardan biri bo‘lgan – inson va uning o‘zligini shakllantirish masalasi har doim Erkin Vohidov ijodining bosh mavzusi bo‘lgan. Ijodkor nainki, she’rlari, balki oddiy xalq orasiga kirib borishi ancha oson bo‘lgan dramalari orqali ham ushbu mavzuga qayta-qayta murojaat qilgan. Xususan, Erkin Vohidov

ijodiyoti yorqin nomoyon bo‘lgan “Oltin devor” komediyasidan so‘ng 1970-yilda yozilgan “Ikkinchi tumor” tragikomediyasidir. Muallif “Ikkinchi tumor” asarida asosan ijtimoiy-falsafiy muammolarning, inson va tafakkurning milliy omillarini qay darajada ekanligini ko‘tarib chiqadi.

Erkin Vohidov ijodida shaxs va jamiyat psixologiyasini yaqqol aks ettirish yetakchilik qiladi. Xususan, inson umrining qadr-qiymati, falsafasi bilan bog‘liq badiiy fikr evolutsiyasini – “Ikkinchi tumor” pyesasi misolida ko‘rishimiz mumkin.

Bu asarda yozuvchi ijtimoiy hayot fojeasini hajviy usulda tasvirlab beradi. Masalan, psixolog Mahmudiy jahonshumul ilmiy tadqiqot qilish maqsadida tanlagan mavzunisini amaliyotda sinovdan o‘tkazmoqni reja qiladi va uning hayotini o‘zgartirishni tanlaydi. Xuddi shunday ijtimoiy holat Mixayil Bulgakovning ham “It yurak” qissasida qalamga olingan. Ushbu qissada ham ilmiy mashhurlikka erishishni istagan professor Flip Flipovich it va inson azolarini almashtirish orqali meditsina tarixidagi qaltis tajribalardan biriga qo‘l uradi. Mahmudiy esa 22 yoshli o‘qishni, yozishni bilmaydigan, ilm-tafakkurdan xabari yo‘q, sodda, savodsiz Matmusani bir yil davomida o‘qitib, kombinat direktori darajasiga ko‘tarmoqchi bo‘ladi. Vaholanki, ilmni misqollab, yillar davomida mashaqqat chekib olgandagina u o‘zining haqiqiy samarasini beradi.

Matmusa qisqa fursatda erishgan mansab soxta va yuzaki ko‘rinish edi. Mahmudiy o‘z xatosini, ya’ni insonga tafakkur qilish ne’mati faqat Alloh tomonidan berilishini, har qanday yutuq, mavaffaqiyat ilm va mehnat evazigaligini, o‘z natijasini hamda samarasini berishini Matmusa timsolida ko‘radi. Shuningdek, yozuvchi asarda olimning ikkinchi xatosi 18 yoshli singlisining zavol taqdiri ostida o‘zbek milliy qadriyatlari hayotimizga qanchalik kerakligini yoritib beradi. Muallif Mahmudiyning ilmga berilib, yevropalashib ketgan hayoti misolida beradi. Pyesada yozuvchining bosh maqsadi personajlar o‘rtasidagi bahslarda ochib boriladi. Xususan, bir o‘rinda Matmusa: “Siz dahriysiz-ku, meni ham o‘zingizdek dahriy qildingiz. Avvallari Xudodan qo‘rqar edim, endi hech narsadan qo‘rqmayman”, degan daxshatli fikrlarni aytadi. Bu fikr orqali Mahmudiyning o‘zbek bo‘lsa-da ateistik tarzda fikrlashi oydinlashadi. Matmusaning fikirlari Mahmudiyga yashash tarzi xato ekanligini anglashga yordam beradi. Yana bir o‘rinda, Matmusa o‘zining akademik Pavlov tajriba uchun tanlagan it emasligini va inson ekanligini ham ta’kidlaydi. Mixayil Bulgakovning asarida esa, nainki inson, balki it ustida tajriba o‘tkazish ham ilohiy qonuniyatlarga zidligini yana bir karra isbotlaydi. Bulgakovning “It yurak” qissasida shunday parcha keltiriladi : “Insonga va hayvonga ishontirish yo‘li bilan ta’sir o‘tkazish mumkin”.

Bu fikrning amaliy ifodasini E. Vohidovning “Ikkinchi tumor” tragikomediyasida ham ko‘rishimiz mumkin. Pyesada Matmusa o‘zini kombinat direktori bo‘lishiga shunchalik ishonar ediki, vaqt o‘tib, o‘zining darajasini unitib, asta-sekin o‘zini kombinat direktori rahbaridek tuta boshladi va xohish-istaklari yanada kattalashdi. “It yurak” qissasidagi itdan insonga aylangan Sharikov ham o‘tmish hayotini butunlay unutib, o‘zini zamonaviy chin insonday tutib, haq-huquqini talab qila boshlaydi. Masalan, uni yaratgan professor Flip Flipovichdan o‘ziga nisbatan hurmat, e’tibor, fuqorolik hujjati va uy joyga egaligi haqidagi asoslovchi dalil huquqini ham talab qiladi. Aynan “Ikkinchi tumor” pyesasida ham Matmusaning o‘zini tajribaga topshirishdan avval, Mahmudiydan hujjat sifatida tilxat yozib berishini talab qiladi. Ikkala asar qahramoni ham qandaydir hujjatga ega bo‘lsam, insoniylik qadr-qiymatim osha boradi, degan fikrda edi. Xususan “It yurak” asaridagi Sharikov “Hujjat – bu dunyodagi eng muhim narsa” deb hisoblagan. Vaholanki, ikki qahramon ham o‘z o‘tmishida o‘z-o‘zligiga ega edi. Ular tajriba asosida

o‘zgartirilganiga qaramay hayotida haqiqiy, baxtga erisha olmadilar. Buni “Ikkinchi tumor” pyesasi qahramoni Matmusaning quyidagi fikrlari ham tasdiqlaydi “Men go‘l, savodsiz bo‘lsam ham odam edim. O‘z ungan joyim, o‘z hayotim, o‘z maqsadim bor edi.”

Shuni aytish joizki, psixolog Mahmudiyning do‘sti ham “Inson miyasining xaritasini tuzish mumkindir-u, ammo yurakning xaritasini chizib bo‘lmas”, deb ta’kidlaydi. Shunda o‘zining xatoliklarini tan olgan Mahmudiy “O‘z yuragiga quloq solgan odamgina, boshqalarnig yuragini eshitishi mumkin. Men ko‘kragimda nima borligini esdan chiqarib qo‘yibman”, deya hammadan o‘z uzrini so‘raydi. Asarda esa tajribaning inqirozi, olimning tavba-tazarrusi o‘sha vaqt dardi, muammosi inson umrining mohiyatini anglash bilan yakun topadi.

Erkin Vohidov qalamiga mansub “Ikkinchi tumor” tragikomediyasi 1995-yili Xorazm viloyat musiqali drama teatrida sahna yuzini ko‘rdi. Asarni, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi, rejissyor Mahkam Muhamedov sahnalashtirdi. Ushbu spektaklda na hayotiy, na rahbarlik tajribasiga ega bo‘lmagan sohadan mutlaqo yiroq va bexabar kimsani boshliq qilib qo‘yish orqali sinov va tajribalar o‘tkazish naqadar beo‘xshov, taragik fojealar oqibatlarga olib kelish haqida hikoya qilinadi. Rejissyor rassom, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi O‘. Olloberganov bilan birgalikda yangi badiiy-sahnaviy ifoda vositalarini izlab topishga intildi. Bu holat ba’zi o‘rinlarda voqealar shartli, xayoliy va ramziy ishoralar orqali talqin qilinishida nomoyon bo‘ladi. Shuningdek, o‘rni bilan Erkin Vohidov she’rlaridan namunalar kiritilgani, yengil hazil, yumor va ba’zan satirik lavhalarning “sachrab” turishi spektaklning emotsional-estetik ta’sirchanligini oshirgan.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tarixiy-adabiy hodisa yuz berganligiga ellik yildan oshsa ham o‘tgan davr davomida insoniyat zamon va taraqqiyot pillapoyalaridan ilgarilashda jadal rivojlanayotgan bo‘lsa-da, adib qalamiga mansub tragikomediya o‘zining badiiy, tarbiyaviy, estetik ahamiyatini yo‘qotmagan. Shunday ekan, ushbu pyesaning ilmiy tahlilini keng jamoatchilik orasida yoyilishi adabiyotshunoslar, drammaturglar, rejissiyorlar hamda ushbu soha safidagi barcha insonlar oldida turgan vazifalardan biri hisoblanadi.

Tahlilchi sifatida “Ikkinchi tumor” tragikomediyasi yana boshqa musiqali drama teatrlarida ham sahnalashtirilsa, xalqqa, ayniqsa, yoshlarga bir ibrat namunasi bo‘lishiga ishonaman. Sababi, bugungi o‘sib kelayotgan yoshlarning barchasi o‘z kelajagining porloq bo‘lishini, rahbarlik lavozimlarida ishlashni istaydi. Ular pyesada ilgari surilgan g‘oyani, insonning ilmsizligini hech qanday sabab bilan xaspo‘shlab bo‘lmasligini, martaba va rahbarlikning katta ma’suliyati borligini, anglab yetsa, tanlagan sohasi talablarini ihlos bilan o‘rgana boshlardi, deb umid qilamiz. Bu esa inson va uning hayotida ilmning o‘rni qanchalik muhimligi abadiy, o‘zgarmas mavzu ekanligini bildiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vohidov E. ‘‘She’r dunyosi’’, – T.: Sharq, 2001 y.

2. Bulgakov M. ‘‘It yurak’’, – T.: Yangi asr avlodi – 2020 y.

3. https://saviya.uz.>adabiyotshunoslik. Omonilla Rizayev san’atshunoslik fanlar nomzodi

Fotima ABDULLAYEVA,
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, “Ispan tili amaliy fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi

KOGNITIV TILSHUNOSLIK VA LINGVOMADANIYATDA KONSEPT TUSHUNCHASINING QO‘LLANILISHI

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikda antropotsentrik paradigma qamrovida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar hamda kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiyada konsept tushunchasining qo‘llanilishi, shuningdek, bu yo‘nalishdagi tadqiqotlarda til birliklarining struktural-semantik qurilishi, ularning kundalik muloqotda kommunikativ-pragmatik jihatdan ongli qo‘llanishi haqidagi ilmiy tahlillari yoritilgan.

Kalit so‘zlar. Zamonaviy tilshunoslik, kognitiv tilshunoslik, antropotsentrik paradigma, lingvokulturologiya, konsept, til birliklarining struktural-semantik qurilishi, muloqot.

В данной статье освещаются научные исследования, проводимые в рамках антропоцентрической парадигмы в современном языкознании, а также применение понятия концепции в когнитивной лингвистике и лингвокультурологии, а также научный анализ структурно-семантического построения языковых единиц в исследованиях этого направления, их коммуникативно-прагматического сознательного применения в повседневном общении.

Ключевые слова. Современная Лингвистика, когнитивная лингвистика, антропоцентрическая парадигма, лингвокультурология, концептуализация, структурно-семантическое построение языковых единиц, коммуникация.

This proverb covers the scientific research carried out in the scope of the anthropocentric paradigm in modern linguistics and the application of the concept in cognitive linguistics and linguoculturology, as well as scientific analysis of the structral-semantic construction of language units in this direction of research, their communicative-pragmatic conscious use in everyday communication.

Key words. Modern linguistics, cognitive linguistics, anthropocentric paradigm, linguoculturology, concept, structural-semantic construction of language units, communication.

Mavjud bo‘lgan olamni bilimlarimizning obyekti sifatida hamda ongimizda inikos etayotgan va ongimizda tasvirlanayotgan axborotning anglanilmagan jarayonlari ta’sirida shakllanayotgan olam sifatida farqlay bilish kognitiv tilshunoslikning asosini tashkil qiladi. Til orqali uzatilayotgan axborot ushbu aks ettirilayotgan olam bilan chambarchas bog‘liqdir; odamlar narsalar to‘g‘risida faqat o‘zlari erishgan mental reprezentatsiyalarning darajasida so‘zlashishlari mumkin. Shuningdek, olam haqidagi bilimlar va shu jumladan, til axboroti inson ongida shunchaki jamg‘arilib bir-birlaridan mutlaqo alohida unsurlar ko‘rinishida mavjud bo‘la olmasligi to‘g‘risida tegishli tasavvurga ega bo‘lishi juda muhimdir. Turli toifadagi axborot ma’lum tarzda umumlashtiriladi va ayni shu yo‘l bilan odam axborotni yodga olish uchun imkon topadi hamda dastlab mavjud bo‘lgan ma’lumotlarni to‘plash orqali yangi bilimlarni yaratadi.

Zamonaviy tilshunoslikda antropotsentrik paradigma qamrovida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar soni tobora ortib bormoqda. Buning boisi shuki, bu yo‘nalishdagi tadqiqotlarda til birliklarining struktural-semantik qurilishi, ularning kundalik muloqotda kommunikativ-pragmatik jihatdan ongli qo‘llanishi va eng muhimi, u yoki bu til jamoasi vakillari bo‘lgan sotsiuslar muloqotining to‘laqonli kechishida, qolaversa, muloqot kabi

murakkab bir jarayonga daxldor qator lingvokognitiv va lingvokulturologik muammolarga ilmiy asoslangan yechimlar berishda muayyan tilda so‘zlovchi, yozuvchi inson omilining roli beqiyos ekanligi va bu omilga doimo asosiy e’tiborni qaratish lingvokognitiv tahlilning qat’iy tamoyillaridan biri ekanligi soha tadqiqotchilari tomonidan qayd etilib, unga og‘ishmay, qat’iy amal qilib kelinayotganligi bilan asoslanadi. Shunday ekan, kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiyaning asosiy o‘rganish obyekti sanaladigan “konsept” nazariyasi rivojlanib, tobora sayqal topib bormoqda.

Til orqali ifodalanayotgan axborotning geshtal’tlar, semantik maydonlar, freymlarga ajratib o‘rganish kognitiv tilshunoslikning eng dolzarb masalalaridan biridir. Mana shular qatoriga albatta konseptlar ham kiradi. Konsept atamasi tilshunoslikda joriy etilgan nisbatan yangi atama bo‘lib tilshunoslikning lingvomadaniyatshunoslik va kognitiv yo‘nalishlarida so‘ngi yillarda e’lon qilingan ishlarda ko‘p qo‘llanmoqda. Konseptni o‘rganish tilda o‘z o‘rnini topayotgan va til birliklaridan u yoki bu obyektlarni hamda borliq hodisalarining ta’riflanishlarini muhim darajada belgilovchi assotsiativ timsoliy tushuncha-tasavvurlarni ko‘rib chiqishga qaratilgan boshqa tilshunoslik tadqiqotlari qatorida o‘z o‘rniga ega. Shu bilan birga, konsept atamasi shu toifa tadqiqotlar orasida eng ko‘p tarqalgandir. Uning shunchalik darajada keng qo‘llanishining boisi, ehtimol uning yetarli darajada aniq ta’rifga ega emasligidadir.

“Konsept” atamasi inglizcha “consept” so‘zidan olingan bo‘lib, tushuncha ma’nosini bildiradi. Mantiqiy-lisoniy va lisoniy-falsafiy yo‘nalishlarda “konsept” va “tushuncha” atamalari, ko‘pincha, sinonim sifatida ishlatiladi. Kognitiv yo‘nalishdagi tadqiqotlarda, asosan, kognitiv psixologiya va kognitologiyaga oid chet el olimlari tadqiqotlari ta’sirida rivojlanib, tilshunoslar mantiqiy va falsafiy talqinni “tushuncha” atamasiga qoldirib, ko‘proq “konsept” atamasidan foydalanadilar.

Konsept ong birligining asosi bo‘lib, lingvistik vositalar yordamida reifikatsiya (vakillik, obyektivlashtirish, verbalizatsiya) orqali taqdim etiladi. Konseptni obyektivlashtiradigan lingvistik vositalar yig‘indisini tahlil qilish orqali uning mazmuni va tuzilishini konseptual sferada qayta qurish mumkin. U faqat lingvistik ma’lumotlarga asoslanadi, konseptlar esa ong birliklari sifatida tarkibning noverbal qismiga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, konseptlar mazmunini lisoniy birliklar orqali tahlil qilish ularni tavsiflash uchun yetarlicha boy va eng ishonchli asos beradi. Assotsiativ manba va diskursiv realizatsiya konseptual tarkibning til doirasi yoki sinxron bo‘lakning konseptual mazmuni dolzarb bo‘lgan jihatlarini ochib beradi hamda turli xil diskursiv amaliyotlarda konsept verballashuvining semantik va pragmatik asosda konseptual tarkibning tarixiy o‘zgarishini o‘rganishda ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotchilar ushbu atamadan foydalanganlarida uni turli mazmun-ma’nolarni ifodalash uchun qo‘llaydilar. Mana shu sababdan, konsept sifatida mohiyati jihatidan bir-birlaridan butunlay uzoq bo‘lgan va deyarli birorta aniq o‘lcham chegaralariga ega bo‘lmagan turli toifa hodisalar ko‘rib chiqiladi va shuningdek, konseptni tadqiq etishdagi ko‘p hollarda qo‘llanishi yetarli darajada asoslanmagan har xil materiallarning safarbar qilinishida namoyon bo‘lgan yondoshishlar xilma xilligi kuzatiladi. Biroq, “konsept” atamasining juda ham xilma-xil obyektlarga nisbatan qo‘llanishiga uning turli ta’riflarga ega bo‘lishiga qaramay, bizning fikrimizcha konsept tushunchasida uning xilma xil ta’riflarini birlashtiradigan va turli toifa konseptni konseptual tarmoqqa (tilning konsept doirasiga) kiritilishi mumkin bo‘lgan umumiylik belgisini ajrata-bilish imkoni mavjuddir. Mana shu umumiylik belgisi sifatida birinchi navbatda konsept tilda va nutqda aks ettiriladigan olam tasvirining unsuri ekanligi, xatto tilning emas, balki xotiraning, bilimning birligi to‘g‘risidagi tasavvur e’tirof qilinadi.

Konsept – bu “inson ruhiyatida aks ettirilgan xotira”ning mental leksikonning (millat uchun xos bo‘lgan jonli tilning), konseptual tizimning va aqliy tilning, qolaversa,

butun olam tasvirini aks ettiruvchi keng hajmli birligidir. Konsept tushunchasi odam o‘zining fikrlash jarayonlarida qo‘llaydigan, tajriba va bilimning mazmunini, butun inson faoliyatining hamda olamni bilishning mazmunini qandaydir “bilim kvantlari” ko‘rinishida anglangan ma’nolar tushunchasiga muvofiq keladi; konsept tabiatini ta’riflash va aniqlashning eng yaxshi yo‘lini til ta’minlay oladi deb hisoblaydilar.

Tilshunoslikka bag‘ishlangan ko‘pchilik ishlarning mualliflari konsept atamasini boshqa atamalar bilan taqqoslash yo‘li bilan aniqlashga harakat qiladilar. Bir qator ishlarda eng avval tushuncha, ma’no, mazmun va konsept atamalari aniq chegaralanadilar. Odatda tadqiqotchilar konseptni konsept doirasining birligi sifatida, ma’noni esa tilning birligi sifatida ko‘rib chiqadilar. Ma’no bilan konsept tushunchalarini bir-birlari bilan almashtirish mumkin emas: konsept bu – konsept doirasining birligi, ma’no esa – semantik tizimning, til-semantik maydonining birligidir. Ma’no o‘zining kompleks semalari orqali konseptning tashkil etuvchi ma’lum belgilarni bildiradi, shuningdek, har doim konseptning faqat ma’noga oid mazmunli qismidir. Konseptni izohlash uchun odatda ko‘p sonli leksik birliklar, va ko‘p xil ma’nolar kerak bo‘ladi. So‘z konseptni to‘liqligicha tashkil etmaydi, u o‘zining mazmun-ma’nosi orqali so‘zlayotgan kishi uchun ularning bosh maqsadini tashkil etuvchi, uning intensiyasiga kiruvchi, bildirish uchun relevant bo‘lgan bir necha asosiy konseptual belgilarni uzatadi. Butun konsept, o‘zining mazmun boyligi nuqtayi nazaridan va nazariy jihatdan, har biri uning faqatgina bir qismini ochib beruvchi faqat til vositalarining majmui orqali ifodalanishi mumkindir; “so‘z” har qanday nominatsiya kabi konseptni fikrlash birligi sifatida “kashf etuvchi” va undan fikrlash konsept mujassamlanadi. Konseptning verballashuvi jarayonida uning mazmunini aniqlovchi ma’noli belgilar unga muvofiq tildagi belgining ma’noli tarkibiga qayta kodlashadi.

Tilshunoslik tomonidan falsafaning logika bo‘limidan o‘zlashtirilgan “konsept” atamasi ba’zan “tushuncha” atamasining sinonimi sifatida ham qo‘llanadi. Ko‘p hollarda tadqiqotchilar olam haqidagi turli toifa bilimlarga, ya’ni: “individual va ijtimoiy” bilimlarga, oddiy, kundalik va ilmiy bilimlarga, birlamchi timsoliy va madaniy asosdagi tushunchaga tabaqalashtirib chegaralashga harakat qiladilar. Xususan, tushuncha konseptga nisbatan mazmunan torroq degan nuqtayi nazar mavjud. Til sohiblarining ongida tushuncha – tasavvur konseptning tarkibiy qismi sifatida hozir bo‘ladi va u turli xil assotsiatsiyalar hamda interpretatsiyalar (talqin-izohlar), bilan “boyib” boradi.

Bizning fikrimizga ko‘ra, konsept “vazinsizlik”da bo‘lmaydi, balki u har doim aniq bir kishiga yoki kishilar guruhiga tegishlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кубриякова Е.С. О когнитивной лингвистики и семантики термина когнитивны// Вестник Воронежского государственного университета. Воронеж, – 2001. – С. 90.

2. Mamatov A.Ye. Tilda kognitiv yondashuvning mohiyati nimada? Tilshunoslikning dolzarb masalalari: Prof. A. Nurmonov tavalludining 70 yilligiga bag‘ishlab o‘tkazilgan ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Andijon, 2012/ – 212-219 b.

3. Axrorova R.U. Fransuz va o‘zbek tillarida “yosh” tushunchasining gender jihati. ISSNDAGI xalqaro ilg‘or tadqiqotlar jurnali: 2278-6236. Menejment va ijtimoiy Fanlar, – 2022. №1. – 31-39 b.

4. Asqarova Sh.I. Terminology of the direction of language contacts in modern linguistics. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2020. 2 (11), – P. 234-239.

5. Ziyodbek A. (2022). O‘zbek va ingliz tillarida jinsning ifodalanishi. editorial board, 613.

Maxsuda OBIDOVA,
O‘zbekiston davlat jahon tillari
universiteti akademik litseyi ijrochi direktori

O‘ZBEK TILINI O‘QITISHDA O‘QUVCHILARGA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek tilini o‘qitishning lingvodidaktik asoslari, o‘ziga xos xususiyatlari mazmun mohiyati va lingvistik terminlarning ilmiy-nazariy aspektlari hamda amalda tatbiq etish, nutq ko‘rinshlarini rivojlantirish bilan bog‘liq o‘quv fanlarining mutanosibligi, adabiy til me’yorlari (talaffuz, imloviy va grammatik)ni egallash bo‘yicha nazariy-amaliy malakalarni hosil qilishi aytib o‘tilgan. Shuningdek, nazariy ma’lumot-axborotlarni kengaytirish, kommunikativ kompetensiyani tadrijiy o‘stirish, kreativ yondashuvlarni, tanqidiy fikrlashni takomillashtirish bo‘yicha tilshunos, metodist olimlar hamda psixologlarning ilmiy fikr-mulohazalari, qarashlari tahlil qilinib, subyektiv munosabat bildirilgan.

Kalit so‘zlar. O‘zbek tilini o‘qitish, lisoniy sathlar mazmuniy izohi, nutq va tafakkur proporsionalligi, turli o‘quv predmetlarining til o‘qitishdagi mutanosibligi, nutqiy ko‘nikma, nutqiy faoliyat, kommunikativ-informativ yondashuvlar, kasbiy fazilatlar va kreativ sifatlar.

В данной статье отмечены лингводидактические основы преподавания узбекского языка, особенности содержания и научно-теоретических аспектов лингвистических терминов, а также соразмерность учебных дисциплин, связанных с практическим применением, развитием речевых проявлений, формирование теоретико-практических компетенций по овладению нормами литературного языка (произношением, орфографией и грамматикой). Также были проанализированы и выражены субъективные взгляды лингвистов, методистов и психологов на расширение теоретической информации, развитие коммуникативной компетенции, совершенствование креативных подходов, критического мышления.

Ключевые слова. Преподавание узбекского языка, содержательная интерпретация языковых уровней, пропорциональность речи и мышления, соразмерность различных учебных предметов в языковом обучении, речевые навыки, речевая деятельность, коммуникативно-информационные подходы, профессиональные качества и творческие качества.

In this article, it is mentioned that the linguodidactic foundations of teaching the Uzbek language, specific features of the essence of the content and scientific-theoretical aspects of linguistic terms, as well as the proportionality of educational disciplines related to the implementation in practice, the development of speech manifestations, the formation of theoretical-practical qualifications for the acquisition of literary language norms (pronunciation, spelling and grammar). Scientific feedback, views of linguists, Methodist scientists and psychologists on the expansion of theoretical information, the evolutionary cultivation of communicative competence, the improvement of creative approaches, critical thinking were also analyzed and subjectively reacted.

Key words. Teaching uzbek, content explanation of linguistic levels, proparsion of speech and thinking, proportionality of various educational subjects in Language Teaching, speech skills, speech activity, communicative-informative approaches, professional qualities and creative qualities.

Bugungi kunda ta'lim bosqichlarida o'quvchi yoshlarning o'zbek tilida kommunikativ kompetensiyalarini, o'zaro o'zbek tilida muloqot qilish ko'nikmalarini o'stirish, bir-birini tushungan holda mazmunli suhbat qilish malakalarini takomillashtirish hamda ularning chuqur bilim egallashi, mustaqil, mantiqiy, kreativ fikrlashga yo'naltirish, o'quv-ta'limiy vositalar orqali nutq va tafakkurini rivojlantirish o'zbek tili o'qitishning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. Ko'p millatli yurtimizda maktabgacha ta'lim muassasalari, umuta'lim maktablari, akademik litsey, kasb-hunar maktablari, oliy ta'lim muassasalarida o'zbek tilining o'qitilishi uzviyligini ta'minlanishiga yanada ko'p va jiddiy e'tibor berish lozim.

Maktabgacha ta'lim muassasasiga, umumta'lim muassasasiga borib ta'lim oluvchi boshqa millat vakillarining farzandlari boshqa xorij tilidan tashqari o'zbek tilini ham davlat ta'lim standartida belgilangan darajada egallab chiqishlari juda muhimdir. Zero, ularning til o'rganish va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish bilan birga o'zbek tilining keng imkoniyatlaridan foydalanish bo'yicha ko'nikmalar hosil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, "O'zbek tili amaliyoti" nofilologik oliy o'quv yurtlarining 1-2-kurs rus guruhlari uchun darslik"[1]da o'zbek tilini davlat tili sifatida o'qitish tamoyillari va metodlari yoritilgan.

Olima G. Qurbonova "Tibbiyot institutlarining rus guruhlarida o'zbek tilining eng asosiy va yetakchi fan sifatida o'qitilishi oliy ma'lumotli bo'lajak shifokorlarning o'zbek tilida o'z fikrini erkin va bemalol bayon qilish, o'zgalar fikrini tushunish zarurati bilan bevosita bog'langan". S. Adilova tomonidan rus guruhlarida o'zbek tili fanini o'qitishda mashg'ulotlarni kompyuter vositasida tashkil etishning nazariy asoslari ishlab chiqilgan, ayrim mavzular bo'yicha elektron ishlanmalar, elektron darslikka kiritilishi mumkin bo'lgan ta'limiy dasturlar ssenariylar va loyihasi tuzilgan. N. Umarova elektron ta'limiy ishlanmalar yordamida texnika oliygohlari rus guruhlari talabalarining o'zbekcha yozma nutqini o'stirish tamoyillari, mazmuni va usullari, ta'limda multimedia va slaydlar turkumi, internetdan foydalanish masalalarini o'rgangan.

Darhaqiqat, o'zbek tilini o'qitishda tamoyil va metodlarni qo'llash asosiy o'rin egallaydi. Shuningdek, tibbiyot o'quv yurtlarining talabalari uchun ''O'zbek tilidan tahsil dasturi va qo'llanma"da o'zbek tili mashg'ulotlari, asosan, kundalik turmushda zarur bo'ladigan muomala munosabat, so'zlash, gaplashish ko'nikmalarini hosil qilish bo'yicha mavzular o'rin olgan"[2]. Asosan olib borilgan muomala munosabatlarida gaplashish, muloqot qilish mustahkamlanib boradi. Bunda suhbat ishtirokchilari o'rganilgan axborotga tayanadilar. N.I. Gendina to'g'ri ta'kidlaganidek, "Bugun axborot jamiyatini "ta'lim oluvchi" jamiyat, deb bejiz atalayotgani yo'q. Bunday deyishga quyidagilar asos bo'la oladi:

• axborot va bilimlar – jamiyatning bosh bunyodkor kuchi;

• yangilik, tezkorlik, jadallashuv – bugungi kunning eng tavsifli belgilari;

• xoh ishlab chiqarish, xoh ijtimoiy hayot bo'lsin, texnologiyalarning yangilanish maromi olti-yetti yilni tashkil etmoqda;

• ta'lim olishning uzluksizligi va qayta tayyorlovdan o'tishga qodirlik – shaxsning o'z ijtimoiy maqomini saqlab qolishning ajralmas qismi;

[1] Uzoqov H., Mirzakarimova O'., Saidova R. O'zbek tili amaliyoti. – T.: O'qituvchi, 1993. – 240 b.

[2] O'zbek tilidan tahsil dasturi va qo'llanma/ (Tibbiyot o'quv yurtlarining rus tilida gaplashadigan guruhlari uchun). – T., 1991. – 55 b.

• har bir insonning taqdiri o‘z vaqtida yangi axborotni qidirib topish, olish, mos ravishda qabul qilish va undan samarali foydalanishiga bog‘liq”[3].

Axborotning ham eng keraklisini topish va uni izohlab o‘rganish o‘zbekcha so‘zlashish ko‘nikmasini o‘stiradi.

Olim G.A Zolotinaning ta’kidlashicha, “O‘rganilayotgan material nazariy jihatdan o‘rganib chiqilgan va shunday sistemalashtirilgan bo‘lishi kerakki, til o‘rganuvchilarning maqsadga yetishiga qisqa, tejamli va unumli yo‘lni belgilab bersin. Ta’lim amaliyoti va nazariyasining vazifalari turlicha bo‘lgani holda obyekt, material va manfaatlar umumiydir – ushbu obyektning qurilishini yakunlashdir”[4]. Ushbi keltirilgan ta’kidlar asosida o‘quv materialining nazariy o‘rganilishi muayan darajada o‘zbek tilida amaliy ko‘nikmalar hosil qilishga davlat tilida ish yuritishni mustahkamlashga yordam beradi.

O‘zbek tili berilgan nazariy ma’lumotlarni o‘qituvchi tomonidan qiziqarli tarzda o‘rgatilishi hamda intrektiv faoliyat natijasida ixtisoslikka va sohaga doir matnlarni aniq va mazmundor tahlil qila olish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi bilan quyidagilar izohlanadi:

– o‘zbek adabiy tilning me’yorlarini o‘z nutqida rioya qilish;

– mazmun va mantiqqa asoslangan ixtisosiy nutqni o‘qib, kognitivlikni o‘stirish;

– davlat tilida ish yuritish hujjatlarini mustaqil tuzish, yozish, rasmiylashtirishga o‘rgatish;

– kasbiy muloqot kompetensiyasini rivojlantirish;

– o‘zining mustaqil fikrini erkin bayon qilishi;

– so‘z boyligini oshirish, lug‘at zaxirasini kengaytirishi;

– sharqona nutqiy odob namunalari.

Mamlakatimizda keyingi yillar mobaynida ta’lim sohasida ham juda ko‘p o‘zgarishlar, rivojlanishlar bo‘lib, qator yutuqlar qo‘lga kiritilmoqda.

Dunyodagi barcha xalq va elatlarning asosiy muloqot manbai, o‘sha xalqning milliy tili ekanligi barchaga ma’lum. Har bir davlatning tili, uning o‘qitilishi, rivojlantirilishi, taraqqiyoti o‘sib kelayotgan yosh avlodga qanday darajada yetkazilishiga bog‘liq. Chunki, har bir millatning tili – ana shu halqning an’analarini, madaniyatini, urf-odatlarini avloddan-avlodga o‘tishini ta’minlaydi. Bunda kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirilib borilishi ahamiyatga molik.

Kommunikativ kompetensiya – bu shaxslararo tajribani shakllantirishning darajasi, ya’ni ta’lim bilan o‘zaro muloqot qilish shaxs talab qiladigan boshqalar, o‘z qobiliyatlari va ijtimoiy mavqei doirasida ushbu jamiyatda muvaffaqiyatli ishlash uchun.

Kommunikativ kompetensiya – bu muayyan narsalarni qo‘yish va hal qilish qobiliyati aloqa vazifalari turlari: maqsadlarni aniqlash aloqa, vaziyatni baholash, hisobga olish hamkorning niyatlari va aloqa usullari (hamkorlar), yetarli strategiyalarni tanlash, aloqa muvaffaqiyatini baholash, o‘z nutq xatti-harakatlarini o‘zgartirishga tayyor bo‘lishi aniqlangan”. Kommunikativ kompetensiya:

• jamiyatda o‘zaro muloqotga kirishish uchun o‘zining ona tilisi va birorta xorijiy tilni mukammal o‘zlashtirish hamda muloqotda samarali foydalana olish;

• o‘z fikrini og‘zaki va yozma tarzda aniq va tushunarli bayon qila olish, mavzudan kelib chiqib savollarni mantiqan to‘g‘ri qo‘ya olish va javob berish;

• ijtimoiy moslashuvchanlik, o‘zaro muloqotda muomala madaniyatiga amal qilish, jamoaviy hamkorlikda ishlay olish;

[3] Гендина Н.И. Информационная грамотность или информационная культура: альтернатива или единство (результатў российских исследований) // Школьная библиотека. – М., 2005.- № 3. – С. 18.

[4] Золотина Г.А. Некоторые вопросы синтактической теории и обучение к русскому языка как иностронного. Синтаксис.:” Русский язык”, 1980, – С. 35.

• muloqotda suhbatdosh fikrini hurmat qilgan holda o‘z pozitsiyasini himoya qila bilish, uni ishontira bilish;

• turli ziddiyatli vaziyatlarda o‘z ehtiroslarini boshqarish, muammo va kelishmovchiliklarni hal etishda zarur (konstruktiv) bo‘lgan qarorlarni qabul qila olish ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat”.

Kommunikativ kompetensiya – bu to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zaro ta’sirlashish sharoitida shakllanadigan odamlar o‘rtasidagi rivojlanayotgan va asosan ongli aloqalar tajribasi. Kommunikativ kompetensiyani takomillashtirish jarayoni shaxsning rivojlanish taraqqiyoti bilan bog‘liq. Kommunikativ ko‘nikmalarni tartibga solish – insoniyat madaniyatining bir qismidir va ularni o‘zlashtirish va boyitish butun madaniy merosni rivojlantirish va ko‘paytirish bilan bir xil harakatlarga muvofiq sodir bo‘ladi. Kommunikativ sohani o‘zlashtirish jarayonida odam madaniy muhitdan kommunikativ vaziyatlarni og‘zaki va vizual shakllarda tahlil qilish vositalarini oladi[5].

Shulardan kelib chiqib, ta’limning maqsad va mazmunini, o‘quv jarayonini tashkil etish va uning natijalarini baholash usullarini belgilovchi kompetensiyaviy yondashuvning asosiy tamoyillari etib quyidagilarni belgilash imkoni yaratiladi:

– o‘quvchilarning ijtimoiy turli soha va faoliyatidagi muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyati;

– kognitiv, dunyoqarash, madaniy-axloqiy, iqtisodiy muammolarni hal qilishda didaktik moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yarata olish;

– o‘quvchilarda kommunikativ, tashkiliy muammolarni mustaqil hal qilish tajribasini shakllantirish uchun sharoit yaratish;

– ta’lim natijalarini baholash, ta’limning muayyan bosqichida o‘quvchilar erishgan ta’lim darajalarini tahlil qilish.

Biz yuqorida berilgan bilim, malaka, ko‘nikmalarni ta’lim muassasalarida bilim olayotgan o‘quvchilarga singdirish hamda o‘zga tillarda ta’lim olayotgan o‘quvchilar uchun o‘zbek tilni o‘qitishning yoshlar uchun qiziq bo‘lgan o‘rganish usullari asosida ish olib borishimiz kerak. Buning uchun texnika asrida rivojlanayotgan yangi metodlarni qo‘llash, shu usullar orqali ularning so‘z boyligi va savodxonligini oshirishni maqsad qilib olgan pedagog o‘z fanining sevib o‘rganilishiga erishadi. O‘quvchi-yoshlarning aksariyati mobil telefonlaridan foydalanadilar. Ayniqsa, hozir yoshlar telegramm, instagramm ijtimoiy sahifalarida o‘z dunyoqarashlari, fikrlari bilan ishtirok etishga qiziqadilar. Men sizlarga ustozlarimiz qo‘llayotgan ajoyib metodlarning bir nechtasi bilan o‘rtoqlashmoqchiman. Ulardan biri Instagramni saralash, Chizish orqali tillarni o‘rgatish, Oshxonada o‘qish, Postcrossing (pochta varaqasi) metodlari o‘quvchilar uchun ayni muddao bo‘ladi. U sizning bergan ma’lumotlaringizni shu usullar orqali mustahkamlab borishga o‘rgatsangiz, o‘z oldingizga qo‘ygan maqsadingizning bir qismiga erishgan bo‘lasiz. Shunda hozir nutqimizda juda ko‘p qo‘llanilayotgan “Murad builder” (Murad is a builder) so‘zi – Murod binokor, “Tashkent siti” – Toshkent shahar, “Sake and cakelab” – tort va kekslar, Sladosti babushki Mayya – Maya buvi shirinliklari, “Fast food”- emas balki, ommaviy ishlab chiqarilgan oziq-ovqat turi bo‘lib, xizmat ko‘rsatish tezligiga ustuvor ahamiyat beradi. Bu tijorat atamasi restoran yoki do‘konda muzlatilgan, oldindan qizdirilgan yoki oldindan pishirilgan mahsulotlar bilan sotiladigan

[5] Р.П. Дондокова Сущностная характеристика и структура коммуникативной компетентности // Вестник Бурятского Государственного университета. 1.1. 2012. — С. 19. Электронный ресурс: — URL: file:///C:/Users/LinK/Downloads/сусчностная-характеристика-и-структура-коммуникативной-компетентности. Дата обращения: 29.09.2019.

va olib kelish – olib ketish uchun qadoqlangan holda sotiladigan oziq-ovqatlar, degan so‘zlarni ishlatamiz.

Instagramni saralash – metodi til o‘rganishni yaxshilash uchun ijtimoiy tarmoqlardan qanday foydalanish mumkinligiga e’tibor qaratadi. Ijtimoiy tarmoqlar asosan muloqot qilish va boshqa odamlarni dunyo haqida ko‘proq bilishga undash uchun ishlatiladi. Yozish ko‘nikmalari va so‘z boyligi o‘quvchilar Facebook kabi ijtimoiy media platformalaridan foydalanganda egallaydigan, eng keng tarqalgan ko‘nikmalardan biridir.

Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlar tomonidan taqdim etilgan anonimlik (ismi noma’lum bo‘lgan) talabalarning tilni o‘rganishdagi faolligini oshiradi. Masalan, bu o‘quvchilarga, ayniqsa, boshqa odamlarga duch kelganda gapirishdan qiynalayotganlarga, boshqa o‘quvchilar bilan guruh muhokamasi kabi mashg‘ulotlarda ishtirok etishda ishonchli bo‘lishga yordam beradi.

Postcrossing (pochta varaqasi) metodi – bu metod orqali chet elliklarga otkritka yozish va o‘rganayotgan tilidagi jumlalarni tez-tez ishlatish imkoniyatini beradi.Postcrossing metodida – o‘quvchi o‘rganayotgan tilida, suhbatlasha oladigan do‘st topadi va ko‘plab kundalik hayot haqida gaplashadi, lug‘atdan foydalanib, bularning barchasini xorij (o‘zbek, ingliz, nemis va h.k) tilida yozish kerak, shuning uchun Postcrossingdan foydalanish o‘quvchilarni o‘z ustida ishlab, tilni mukammalroq o‘rganishiga yordam beradi, deb o‘ylayman.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tilini o‘qitishda o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda zamonaviy va ilg‘or metodlardan foydalanish, ularning so‘zlash, gapirish, muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida PF-6084 (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 21.10.2020 y., 06/20/6084/1398-son).

2. Uzoqov H., Mirzakarimova O‘., Saidova R. O‘zbek tili amaliyoti. – T.: O‘qituvchi, 1993. – 240 b.

3. Qurbonova G.N. Tibbiyot institutlarining rus guruhlarida “O‘zbek tili” fanini o‘qitish jarayonida talabalarning ixtisosiy nutqi ustida ishlash metodikasi: Ped. fan. nomz . … diss. – T., 2000. – 10-11 b.

4. Adilova S.A. O‘zbek tili mashg‘ulotlarini kompyuter texnologiyalari vositasida tashkil etish (oliy ta’lim muassasalari rusiyzabon guruhlarida): Ped. fan. nom. ...dis. – T.: TDPU, 2004. – 152 b.

5. Umarova N.Z. Talabalarning o‘zbekcha yozma nutqini o‘stirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish metodikasi (texnika oliy o‘quv yurtlarining rusiyzabon guruhlarida): Ped. fan. nom. ...dis. – T.: TDPU, 2007. – 133 b.

6. O‘zbek tilidan tahsil dasturi va qo‘llanma/ (Tibbiyot o‘quv yurtlarining rus tilida gaplashadigan guruhlari uchun). – T., 1991. – 55 b.

7. Гендина Н.И. Информационная грамотность или информационная культура: альтернатива или единство (результату российских исследований) // Школьная библиотека. – М., 2005. – № 3. – С. 18.

8. Золотина Г.А. Некоторые вопросы синтактической теории и обучение к русскому языка как иностронного. Синтаксис.: “Русский язык”, 1980.

Ollayor AVEZMUROTOV,
Urganch davlat universiteti, “Fizika” kafedrasi katta o‘qituvchisi
Zebo AVEZMURATOVA,
Urganch davlat universiteti, “Fizika-matematika va texnologik ta’lim” kafedrasi dotsenti v/b.

FIZIKA FANINI O‘QITISHDA AJDODLARIMIZNING ILMIY MEROSLARIDAN FOYDALANISH VA UNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada fizika fanini o‘qitishda ajdodlarimizning ilmiy meroslaridan foydalanish va uning tarbiyaviy ahamiyati, buyuk Vatandoshimiz Abu Rayhon Beruniy tavalludining 1050 yilligining nishonlanishi va bunda YuNeSKO tashkilotining hamkorligi, shuningdek, Beruniyning fizika, matematika, astronomiya, biologiya, meditsinaga oid bir qator ilmiy meroslari hamda ta’limda ushbu ilmiy meroslardan foydalanishning afzalliklari keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar. Fizika fani, Abu Rayhon Beruniy, ilmiy meros, Aristotel, “Osmon haqida”, linza, ko‘zoynak, ko‘zning ko‘rish mexanizmi.

В этой статье рассказывается об использовании научного наследия наших предков в преподавании физики и его образовательном значении, о праздновании 1050-летия со дня рождения нашего великого соотечественника Абу Райхана Беруни и сотрудничестве в этом организации ЮНЕСКО, а также о ряде научных достижений Беруни в области физики, математики, астрономии, биологии, медицины, а также о преимуществах использования этого научного наследия в образовании.

Ключевые слова. Наука физика, Абу Райхан Беруни, Ибн Сина, научное наследие, Аристотель, “О небе”, линза, очки, зрительный механизм глаза.

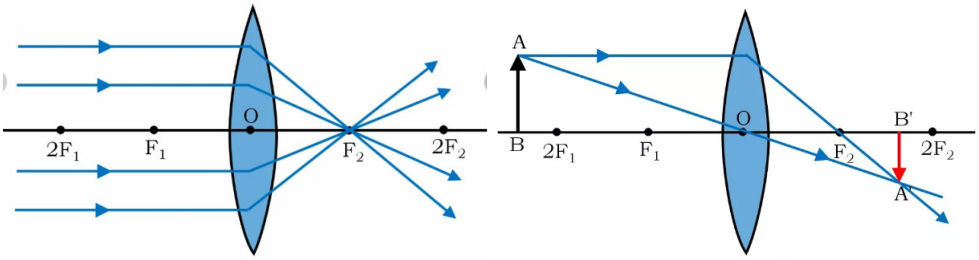
This article cites the use of the scientific heritage of our ancestors in teaching physics and its educational significance, the celebration of the 1050th anniversary of the birth of our great compatriot Abu Rayhon Beruni and the cooperation of the UNESCO organization, as well as a number of scientific legacies of Beruni related to physics, mathematics, astronomy, biology, medicine, as well as the benefits

Key words. Physics, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sina, scientific heritage, Aristotle, “On the sky”, lens, glasses, visual mechanism of the eye.

Bu yil butun Dunyo bo‘ylab YuNeSKO tashkiloti hamkorligida Buyuk Vatandoshimiz Abu Rayhon Beruniy tavalludining 1050 yilligi nishonlanmoqda. Beruniy fizika, matematika, astronomiya, biologiya, meditsina va hokazo ko‘p sohalarda ilmiy meroslar qoldirgan. Ta’limda Beruniy ilmiy meroslaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

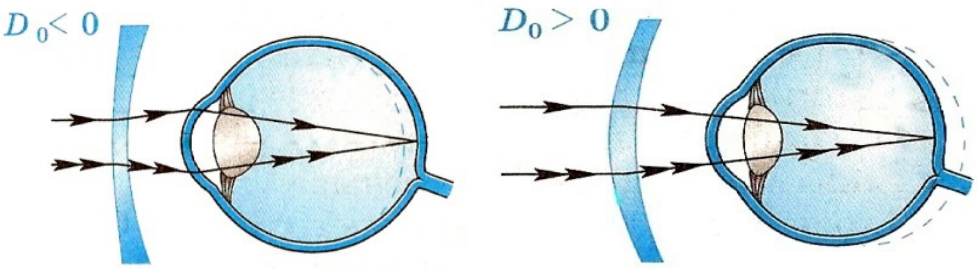
Beruniy Aristotelning “Osmon haqida” 10 savolini va fizika kitobidan 8 savolni Ibn Sino bilan xat orqali muxokama qiladi. Aristotel eramizdan oldingi III asrda yashab o‘tgan grek filosofi bo‘lib, fizika tarixida birinchi kitob “Fizika” (Grekcha fizis) tabiat haqidagi kitobini yozgan. Sharqda uni “Almuallim-ul avvaliy” (“Birinchi ustoz”), deb hurmat qilganlar. Beruniy Aristotelning optika soxasidagi qarashlarini Ibn Sino bilan quyidagicha muhokama qiladi. U bir yozishmasida Ibn Sinoga savol bilan murojat qilib, shunday deydi: “Oq yumaloq, tiniq bir shishani suv bilan to‘lg‘azilsa, kuydirishda yumaloq tiniq tosh xizmatini bajaradi. Agar shisha suvdan bo‘shatilib, havo bilan

to‘lg‘izilgan bo‘lsa, kuydirmaydi va Quyosh shu’lasini to‘plamaydi, nima uchun suv shunday bo‘ladi, ya’ni suvli idishda kuydirish kuchi va Quyosh shu’lasini to‘plash quvvati paydo bo‘ladi”. Beruniy “Meneralogiya” asarida qabariq linzaning kattalashtirishi xususiyatini birinchi bo‘lib bayon qilgan. U shunday yozadi: “Aslida bu yoqut yarim shar shaklida tekis tomoni yozuvga qaratilgan bo‘lib, mayda xatlarni o‘qish mumkin bo‘lgan. Shunga o‘xshash yarim sharsimon tog‘ xrustal yordamida xatga, qaralganda qatorlar kengayib kattalashadi” (Beruniy bu savolida linzaga ishora qilgan). Hozirgi linzalarni ko‘rinishi quyidagi rasmda ko‘rsatilgan:

1-rasm. Linzadan nurlarni o‘tishi va linzada tasvir hosil bo‘lishi.

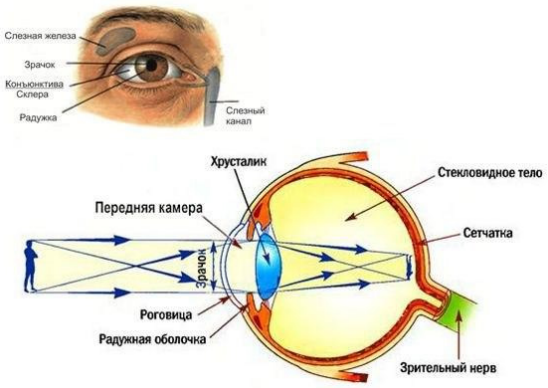
Yuqorida keltirilgan faktlardan quyidagicha xulosalar chiqarish mumkin: Beruniy birinchilardan bo‘lib linzaning kattalashtirish, nur yig‘ish, tasvir hosil qilish xususiyatini bilgan va bayon qilgan, ya’ni linza yasash va uni ishlatishga xarakat qilgan mutaffakirdir. Xozirgi kunda hayotni, tabiatni, ilm-fanni, kundalik turmushni linzalarsiz tassavur qilib bo‘lmaydi. Masalan, ko‘zoynakni olaylik (2-rasm): barcha ko‘zida nuqsonli odamlar uni to‘g‘irlashda ko‘zoynakdan foydalanadi. Olamni ko‘rish, ranglarni ajratish inson uchun katta mo‘jizadir. Ko‘zoynak qaboriq va botiq linzalardan yasaladi. Vaholanki, Beruniydan 500 yil keyin 1538-yilda J. Frakastro linzalarni predmetlarni kattalashtirishda qo‘llagan.

2-rasm. Ko‘zning ko‘rish mexanizmi.

1567-yillar F. Mavrolik “Просвешающся о света” (Yorug'lik haqida porlash) asarida (1611-yil o‘limidan keyin e’lon qilingan) ko‘zning anotomiyasi, ko‘rish mexanizmi va unga ko‘zoynaklar (yaqindan va uzoqdan ko‘rar) yordam berishini yozib qoldiradi.

Asosan tabiatda ko‘rish inson va jonivorlar uchun ko‘z orqali amalga oshadi. Ko‘zni markazida asosiy tasvir xosil qiluvchi element ko‘z gavhari (xrustalik) xisoblanadi (3-rasm). Ko‘z gavhari esa xuddi Beruniy aytganidek, ichiga suyuqlik to‘ldirilgan sharsimon shaffof jism linzadir. Hozirgi kunga kelib ko‘zni ko‘rish mexanizmi yaxshi o‘rganilgan. Ko‘zi nuqsonli kishilarni ko‘zlariga suniy gavhar linza bilan almashtirmoqda.

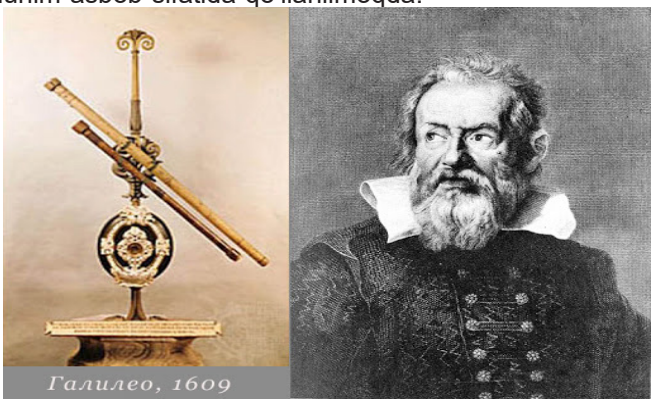

3-rasm. Ko‘z anatomiyasi, unda Xrustalik ko‘z gavhari (linza)ning o‘rni.

1600-yillar linzali ko‘rishga yordam beradigan asboblar ixtiro qilina boshladi. Yansen tomonidan mikroskopni ixtiro qilinishi fanda mikro olamni o‘rganishga katta qadam bo‘ldi. Hozirgi kunda linzali mikroskoplarni fanda va meditsinada ishlatilishi orqali ko‘p muommalar hal etilmoqda.

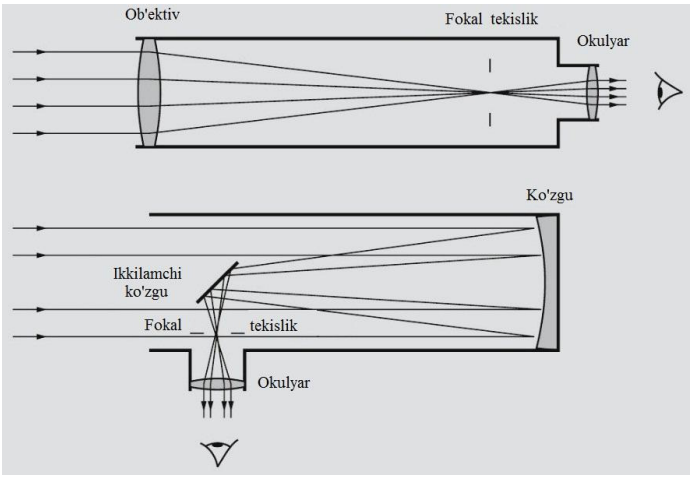
1590-yillar Golland masterlari tomonidan ko‘rish trubasini ixtiro qilinishi, 1609-yil italyalik mashhur olim G. Galiley tomonidan birinchi marta teleskopni ixtiro qilinishi va uning osmonga qaratilib, Somon yo‘lidagi oq tumanliklar yulduzlar ekanligi, Yupiterni 4 ta yo‘ldoshini ochilishi, oyning relefida vulqon va tog‘larni ochilishi astronomiya fanida yangi erani (teleskop erasi) boshlab berdi (5-rasm).

Teleskop yordamida koinot sirlarini o‘rganish astronomiya va astrofizika fanida hozir ham shiddat bilan davom etmoqda. Mikroskop ham mikro olam tuzilishini o‘rganishda hozirda ham muhim asbob sifatida qo‘llanilmoqda.

5-rasm. Galileo Galiley Teleskopi.

Fotoapparatlar inson hayotida qancha muhim ahamiyat kasb etadi. Hozir ham fotoapparatlarning turmushda nufuzi davom etmoqda. Hozirgi kunga kelib video kameralarni qo‘llanilishi hamma sohalarda, turmushda, fanda, ishlab chiqarishda, kuzatish jarayonlarida, robota texnikada jadal suratlar bilan oshib bormoqda. Albatta teleskop (6-rasm), mikroskop, video kameralar, fotoapparatlarni asosini qabariq va botiq linzalar tizimi tashkil etadi.

6-rasm. Optik teleskoplar tuzilishida linza.

Shuningdek, fanda interferometrlar, spektrometrlar, spektrograflar, proeksion apparatlar, kompyuterlar va televezon eshittirishlarda linzalarni o‘rni benihoyat kattadir.

Ko‘rib turibmizki, Beruniy bobomiz qiziqib, o‘rtaga tashlagan linzalarning xususiyatlari, muammosi 1000-yillar, undan 600 yillar keyin linzalarning xususiyatlaridan foydalanish uchun turli asboblar ko‘rilishi boshlangan. Hozir linzalardan foydalanish eng yuqori pog‘onada. Buni esa 1000-yillar Beruniy bobomiz boshlab bergan. Fizika fanini o‘qitishda optika bobida linzalar, ko‘z tuzilishi, optika tarixi, teleskop, mikroskop tuzilishi kabi mavzularni o‘tishda talabalarga, o‘quvchilarga yuqoridagi Abu Rayxon Beruniy va Ibn Sino bobolarimizni ilmiy meroslari bilan tanishtrib borish, ularni qadriyatlarimizga, Vatanga bo‘lgan hurmati, mehri va qiziqishini oshirib borishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Беруний – великий ученый средневековья. Издательство АН УзССР. – Т., 1950 г.

2. Beruniyning fizika sohasidagi ishlari. F. Zikrillayev. Fan nashriyoti, – T., 1973 y.

3. Физика.(Биографический справочник) Ю.А. Храмов. – М.: “Наука” 1983 г.

4. Abu Rayhon Beruniy ilmiy merosining jahon fani rivojidagi o‘rni. 25-28-sentiyabr 2023-yil. Nuks,Urganch,Toshkent. Xalqaro ilmiy konferensiya.

5. Fizika kursi. “O‘qituvchi” nashriyoti, – T., 1973 y. R.I. Grabovskiy.

6. “Beruniy va Ibn Sino – Ikkinchi ming yillikning taqdirini o‘zgartirgan daholar: Ma’mun akademiyasining jahon fani taraqqiyotida tutgan o‘rni” mavzusidagi Xalqaro ilmiy konferensiyasi materiallari Xiva 4-may 2023-yil.

7. Avezmuratova Z.A, Qaxxorov S.Q, Avezmuratov O. Astronomiya fanidan amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etishda kompyuter dasturlaridan foydalanish samaradorligi // “Hozirgi zamon fizikasining dolzarb muammolari”, “Xalqaro ilmiy-texnik anjuman materiallari”. – Buxoro. 2018 y. – № 3. – 6-9 b.

Umida SAPAROVA,
‘‘Toshkent amaliy fanlar universiteti’’ nodavlat ta’lim muassasasi o‘qituvchisi

TA’LIM MUASSASASI VA OILA HAMKORLIGIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA IQTISODIY TARBIYA KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga iqtisodiy tarbiya ko‘nikmalarinii oila hamkorligida shakllantirishninng o‘ziga xos jihatlari, oilada iqtisodiy tarbiyani, oilaviy biznesni va xususiy tadbirkorlikni ilk tushunchalarini maktab yoshidagi o‘quvchilar ongida shakillantirish haqida fikr yuritilgan. Xususan, oila, oilada iqtisodiy tarbiya, oila daromadlari, oila xarajatlari, oilaviy biznesni tashkil etish yo‘llari, mehnat qilish, mehnatni qadrlash kabi tushunchalarni o‘quvchilar ongida shakillantirishga e’tibor qaratilgan va shu kabilar yuzasidan mulohazalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar. Iqtisodiy tarbiya, ko‘nikma, oila hamkorligi, oilaviy biznes, xususiy tadbirkorlik, maktab, oila, mehnat, ong.

В данной статье рассматриваются конкретные аспекты формирования навыков экономического воспитания у младших школьников в семейном сотрудничестве, формирование первых представлений об экономическом воспитании в семье, семейном бизнесе и частном предпринимательстве в сознании школьников. В частности, уделено внимание формированию в сознании студентов представлений о семье, экономическом воспитании в семье, семейном доходе, семейных расходах, способах организации семейного бизнеса, труда, оценки труда, представлены мнения по этому поводу.

Ключевые слова. Экономическое воспитание, умение, семейное сотрудничество, семейный бизнес, частное предпринимательство, школа, семья, труд, сознание.

This article discusses the specific aspects of forming economic education skills for primary school students in family cooperation, forming the first concepts of economic education in the family, family business and private entrepreneurship in the minds of school-aged students. In particular, attention is paid to forming the concepts of family, economic education in the family, family income, family expenses, ways of organizing a family business, working, valuing work in the minds of students, and opinions are presented in this regard.

Key words. Economic education, skills, family cooperation, family business, private entrepreneurship, school, family, labor, consciousness.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyotida 2022-yilni “Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili”, 2023-yilni “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” dasturlarida inson huquqlarini ta’minlash, xalqimizga mehr-oqibat, insoniylik, ahillik, asosiysi inson qadrini ulug‘lash, butun millat, mamlakat taqdirini mustahkamlashga doir vazifalar ko‘rsatilgan.

Bu sohada yoshlarni qo‘llab-quvvatlash, ularga barcha imkoniyatlar yaratib berish, ularni yetuk va yurt kelajagiga manfaati tegadigan shaxs bo‘lib shakllanishida uzluksiz ta’lim, ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarida inson qadrini ulug‘lash madaniyatini rivojlantirish muhim o‘rin tutadi. Buning uchun yoshlarimizda bolalikdan boshlab iymon-e’tiqodini mustahkamlash, irodasini baquvvat qilish, ma’naviy-axloqiy

salohiyatini yuksaltirish, o‘z mustaqil fikriga ega bo‘lgan avlodni voyaga yetkazish, ularning tafakkurida inson qadrini ulug‘lash madaniyatini takomillashtirish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

Oila jamiyatning negizi, barkamol avlod ana shu oilada kamol topadi, tarbiyalanadi. A.S. Makarenkoning “Hozirgi ota-onalar bolalarni tarbiyalash bilan mamlakatimizning kelajak tarixini tarbiyalaydilar”, degan dono iborasi bor. Oilalarda ota-onalar, oilaning keksa avlod vakillari, yoshi kattalar tomonidan amalga oshiriladigan tejamkorlik bolalar uchun o‘ziga xos saboq bo‘ladi. Ota-ona uvol qilish gunohligini farzandiga yoshligidan nasihat yo‘li bilan o‘rgatadi.

O‘qituvchi va ota-onalar boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga oilaning sarf-xarajatlari tuzilmasini ochib berishlari kerak:

– kundalik xarajatlar tarkibini: ovqatlanish, kiyim-bosh va poyabzal, transport, kvartira haqqi, kommunal, maishiy va boshqa pullik xizmatlar;

– bir yo‘la qilinadigan xarajatlar tarkibini: uzoq vaqt foydalaniladigan buyumlar (uy, dala hovli, kvartira, transport vositasi, murakkab uy-ro‘zg‘or texnikasi, mebel, sanitariya texnikasi, gaz plitasi va hokazo), uy anjomlari sotib olish, soliqlarni to‘lash.

Oilada o‘quvchilar ehtiyotkorlik va tejamkorlikka qanchalik yaxshi o‘rgatilsa, butun jamiyatga ham, o‘ziga ham shuncha ko‘p foyda keltiriladi. Har bir bola oila a’zosi shu ma’noda u ma’lum darajada oila xo‘jaligining ishtirokchisi. Binobarin, biz o‘quvchilarimizni faqat oila xo‘jaliginigina emas, balki jamiyat xo‘jaligini tejab-tergab yuritadigan sadoqatli inson qilib tarbiya qilmog‘imiz lozim.

Ibn Sino o‘quvchilarni hayotga tayyorlash uchun ularga hunar o‘rgatish kerak, deb ko‘rsatadi: “Inson hunarni puxta o‘rganishi shart. Chunki hunar unga kelajakda ro‘zg‘or tebratishi uchun asqotadi. Oilada iqtisodiy tarbiya o‘rgatish zamirida bolada mehnatsevarlikni shakllantirish yotadi. Bu shunday olib borilishi kerakki, bola o‘z mehnatining natijalarini ko‘ra bilsin. Shundagina bola o‘z imkoniyatidan to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri foydalanayotganini anglaydi.

Hunar egallash o‘quvchilarni mustaqillikka o‘rgatadi. Bu jarayonda o‘quvchiga hisob-kitob qilishni ham o‘rganadi, ishbilarmonlik va tashabbuskorlik xususiyatlariga ega bo‘ladi. Ota-onalar hovli va xonadonlarni tartibga solish, ovqat pishirish, kir yuvish va kiyim-kechakni yamash, ro‘zg‘or asboblari va uydagi jihozlarni ta’mirlash sohasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari mehnatini tashkil etadilar. Bunda ota-ona yumushlarni boshlang‘ich sinf o‘quvchilarga ularning jismoniy, aqliy, ruhiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda topshirishlari kerak. Ota-ona ishni topshirish bilan cheklanmay, bola uni qanday bajarayotganini nazorat qilishi, lozim bo‘lsa, maslahat, ko‘mak berishi, bolani ruhlantirib turishi maqsadga muvofiq.

Tarbiya samaradorligini oshirish ko‘p jihatdan oila, maktab, jamoatchilik va mehnat jamoalarining bahamjihat kuch-g‘ayrat sarflashlariga va o‘quvchilarga nisbatan qo‘yiladigan talablari bir xil bo‘lishiga bog‘liq. Shunday ekan, yoshlarda shaxsiy va ijtimoiy turmush masalalarini, shuningdek, vatan mudofaasi, halqaro munosabatlar va tabiat injiqliklari bilan bog‘liq ravishda tug‘iladigan muammolarni to‘g‘ri hal etishga yaroqli bo‘lgan qobiliyati, jumladan, tejash va tejamli bo‘lish qobiliyatini hozirdan boshlab astoydil shakllantirish va o‘stirish g‘oyat katta ahamiyatga ega. Bu borada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida iqtisodiy tarbiya ko‘nikmalarini oila hamkorligida shakllantirish texnologiyasining o‘ziga xos xususiyatlari va bozor qonunlarining belgilari mavjud.

Bozor iqtisodiyotining muhim va umumiy belgilari quyidagilardan iborat:

– turli shakllardagi mulkchilikning mavjud bo‘lishi va unda xususiy mulkchilikning ustun turishi;

– tadbirkorlik va tanlov erkinligi;

– raqobat kurashining mavjudligi;

– davlatning iqtisodiyotga cheklangan holda aralashuvi;

– korxona va firmalarning ichki hamda tashki shart-sharoitlar o‘zgarishlariga moslashuvchanligi.

Ana shu belgilar mavjud bo‘lgandagina bozor mexanizmi yaxshi ishlay boshlaydi.

Buni boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida iqtisodiy ko‘nikmalarni oila hamkorligida shakllantirish yaxshi yo‘lga qo‘yilganda o‘rgatiladi. Endi ularda iqtisodiy tarbiya mexanizmini tarkib toptirish zarur. Masalan, iqtisodiy tarbiya haqida nimalar deyish mumkin va u qanday amalga oshiriladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida iqtisodiy ko‘nikmalarni shakllantirish orqali biz maktab o‘quvchilariga iqtisodiy tarbiyani qanday qilib singdirish lozimligi borasida o‘z fikrimizni berib o‘tishni maqsadga muvofiq, deb topdik.

Boshlang‘ich ta’limning 4-sinfida quyidagi iqtisodiy tushunchalar o‘quvchilarga singdirilishi kerak. Bular: biznes, biznesmen, menejer, raqobat, unumdorlik, inqiroz, ko‘chmas mulk, talab, taklif, yarmarka, birja, aksiya, auksion, eksport, chakana savdo, ulgurji savdo va oldingi sinflarda o‘tilgan bilimlar takomillashtiriladi, unda misol uchun: 1-sinflarda o‘tilgan iqtisod, ehtiyoj, aqliy mehnat, jismoniy mehnat, mahsulot, bozor, sotuvchi, xaridor, do‘kon, pul, narx, davlat mulki, mulkdor kabi bir qator tushunchalar o‘quvchilarga o‘rgatilgan. Shuning bois, ular bu tushunchalarning mazmun mohiyatini to‘la anglab yetadilar.

Chunki 1-sinfdan to 4-sinfgacha bu so‘zlar bilan ishlar uzluksiz davom etib kelmoqda. Boshlang‘ich ta’limning 2-sinflarida o‘qiydigan o‘quvchilarga quyidagi iqtisodga oid bilimlar va tushunchalar singdirilgan. Bular: moddiy ehtiyoj, ma’naviy ehtiyoj, tovar, natural maxsulot, ishlab chiqarish, korxona, tadbirkor, reklama, daromad, ish haqqi, mukofot, meros, merosxo‘r, bank, banker kabilar. Bundan ko‘zlangan maqsad, har bir o‘quvchining ongiga iqtisodga oid bilimlarni singdirish va shu orqali ularda iqtisodiy tarbiyani yo‘lga qo‘yish. Misol uchun moddiy va ma’naviy ehtiyoj tushunganda bilimlarning iqtisodiy tarbiyani to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishda undan qanday foydalanish mumkin.

Ehtiyoj – jonli mavjudotning hayot kechirish sharoitlariga qaramligini ifoda etuvchi va bu sharoitlarga nisbatan uning faolligini vujudga keltiruvchi holat.

Ehtiyoj – insonning, uning hayoti va rivojlanishini ta’minlaydigan ma’lum sharoitlarga bo‘lgan zarurati. Ehtiyoj – insonning voqelikka va o‘z vazifalariga bo‘lgan munosabatini belgilovchi shaxs xususiyati, oxir-oqibat bu munosabat, uning yashash, hayot tarzi va faoliyati.

Markaziy Osiyo xalqining qadimgi ‘‘Avesto’’ diniy kitobining vujudga kela boshlashi natijasida, ya’ni miloddan 3000 yillar muqaddam shakllanib kelgan G‘arb va jahondagi boshqa mamlakatlarda yashovchi xalqlar ma’naviyatiga zid o‘laroq uyat, andisha, sharm-hayo, ibo, or-nomus, iffat, g‘urur, izzat-nafs, qadr, insonparvarlik, muruvvat kabi axloq me’yorlariga asoslangan insonning ruhiy, axloqiy qiyofasi bo‘lib, shular asosida tashkil topgan urf-odatlar, milliy an’analar va turmush kechirish tarzi hisoblandi. Ana shu tushunchalar mohiyatidan kelib chiqqan holda, ma’naviy va moddiy ehtiyojga to‘xtab o‘tamiz:

Moddiy ehtiyoj – kishilik jamiyati, insonlar o‘zlarining tabiiy ehtiyojlarini qondirish jarayonida unga muhtojlik sezadi. Misol uchun suvga, kiyimga, uyga, mashinaga ish qurilmalari va hokozalar. Bular to‘g‘risida boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga qanday

ma’lumot bersa bo‘ladi va u orqali ularda qanday qilib iqtisodiy tarbiya shakllantiriladi degan savolga, albatta, o‘z javobiga ega bo‘lishi kerak.

Buni amalga oshirishda o‘qituvchi o‘zining mahoratiga, qobiliyatiga tayanib ish ko‘radi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ma’naviy ehtiyoj to‘g‘risida tushuncha berganda, qalb istagiga ko‘ra, kitob o‘qish va uni xarid qilish qo‘g‘irchoq teatrlariga borish, har xil rangdagi gullar rasmini yig‘ish. O‘yin uchun olingan vositalarning ko‘rkamligi, chiroyliligi, odamni o‘ziga jalb qiluvchi tomonlari, uyga, ota-ona bag‘riga talpinishini misol qilib ko‘rsatib o‘tish mumkin.

Buning iqtisodga oid tomonlari shuki, insonda ehtiyoj paydo bo‘lsa, undan foydalanish mexanizmini ongli tarzda ishga tushurish kerak bo‘ladi. Bu o‘z navbatida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida avaylab-asrash, saqlash, yaxshilab tutish, ko‘paytirish, jilo berish, sovg‘a qilish kabi istaklarni ro‘yobga chiqaradi. O‘zida ehtiyoj orqali erishgan narsalarni asrashga va tejashga o‘rganib boradi. Shu tarzda boshlang‘ich sinflarda iqtisodiy ta’lim-tarbiya asta-sekinlik bilan yo‘lga qo‘yilib boriladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining iqtisodiy bilimlarini rivojlantirishning bosh maqsadi boshlang‘ich sinfdagi o‘quvchilarda iqtisodiy bilimdonlik, iqtisodiy ong, iqtisodiy madaniyatni tarkib toptirishdan iborat. Bu vazifani bajarishda esa boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining bilim va mahorati ko‘p narsani hal qilib, ularning iqtisodiy savodxonligi darajasi va o‘z faoliyatini pedagogik muloqat asosida, yani subyekt – subyekt munosabatlariga tayangan holda qurishi ko‘zlangan maqsadga erishishda muhim ahamiyatga ega. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashdagi asosiy talablardan biri ularni boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga iqtisodga oid bilim va tushunchalarni taqdim etish bo‘yicha bilim, mahorat va metodika bilan qurollantirish, iqtisodiy fikrlashga o‘rgatishdan iborat.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bir emas, bir necha o‘quv fani bo‘yicha o‘quvchilarga to‘rt yil davomida bilim beradi. Shuning uchun iqtisodga oid tushunchalarni mazkur o‘quv fanlari tarkibiga singdirish, ya’ni integratsiyalashgan tarzda taqdim etish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini integratsiyalashgan darslar mazmunini ishlab chiqish, integrasiyalashgan o‘quv materiallarini taqdim etishning ma’qul shakl, metod va vositalarini tanlay olish, integratsiyalashgan darslarni didaktik jihozlashga o‘rgatish lozim.

Oilada bolalarni yoshligidanoq oilaning iqtisodiy masalalarni hal qilishga jalb etish birinchidan, bolanining ota-ona oldidagi qadrini oshiradi, bolaning o‘ziga ishonchini kuchaytiradi, ikkinchidan, pul sarflash madaniyatiga hisob-kitobga, tejamkorlikka o‘rgatadi. Oila xo‘jaligining iqtisodiy masalalari demokratik asosda, hamma oila a’zolari ishtirokida o‘tadigan oilalarda pul-mablag‘ sababli janjallar ro‘y bermaydi, balki oila a’zolarini oila jamoasiga yanada jipslashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyevning “Tadbirkorlikni jadal va yanada keng rivojlantirish uchun barcha sharoitlarni yaratish — eng muhim vazifamizdir”// mamlakatimiz tadbirkorlari bilan ochiq muloqot shaklidagi uchrashuvda so‘zlagan nutqi. – T., 2021-yil 20-avgust.

2. Boboqulova D.M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tadbirkorlik va tejamkorlik orqali iqtisodiy tushunchalarni shakllantirishda oila bilan hamkorlik texnologiyasi. Jurnal “Ta’lim, Fan va innovatsiya” №2 , – T., 2021. – 4-11 b.

3. Xudoyqulov X.J. Shaxsni shakllanishida iqtisodiy tarbiyaning roli. // Xalq ta’limi. – T., 2005. – 5-son, – 69-73 b.

Munira TO'YCHIYEVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
''Ispan tili amaliy fanlar'' kafedrasi katta o'qituvchisi

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada xorijiy tillarni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, hamda xorijiy tilni o'quvchilarga o'rgatishdan maqsad, ularda shu tilda so'zlashish, yozish, tinglab, o'qib tushunish kabi ko'nikmalarni shakllantirish bilan bir qatorda ularning tafakkurini, muloqot madaniyati, bilim olishga qiziqishi, faolligi, mustaqillik, mahnatsevarlik va qiziquvchanliklarini uyg'otishning ahamiyati to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar. Ta'lim, zamonaviy pedagogika, texnologiya, xorijiy til, globallashuv, uzluksiz ta'lim, psixologik, pedagogik va fiziologik rivojlanish.

В статье рассказывается о современных педагогических технологиях в обучении иностранным языкам, а также о целях обучения студентов иностранному языку, о важности воспитания у них мышления, культуры общения, интереса к получению знаний, активности, самостоятельности, трудолюбия, любознательности наряду с формированием у них таких навыков, как говорение, письмо, аудирование и понимание прочитанного.

Ключевые слова. Образование, современная педагогика, технологии, иностранный язык, глобализация, непрерывное образование, психолого-педагогическое и физиологическое развитие.

The article will talk about modern pedagogical technologies in teaching foreign languages, as well as the purpose of teaching foreign language to students, the formation of such skills in them as speaking, writing, listening and reading, as well as the importance of awakening their thinking, culture of communication, interest in acquiring knowledge, activity, independence, dedication, curiosity.

Key words. Education, modern pedagogy, technology, foreign language, globalization, continuing education, psychological, pedagogical and physiological development.

Bugungi kunda o'qituvchiga qo'yiladigan muhim talablardan biri ham zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan tanishish, amalda qo'llash va shular orqali o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishdan iborat. Uzluksiz ta'lim tizimining hamma bo'g'inlarida ham o'qituvchi dars jarayonida noan'anaviy darslarda pedagogik texnologiyalardan foydalanadi, lekin xorijiy tillarni o'quvchilarga o'rgatishda xorijiy til o'qituvchisi o'quvchilarning psixologik, pedagogik va fiziologik rivojlanish qoidalarini bilib, o'rganib, darsning maqsad va mazmunidan kelib chiqib, pedagogik texnologiyalarni darsda qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Har bir fanni o'qitishda samarali natijaga olib keluvchi o'quv jarayonini tashkil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Samarali va kafolatlangan natijaga erishish uchun har bir o'qituvchi-pedagog quyidagi uch bosqichli mexanizmga asoslanishi kerak:

– aniq belgilangan maqsad – darsni mavzu yuzasidan to'g'ri tashkil qilish, mavzuni to'liq va izchillikda yoritib berish, o'quvchilar faoliyatini tashkil qilish va boshqarish,

belgilangan aniq vaqt davomida o‘quvchilarning mavzuni qay darajada tushunganligi, ular tomonidan o‘quv topshirig‘ini to‘g‘ri bajarilganligini baholash, shuningdek, agarda xatolikka yo‘l qo‘yilgan bo‘lsa, yana mustahkamlash chora-tadbirlariga oldindan tayyorgarlik ko‘rishi tushuniladi;

– ta’lim vositalari – o‘quv materialini ko‘rgazmali taqdim etish va shu bilan birga o‘qitishning samaradorligini oshiruvchi yordamchi materiallar hisoblanadi;

– qoida va prinsiplar – davlat ta’lim standartlari qoidalariga, o‘quv muassasasi nizomiga, umuman me’yoriy-huquqiy normalarga amal qilish, shuningdek, o‘qituvchi-kadrlarning auditoriya muhiti uchun yaratgan o‘z qoidalariga amal qilishi.

Ta’limni texnologiyalashtirish – o‘qitish jarayonini texnologik yondashuv asosida ta’lim maqsadlariga erishishning eng maqbul yo‘llari va samarali vositalarini tadqiq qiluvchi va qonuniyatlarini ochib beruvchi pedagogik yo‘nalishdir. Ta’lim berish usuli – belgilangan ta’lim berish maqsadiga erishish bo‘yicha ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchilar o‘zaro faoliyatini tartibli tashkil etish usuli. Usullarni tanlashning asosiy qoidasi: turlicha emas, balki aynan ta’lim maqsadiga mos keladigan yo‘nalishni tanlash.

Yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayoniga joriy etish ko‘lamini kengaytirish, bu yo‘nalishda ilg‘or tajribalarni tadbiq qilish, har bir fan bo‘yicha bu sohada aniq rejalarni tuzish va amalga oshirish, darslik va o‘quv qo‘llanmalari hamda dasturlar va ma’ruza matnlarini raqamlashtirish, ular bilan har bir talabani ta’minlashga erishish, ilmiy va ilmiy-metodik ishlarda, shuningdek, o‘quv-tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarining keng joriy etilishiga erishish, ta’lim tizimini zarur axborot vositalari bilan yetarli darajada ta’minlash, ta’lim muassasalarini kommunikatsion tarmoqlarga bog‘lash kabi vazifalar muhim hisoblanadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiya – o‘qitish jarayonlarini optimal tashkil etishdir. O‘quv materiallarini tanlash, qayta ishlab o‘quvchi yoki talabaning kuchiga, o‘zlashtirish xususiyatlariga moslab shakl va hajmini o‘zgartirish ham ta’lim texnologiyasiga daxldor. Pedagogik texnologiya, o‘z navbatida, ta’lim-tarbiyaning obyektiv qonuniyatlari va diagnostik maqsadlari asosida o‘quv jarayonlari, ta’lim-tarbiyaning mazmuni, metod va vositalarini ishlab chiqish va takomillashtirish tizimidir, ya’ni fan va texnika yangiliklarini o‘zida mujassamlashtirgan o‘quv jarayonidir. Shuni aytish mumkinki, ta’limda pedagogik texnologiyalardan foydalanish dars jarayonida bir nechta masalalarni hal etish imkoniyatini beradi. Bulardan asosiysi o‘quvchilarning muloqot olib borish bo‘yicha ko‘nikma va malakalarini rivojlantiradi, o‘quvchilar orasida emotsional aloqalar o‘rnatilishiga yordam beradi, ularni jamoa tarkibida ishlashga, o‘z o‘rtoqlari fikrini tinglashga o‘rgatish orqali tarbiyaviy vazifalarning bajarilishini ta’minlaydi.

Tahlillardan ma’lum bo‘ldiki, xorijiy tillarni o‘qitish jarayonini mutlaqo zamonaviy omilsiz tashkil etib bo‘lmaydi. Shu sababli xorijdagi samarali metodikalarni o‘rganish va shu asosda o‘qituvchining innovatsion pedagogik faoliyatini milliy qadriyatlarga tayangan holda tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, xorijiy tillarni o‘rganishni tashkil qilishning amaldagi tizimini tahlil etish shuni ko‘rsatmoqdaki, ta’lim standartlari, o‘quv dasturlari va darsliklar zamon talablariga, xususan, ilg‘or axborot va media-texnologiyalardan foydalanish borasidagi talabga to‘liq javob bermayapti. Ta’lim asosan an’anaviy uslublarda olib borilmoqda. Ta’lim tizimining barcha bosqichlarida chet tillarni uzluksiz o‘rganishni tashkil qilish, shuningdek, o‘qituvchilar malakasini uzluksiz oshirish hamda ta’lim jarayonini zamonaviy o‘quv-uslubiy materiallar bilan ta’minlashni har tomonlama takomillashtirish taqozo etiladi.

Chet tili o‘rganishga bo‘lgan talab ham kundan kunga oshib bormoqda. Chet tili fani

to‘rt aspectga (o‘qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish) bo‘linib, ularning har biri bo‘yicha alohida tushuncha va ko‘nikmalar berilmoqda. Ta’lim texnologiyalari – bu ta’lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanishdir. Shuningdek, ta’lim jarayoniga zamonaviy innovatsion texnologiyalarini olib kirish orqali ta’lim sifati va samaradorligini oshirishni nazarda tutadi. Pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi va ularning o‘quv-tarbiya jarayoniga kirib kelishi, shuningdek, axborot texnologiyalarining tez almashinuvi va takomillashuvi jarayonida har bir inson o‘z kasbiy tayyorgarligini, mahoratini kuchaytirish imkoniyatlarini yaratadi.

Pedagogik innovatsion texnologiyalarning yana bir o‘ziga xos xususiyati o‘quvchi faoliyatining ustuvorligida, ta’lim jarayonida talaba yoki o‘quvchinining asosiy figura ekanligidadir. Ta’lim jarayonida bilish, leksik, grammatik, talaffuz tushunchalarni to‘g‘ri shakllantirish, o‘quvchi ongida bilimlar sistemasini, o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmasini to‘g‘ri tarkib toptirish innovatsion pedagogik texnologiyalarning tarkibiy qismidir. Hozirgi kunda ta’lim jarayonidagi eng samarali, o‘qituvchi pedagoglar ko‘zlagan maqsadlarga erishishning kafolatlangan o‘qitish uslublari, o‘quvchi talabalarda mustaqil fikrlash, erkin qaror chiqarish ko‘nikmasini shakllantiradigan, ularni muammolarini yechishlari, turli vaziyatlardan qiynalmasdan chiqib ketishlari uchun zamin hozirlashga qodir bunday o‘qitish uslublari pedagogik texnologiyaning eng ilg‘or xususiyatidir.

Xorijiy tillarni o‘qitishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish darajasi ikki omil bilan aniqlanadi:

– ta’lim jarayoni, uning sifati va ahamiyati talabaning bilim olishiga yordam beradi;

– vositalar, o‘qituvchining ko‘nikma va malakalari, yangi pedagogik texnologiya va informatsion texnologiyalar zamonaviy ta’limning asosiy belgilari bo‘lib, bularni amalga oshirish orqali yuqori samaraga erishiladi.

Dars jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning yana bir foydali jihati shundaki, bu jarayon yordamida o‘qituvchi ham o‘z ustida ishlab, shu bilan malakaviy ko‘nikma va kasbiy mahoratini oshiradi, natijada uning mashg‘ulotlari qiziqarli olib boriladi. Bugunga kelib ta’lim tizimida faoliyat ko‘rsatayotgan o‘qituvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ta’lim-tarbiya jarayonini faollashtirish usullari va o‘qitiladigan fanlar bo‘yicha sifatli bilim, ko‘nikma va malakalarni hosil qilishni ta’minlovchi pedagogik usullarni qo‘llay bilishi lozim. Zamonaviy texnologiyalarning mohiyati, maqsadi va vazifalarini o‘rganib chiqib, ular haqida ilmiy asoslangan amaliy yo‘llanmalar ishlab chiqishi, ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘zlashtirgandan so‘ng, uni ta’lim tizimiga joriy eta olish kerak bo‘ladi. Bu o‘rinda xorijiy til o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish katta ahamiyatga egadir. Xorijiy til o‘qituvchisining zamon talabiga mos faoliyat olib borishida esa uning pedagogik-kommunikativ qobiliyati muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.05.2021-yildagi “O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5117-son Qarori, Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 20.05.2021 y., 07/21/5117/0472-son.

2. Kenjaboyev A. Pedagogik texnologiyalar – dars samaradorligining muhim omili. – T.: Navro‘z, 2012.

3. Saidaxmedov N. Pedagogik texnologiyalar. – T.: Fan, 2006.

4. Tolipov U.K., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyaning tatbiqiy asoslari. – T.: Fan, 2006.

Dilnoza ELMURODOVA,
‘‘Iqtisodiyot va pedagogika universiteti’’ nodavlat ta’lim muassasasi,
‘‘Pedagogika va o‘qitish metodikasi’’ kafedrasi o‘qituvchisi

MUAMMOLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA OLIY TA’LIM TASHKILOTLARI TALABALARINING TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI VA KOMPONENTLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada muammoli ta’lim texnologiyalari asosida oliy ta’lim tashkilotlari talabalarining tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish mazmuni va komponentlari keng yoritilgan. Shuningdek, ‘‘Muammoli ta’lim texnologiyasi’’ning mohiyati va qo‘llanilishi tahlil qulingan.

Kalit so‘zlar. Muammoli ta’lim texnologiyalari, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari, zamonaviy axborot-ta’lim muhiti, mantiqiy fikrlash va isbotlash, standart va nostandart vaziyat, shaxsiy, kognitiv, analitik, faoliyat, refleksiv.

В данной статье широко освещены содержание и компоненты развития навыков критического мышления студентов организаций высшего образования на основе проблемных образовательных технологий. Также анализируется сущность и применение технологии проблемного обучения.

Ключевые слова. Проблемные образовательные технологии, навыки критического мышления, современная информационно-образовательная среда, логическое мышление и доказательство, стандартная и нестандартная ситуация, личностная, познавательная, аналитическая, деятельностная, рефлексивная.

In this article, the content and components of the development of critical thinking skills of students of higher education organizations based on problem-based educational technologies are widely covered. Also, the essence and application of problem-based learning technology is analyzed.

Key words. Problem-based educational technologies, critical thinking skills, modern information-educational environment, logical thinking and proof, standard and non-standard situation, personal, cognitive, analytical, activity, reflexive.

Bugungi zamonaviy ta’lim yoshlardan kuchli salohiyatli, raqobatbardosh, maxsus qobiliyatli, zamon bilan hamnafas, maqsadli, ilmiy-texnika taraqqiyot talablariga javob beradigan, mustahkam irodali bo‘lishni talab etadi. Bu kabi sifatlarni amalga oshirilishda esa muammoli ta’lim texnologiyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Muammoli ta’lim – bu mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, izlanish, umumlashtirish, muammoli vaziyatlar, yechim topish, bilishga qiziqish, ehtiyoj, usullar qo‘llaniladigan bir yangicha tizimidir.

Doimiy o‘zgaruvchan muhitda tanqidiy tafakkur, o‘zgarishlarni boshqarish, muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish ustuvor vazifalardan hisoblanadi. Zamonaviy axborot – ta’lim muhitida ta’lim oluvchida tanqidiy fikrlashni shakllantirish o‘qituvchining kasbiy kompetentligi darajasini belgilaydigan mezonlardan biridir. Axborot jamiyati, raqamli iqtisodning dolzarb muammolarini hal qilishda o‘zgarishlarga tayyorgarlik, maqsadlarga erishishning nostandart usullarini taqdim qilish, mustaqil qarorlar qabul qilish, tahliliy ko‘nikmalar, jamoada samarali faoliyat olib borish, tashabbuskorlik, mos-

lashuvchanlik muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, zamonaviy ta'lim oldida turgan vazifalarning muvaffaqiyatli yechimi pedagoglarning kasbiy kompetentligining yuqori darajasi hamda tanqidiy fikrlashiga (critical thinking) uzviy bog'liq. Yuqori dinamikaga ega jamiyatda axborotni yaratish, tizimlashtirish va baholash yangi bilish usullari va yondashuvlarni ishlab chiqish zaruriyatini vujudga keltirdi. Globallashgan zamonaviy jamiyatda yangi bilimlarni yaratish, ma'lumotlarni qayta baholash, nostandart yechimlar taklif qilish, intensiv usullarni ishlab chiqish, erkin, ijodiy va tanqidiy tafakkur faollashadi.

Mavjud tajribalarni o'rganish va tahlil natijalarini umumlashtirish oliy ta'lim muassasalari talabalarining tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning zaruriyatini belgilovchi omillarni aniqlashtirish imkonini berdi:

– raqamli iqtisod, globallashuv, iqtisodiy formatsiya almashinuvi, qadriyatlar tizimi transformatsiyasi, fuqarolik jamiyatining shakllanishi;

– jamiyatni rivojlantirish, tafakkurni kengaytirish, o'zgaruvchan va murakkab dunyoda samarali faoliyatni ta'minlash zaruriyati;

– ijtimoiy voqelik, jamiyat hayotining o'zgarib borishi;

– jamiyat va insoniyat taraqqiyoti talablarining o'sishi;

– o'zgarishlarning sur'ati, tezligi ta'lim muassasasida olingan bilimlarga disproporsional ravishda yuqori ekanligi;

– dunyo ta'lim tizimida yangicha yondashuvlar, innovatsion nazariyalar va metodikalarga asoslangan paradigmal jarayonlar yuz berishi;

– barqaror rivojlanish, ekologik tafakkur, umumahamiyatga molik muammolar;

– raqamli iqtisodiyot diskursida ijodiy potensialni rivojlantirish;

– fuqarolik hamjamiyatida yashash ko'nikmalariga ega, kreativ, nostandart fikrlaydigan, ilm-fan, sanoat, ishlab chiqarishda yangi usullarni topa oladigan, tashabbuskor mutaxassislarni tayyorlash zaruriyati;

– texnologiyalarning jadallashuvi, axborot maydoni va sun'iy intellekt asri ta'lim kontentini qayta ko'rib chiqish zarurati;

– axborot jamiyatida yuzaga kelayotgan ma'naviy tahdidlar (axborot xavfsizligi, kiberbulling, kibersotsiumda muloqot etikasi, shaxsiy ma'lumotlarning konfidensialligi).

Pedagogikaga oid ensiklopedik atamalar lug'atida tanqid: u yoki bu voqea-hodisalarga baho berish maqsadida uni tahlil qilish, muhokama qilish; muayyan narsa haqida salbiy fikr bildirish; kamchiliklarni atroflicha asoslash va hal etish maqsadida bildiriladigan fikr-mulohazalar yig'indisi sifatida ta'rif berilgan bo'lib, unga ko'ra tanqidiy fikrlash – axborotlarni o'zlashtirishdan boshlanib, xulosa chiqarish bilan tugallanadigan murakkab fikrlash jarayonidi.

Tanqidiy fikrlash atamasi Xalqaro terminologiya tizimida fikrlashning "tanqidiy" shakli sifatida yuritiladi. Tanqidiy fikrlash atamasi "kritikos", "tanqid", "baholash", "imtihon" kabi ko'p ma'noli so'zlardan kelib chiqqan bo'lib, aqliy qobiliyat ma'nosini bildiradi. Shuningdek, "baholash", "aniqlash", "hukm qilish", "ajratish qobiliyati" kabi ma'nolarga ega.

"Tanqidiy fikrlash" atamasi ilk bor XX asrning ikkinchi yarmida paydo bo'lgan. XXI asrda esa ta'lim texnologiyalarining asosi sifatida o'rganish jarayoni kuzatilmoqda. Quyida ''tanqidiy fikrlash'' atamasiga turli soha olimlari tomonidan berilgan tavsiflarni keltiramiz.

D. Xelpern "tanqidiy fikrlash" tushunchasiga quyidagi ta'rifni beradi: "tanqidiy fikrlash – bu istalgan yakuniy natijaga erishish ehtimolini oshiruvchi kognitiv texnika va strategiyalardan foydalanishdir". M.V. Klarinning ta'kidlashicha, ''tanqidiy fikrlash'' nimaga ishonish yoki qanday harakat qilish kerakligini hal qilishga qaratilgan oqilona,

aks ettiruvchi fikrlashdir. Bunday tushuncha bilan tanqidiy fikrlash qobiliyatlarni (ko‘nikmalarni) va moyillikni (munosabatlarni) o‘z ichiga oladi”. Tanqidiy fikrlash mexanizmi, E.I. Fedotovskayaning fikriga ko‘ra, tanqidiy fikrlash murakkab va noaniq vaziyatlar va muammolarni sintez qilish, tahlil qilish va baholash uchun asosiy intellektual ko‘nikmalarni (bilim va tushunish) qo‘llash qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Tanqidiy fikrlash nazariyasi va amaliyoti sohasidagi AQShning yetakchi ekspertlaridan biri Richard Pol tanqidiy fikrlash tushunchasini turli xil, ziddiyatli bo‘lmagan usullarda aniqlash mumkin deb hisoblaydi.

Devid Klusterning tanqidiy fikrlashga bergan ta’rifi besh elementdan iborat:

– har bir subyekt o‘z g‘oyalarini, baholarini va mulohazalarini boshqalardan mustaqil ravishda shakllantiradi;

– axborot tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib, uning yordami bilan motivatsiya yaratiladi, ularsiz inson tanqidiy fikrlay olmaydi;

– tanqidiy fikrlash savol berish va hal qilinishi kerak bo‘lgan muammolarni tushunishdan boshlanadi;

– tanqidiy fikrlash asosli bo‘lishi kerak. Argumentatsiya uchta asosiy elementni o‘z ichiga oladi. Asosiy element – bu tezis, asosiy g‘oya yoki taxmin. Tezis bir qator dalillar bilan asoslanadi. Bu elementlarning barchasida to‘rtinchi element ya’ni asosda aks etadi. Asos – bu butun argument uchun asos bo‘ladigan umumiy asos yoki havola;

– tanqidiy fikrlash ijtimoiy fikrlashdir. Har bir nazariya hamkorlikda sinovdan o‘tkaziladi va kengaytiriladi. Shuning uchun ham ilmiy nazariya va g‘oyalar har doim nashrlarni, shuningdek, bahs va munozaralarni talab qiladi.

Mavjud pedagogik va psixologik manbalarning tahlili asosida fikrlashning ushbu sifatini quyidagicha tavsiflash mumkin: fikrlashning xato va nomutanosibliklarni belgilovchi, xatolarni bartaraf etish; obyektlarning kuchli va kuchsiz tomonlarini aniqlovchi, nazorat qilinayotgan obyektlar va jarayonlarni namuna bilan taqqoslash; taqdim etiladigan taxminlarni haqqoniyligini isbotlovchi qobiliyatni tavsiflovchi xususiyati uning tanqidiyligini tashkil etadi.

Bizning nuqtayi nazarimizga ko‘ra, tanqidiy fikrlash (ingl. critical thinking) – narsa va hodisalarni oqilona xulosalar chiqarish bilan tahlil qilishda foydalaniladigan va asoslangan baholar, talqinlar berishga, shuningdek, olingan natijalarni vaziyatlar va muammolarga qo‘llash imkonini beradigan mulohazalar tizimi. Umumiy ma’noda tanqidiy fikrlash deganda tanqiddan oldingi fikrlashdan ko‘ra yuqoriroq darajada fikrlash ko‘zda tutiladi.

Tanqidiy tafakkurga ikki komponentdan, iborat deb qarash mumkin: 1) ma’lumot va e’tiqodni shakllantirish va qayta ishlash ko‘nikmalari to‘plami; 2) intellektual majburiyatga asoslangan xatti-harakatlarni boshqarish uchun ushbu qobiliyatlardan foydalanish odati.

R. Bustrom tanqidiy fikrlash tarkibida 3 ta komponentni aniqladi: motivatsion; faoliyat; aks ettiruvchi.

Tanqidiy fikrlash tushunchasining mazmun mohiyatini o‘rganish, mazkur hodisaning keng qamrovini, shuningdek, mazkur muammoga doir ilmiy tadqiqot ishlarini o‘rganish va tahlil natijalarini umumlashtirish orqali tanqidiy fikrlashning shaxsiy, kognitiv, analitik, faoliyat, refleksiv kabi komponentlari (tuzilishi)dan iborat tuzilmasini aniqlashtirishga erishdik.

Yuqoridagilardan ko‘rinadiki, tanqidiy fikrlash muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabil qilish, muammolarni hal qilish, uning yechimini topishga imkon beradi. Shundan kelib chiqib, biz talabalarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda “Muammoli ta’lim texnologiyalari”ning imkoniyatlarini o‘rgandik.

Muammoli ta’lim – bu o‘quvchilarning bilish faolligi hamda ijodiy mustaqilligini oshiradi. Muammoli ta’limning mohiyati – muammoli vaziyatlarni yaratish (tashkil etish), ularni o‘qituvchi va talaba hamkorligida hal etish. Bunda, talabalarning mustaqil ishlashi (fikr yuritishi, masalalarni hal etishi) hamda o‘qituvchining faoliyati yo‘naltiruvchi bo‘lishi shart. Muammo – (yunon. problema – masala) – yechimi talab etiladigan murakkab savol, masala.

Muammoli ta’lim texnologiyasi g‘oyasining mualliflari T.V. Kudryavsev, A.M. Matyushkin, V. Okon va M.I. Maxmutovlardir. Mazkur texnologiyaning maqsadi o‘qituvchi rahbarligida talabaning o‘quv muammolari yechimiga qaratilgan mustaqil ijodiy izlanuvchanlik qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan. Muammoli ta’lim texnologiyasi tadbig‘i talabada yangi bilimlar, uquv va malaka, rivojlanuvchi bilish qobiliyati, eruditsiya (bilim, aql-zakovat), bilishni sevish, ijodiy fikrlash kabi muhim ahamiyatga ega boshqa shaxsiy fazilatlar hamda qobiliyatlarni shakllanishiga olib keladi. Ushbu texnologiya qo‘llanilganda pedagog bilimlarni tayyor holda yetkazilmaydi, balki talabaga mavzu bo‘yicha muammoli vaziyat hosil qilinadi, muammo yechimi bo‘yicha talabada fikr va g‘oya uyg‘onishiga sharoit yaratiladi.

Muammoli vaziyatlar quyidagi qarama-qarshiliklarni faollashtirish natijasida yuzaga keltiriladi:

– mavzu bo‘yicha ma’lum va ma’lum bo‘lmagan masalalar (ma’lum usullar va uslublar yordamida muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirish imkoniyati yo‘qligi);

– egallangan bilimlar va yangi dalillar (juda past yoki yuqori darajadagi bilimlar, hayotiy va ilmiy bilimlar, mavjud bilimlar bilan yangi talablarni mos kelmasligi);

– mavjud bilimlar bilan uni qo‘llashdagi o‘zgaruvchan amaliy sharoitlar;

– masalani mumkin bo‘lgan nazariy yechish yo‘llari va tanlangan usul (yo‘l)ni amaliyotga mos kelmasligi (qo‘llab bo‘lmasligi);

– o‘quv topshirig‘ni amaliy bajarish bo‘yicha erishilgan natijalar va talabada uni nazariy jihatdan asoslashga oid bilimlarning yo‘qligi (yetarli emasligi).

Muammoli vaziyat qachonki, muammoli topshiriq (o‘quv topshirig‘i, savollar, amaliy topshiriq va b.) talabaning intellektual imkoniyatlariga mos kelsa, yuzaga kelgan muammoli qarama-qarshiliklarni hal qilish va muammoli vaziyatdan chiqishga undasagina didaktik ahamiyatga ega bo‘ladi.

Muammoli ta’lim texnologiyasining asosiy shakllari:

– muammoni bayon etish – o‘qituvchining talabaga qo‘yilgan muammoni hal qilishning ilmiy-mantiqiy yechimini namoyish etishi;

– qisman-izlanish faoliyati – o‘qituvchi tomonidan maxsus savollar berish orqali, talabada muammoni yechishga qaratilgan mustaqil fikrlar va savollar javobini topish bo‘yicha faol harakatni uyg‘otish;

– tadqiqiy faoliyat – muammoni hal qilish usullari va yo‘llarini talaba tomonidan to‘liq mustaqil izlashini tashkil etish.

Muammoli ta’lim texnologiyasining afzalliklari: talabaning aqliy rivojlanishini yuqori darajasiga erishish, bilish mustaqilligini shakllantirish; o‘quv faoliyatiga qiziqishini o‘stirish; o‘qitishning mustahkam natijalarini ta’minlash.

Muammoli ta’lim texnologiyasining kamchiliklari: rejalashtirilgan natijalarga erishishda katta vaqt sarfini talab etilishi; bilish faoliyatini talaba tomonidan sust boshqarilishi.

Yuqoridagi fikr mulohazalar quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi: axborot va bilimlar jamiyati kontekstida tanqidiy fikrlash – axborot manbalarining ishonchliligini baholash; zarur ma’lumotlarni topish va qayta ishlash; taxminlar, hulosalar, dalillar, farazlar, e’tiqodlarni yaratish; muammoni tan olish va uni hal qilish yo‘llarini topish; kerakli ma’lumotlarni to‘plash va tartibga solish; tasdiqlanmagan taxminlar va baholarni tan olish; idrok etishda aniqlik va selektivlik; faktlar va ma’lumotlarni talqin qilish; dalillarni baholash; mantiqiy xulosalar chiqarish va umumlashtirish; o‘z e’tiqod tizimini qurish; muammoni hal qilishning turli invariant usullarini topish; fikrlash ijodkorligi; fikrlarning o‘ziga xosligi; nostandart, g‘ayrioddiy yechimlar topish qobiliyati; bilimlar generatsiyasi; muayyan kognitiv doiradan tashqariga chiqish; bilishning irratsional elementlarini ishlab chiqish kabilarni ta’minlaydigan refleksiv-baholovchi faoliyat sifatida ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akramova G.R. O‘quvchilarda tanqidiy tafakkurni shakllantirish asosida ijtimoiy munosabatlarga tayyorlash tizimini takomillashtirish: ped.fanl.dokt.diss. …avtoreferati. – T., 2023. – 65 b.

2. Brookfield S. Self-Directed Learning, Political Clarity and the Critical Practice of Adult Education. Adult Education Quarterly, Volume 43, No. 4, 1993. Elektorn resurs: http://www.nl.edu/academics/cas/ace/facultypapers/StephenBrookfield_Learning.cfm S.Gupta, R.Bustrom.

3. Technology-Mediated Learning: A Comprehensive Theoretical Model // Business Journal of the AIS. 1 September, 2009. Elektorn resurs: https://www.semanticscholar.org/paper/Technology-Mediated-Learning%3A-A-Comprehensive-Model-Gupta-Bostrom/0fd4f69ae15d917ae832817a6c50e42e45ced95d

4. Mamadjanova N.A. Boshlang‘ich sinf ingliz tili ta’limi jarayonida o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash malakalarini shakllantirish metodikasi: ped.fanl.bo`y.fals.dokt.diss. avtoreferati. – Namangan. 2022. – 51 b.

5. Nasimova Z.I. Innovatsion ta’lim sharoitida oliy ta’lim tashkilotlari talabalarining tanqidiy fikrlashini rivojlantirish: ped.fanl.bo`y.fals.dokt.diss. avtoreferati. – T.: 2023. – 62-b.

6. Nazarov Q. Falsafa metodologiyasi. – T.: Yangi asr avlodi, 2005. – 78-b.

7. Paul R., Elder L. The Critical Thinking Reading and Writing Test Publisher: Foundation for Critical Thinking, 2006. – 68 p.

8. Xodjiyeva F.O. O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning didaktik asoslari (boshlang‘ich sinf o‘quvchilari misolida): pedagogika fanlari nomzodi ... diss. avtoreferati. – T.: 2008. – 21 b.

9. Кларин, М.В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках / М.В. Кларин. – М.: Просвещение, 1994. – С. 372

Zulfizarxon YULCHIYEVA,
Islom Karimov nomidagi Toshkent
davlat texnika universiteti dotsenti

MUHANDISLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada muhandislik madaniyatini rivojlantirishda ilg‘or, innovatsion texnologiyalarning roli va ahamiyati, muhandislik madaniyatini texnika oliy ta’lim muassasalari talabalarida shakllantirishning metodologik asoslari haqida batafsil yoritishga harakat qilingan.

Kalit so‘zlar. Innovatsiya, texnologiya, muhandislik madaniyati, innovatsion g‘oyalar, innovatsion siyosat.

В статье предпринята попытка подробно осветить роль и значение передовых, инновационных технологий в развитии инженерной культуры, методологические основы формирования инженерной культуры у студентов технических высших учебных заведений.

Ключевые слова. Инновации, технологии, инженерная культура, инновационные идеи, инновационная политика.

The article attempts to highlight in detail the role and importance of advanced, innovative technologies in the development of engineering culture, methodological foundations of the formation of engineering culture among students of technical higher educational institutions.

Key words. Innovation, technology, engineering culture, innovation ideas, innovation policy.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga Murojaatnomasida 2018-yilga ‘‘Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili’’ deb nom berishni taklif etdi. Davlatimiz rahbari innovatsiyaning ahamiyati to‘g‘risida quyidagilarni ta’kidladi: “Innovatsiya – bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo‘lsak, uni aynan innovatsion g‘oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak”.

2018-yilda respublikamizda innovatsiyalarni rivojlantirishning asosiy vazifalari qatorida quyidagilar belgilandi: “Kelgusi yilda ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, buning uchun zarur moliyaviy resurslarni safarbar etish, ushbu jarayonda iqtidorli yoshlar ishtirokini, ijodiy g‘oya va ishlanmalarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash vazifasi e’tiborimiz markazida bo‘ladi”[1].

Demak, bugungi kunda har bir soha va tizim faoliyatini innovatsion g‘oyalar va texnologiyalar asosida olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jumladan, texnika sohasida ta’lim olayotgan talabalarga ham muhandislik madaniyatini rivojlantirishda, sohaning bugungi kundagi ahamiyatini oshirishda innovatsion g‘oyalar muhim o‘rin egallaydi. Zero, innovatsiya tushunchasining o‘zi (lotincha “novus” – yangi) tadqiqotlarda va ilmiy ishlarda XIX asrlarda qo‘llanila boshlagan. Avval u alohida elementlarni

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. // “Xalq so‘zi” gazetasi, 2017-yil 23-dekabr.

bir sohadan boshqa sohaga kiritishni ifodalagan bo‘lsa, texnika sohasida esa texnikaviy yangiliklar kiritish qonuniyatlarini o‘rgangan firmalar foyda olish uchun ‘‘innovatsion siyosatni’’ butun bir tizim sifatida o‘zlashtirishdi. Mazkur faoliyat jamiyat hayotining ixtiyoriy bo‘g‘inini yangilash bo‘yicha umumiy belgilarga, qonuniyatlar, yangilik kiritish mexanizmiga ega. Xoh texnik, xoh pedagogik sohada bo‘lsin, innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayonda o‘qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o‘zgartirishlar kiritish bo‘lib, uni amalga oshirishda interfaol metodlardan foydalanishni taqozo etadi. Chunki interfaol usullar ta’lim jarayonida qatnashayotgan har bir o‘quvchining faolligiga, erkin va mustaqil fikr yuritishga asoslanadi. Bu usullardan foydalanganda bilim olish talaba uchun qiziqarli mashg‘ulotga aylanadi. Interfaol usullar qo‘llanilganda talaba o‘qituvchilar yordami va hamkorligida mustaqil ishlash ko‘nikma va malakalariga ega bo‘ladi.

Har qanday sohada o‘qitish jarayonini tashkil etishning asosiy shakli darsdir. Shunday ekan, o‘qituvchi o‘z oldiga nimaniki maqsad qilib qo‘ysa, albatta dars jarayonidagina buni to‘liq amalga oshira oladi.

Shuningdek, ta’lim muassasasi hayotiga pedagogik innovatsiyalarni keng ko‘lamda olib kirish uchun unda yangilik muhitini yaratish, muayyan axloqiy psixologik holatni shakllantirish, tashkiliy, metodik, psixologik xarakterdagi chora-tadbirlarni ko‘llash talab etiladi.

Ta’limdagi innovatsion faoliyat ta’lim sohasidagi innovatsiyalarning paydo bo‘lishiga qaratilgan kompleks faoliyatni o‘z ichiga oladi. Bu innovatsiyalar ta'lim jarayonini tashkil etishning usul va usullari, ta’lim va tarbiya jarayonida foydalaniladigan resurslar, ilmiy nazariyalar va tushunchalar bo’lishi mumkin.

Innovatsiyalar yangi ilmiy bilimlarni, qandaydir kashfiyotlar, ixtirolarni olishga qaratilgan tadqiqot faoliyatidan foydalanish orqali rivojlanadi. Bundan tashqari, innovatsiyalarning paydo bo’lishi loyihalash ishlarining natijasi bo‘lishi mumkin, bunda mavjud ilmiy nazariyalar va tushunchalar asosida amaliy harakatlarni amalga oshirish imkoniyatlarini aks ettiruvchi instrumental va texnologik bilimlar ishlab chiqiladi. Shunday qilib, innovatsion loyihalar yaratiladi, bu esa keyinchalik yangi texnologiyalarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Innovatsiyalar ta’lim faoliyati jarayonida ham rivojlanadi. O‘quv jarayonida talabalarning nazariy va amaliy bilimlarini rivojlantirish amalga oshiriladi, keyinchalik ular innovatsiyalarni yaratish bilan bog‘liq bo‘lgan amaliy hayotning turli sohalarida qo‘llanilishi mumkin. Ta’limda innovatsion texnologiyalar o‘qitishda muayyan yondashuvlarni qo‘llash asosida qo‘llaniladi, ya’ni. yangi texnologiyalarni rivojlantirish uchun asos bo‘lgan talablar va maqsadlarni o‘z ichiga olgan tamoyillar.

Bemalol aytish mumkinki, bugungi zamonaviy inson dunyosining surati asosan dinamik, statsionar emas, yangi ma’lumotlar ta’siriga ochiq. Uni yaratish uchun yetarlicha moslashuvchan fikrlash shakllanishi kerak, buning uchun asosiy fikrlash turi sifatida strukturani qayta qurish, tushunchalar mazmunini o‘zgartirish va uzluksiz ijodkorlik jarayonlari tabiiydir. Har qanday kompleks kabi rivojlanayotgan tizim, ta’lim tizimi mos ravishda ishlaydigan o‘z-o‘zini tashkil etish va o‘z-o‘zini rivojlantirish mexanizmlariga ega umumiy tamoyillar sinergetika. Xususan, har qanday o‘z-o‘zini tashkil qilish tizimi murakkab, chiziqli bo‘lmagan, ochiq va stokastik tizim bo‘lishi kerak, ular ko‘p fikrlarga ega. Bu xususiyatlarning barchasi ta’lim tizimiga, shu jumladan, muhandislik ta’liming quyi tizimiga xosdir. Shuni ta’kidlash kerakki, ba’zi muhim fikrlar (masalan, ta’lim darajasi va universitet bitiruvchilariga bo‘lgan talab) sezilarli darajada kechiktiriladi. Madaniyatning rivojlanishi va biologik evolyusiya o‘rtasidagi qiziqarli o‘xshashlikni olim

D. Danin ilmiy-texnikaviy inqilob sharoitida fan va san'atning o'zaro ta'siri haqidagi munozarada bergan. Uning aytishicha, tabiatga ergashib, fan va san'at madaniyat olamida evolyusiyaning ikkita hal qiluvchi mexanizmi – umumiy tur irsiyat va individual immunitet funksiyalarini ajratdi. Ilm-fan butun insoniyat uchun yagonadir, dunyoni obyektiv bilish umumiy ahamiyatga ega. San'at hamma uchun har xil: o'zini dunyoda yoki o'zi orqali dunyoni bilish, har bir kishi o'zining individualligini aks ettiradi. Fan, go'yo irsiyatning konservatizmiga taqlid qilgandek, barcha uchun majburiy bo'lgan tajriba va bilimlarni avloddan avlodga o'tkazadi. San'at, immunitet kabi, odamlarning individual farqlarini ifodalaydi. Bu haqda I. Gyote ixchamroq aytdi: "Ilm – biz, san'at – men".

Sinchiklab nazar solsak, mamlakatimizda biz hozirda bir qator sohalarda rivojlanishni ''quvib yetish'' mantig'ida harakat qilmoqdamiz: samarali dizayn va ishlab chiqarish uchun global standartlar va amaliyotlar, axborot tizimlari, dizayn va muhandislikning bir qator yo'nalishlari.

''Axborot portlashi'' va jamiyatdagi tez o'zgarishlar, texnosferaning doimiy yangilanishi muhandislik kasbi va muhandislik ta'limiga tobora yuqori talablarni qo'ymoqda.

Xususan, zamonaviy davrning eng xarakterli xususiyatlaridan biri bu inson faoliyatining barcha jabhalarini – ijtimoiy, tashkiliy, texnik, ta'lim, rekreatsion va boshqalarni loyihalashning yetakchi rolidir. Ya'ni, vaziyatni asta-sekin kuzatib borishdan, inson o'z kelajagini batafsil prognoz qilishga va uni tezda amalga oshirishga o'tadi. Bunday amalga oshirish jarayonida, g'oyalarni amalga oshirishda ushbu jarayonni tashkil etuvchi va eng yangi texnologiyalar asosida muayyan loyihani amalga oshiruvchi muhandislik faoliyatining o'rni katta. Shu bilan birga, davlat va xalqlarning, shuningdek, shaxslarning o'rni va farovonligi pirovard natijada yangi texnologiyalarning rivojlanishiga bog'liq. Dizayn faoliyatidagi markaziy shaxs muhandis ekan, uning asosiy vazifasi ma'lum va yangi ishlab chiqilgan texnologiyalar tomonidan tejamkorlik bilan amalga oshiriladigan yangi tizimlar, qurilmalar, tashkiliy yechimlarni yaratishdir. Muhandislik faoliyatining tizimli tabiati muhandislik tafakkurining uslubini ham oldindan belgilab beradi, u tabiatshunoslik, matematik va gumanitar tafakkurdan formal-mantiqiy va intuitiv operatsiyalarning teng og'irligi, keng eruditsiya, jumladan, nafaqat ma'lum bir fan sohasini, balki bilimlarni ham bilish bilan ajralib turadi. Iqtisod, dizayn, xavfsizlik muammolari va boshqalar. Bugungi kunda dizayn deganda zarur cheklovlarga – ekologik, texnologik, iqtisodiy va hokazolarga javob beradigan, oldindan belgilangan xususiyatlarga ega bo'lgan yangi obyektlarni yaratishga qaratilgan faoliyat tushuniladi. Zamonaviy ma'noda esa "dizayn madaniyati" odamlarning ijodiy faoliyatining deyarli barcha tomonlarini – axloqiy, estetik, psixologik jihatlarini o'z ichiga oladi. Loyiha keng ma'noda odamlarning atrof-muhitni o'zgartirish, nafaqat texnik, balki ijtimoiy, psixologik, estetik maqsadlarga erishishdagi faolligidir. Dizayn madaniyatining markazi yangi ma'lumotlarning funksiyasini belgilaydigan muhandislik faoliyati bo'lib qoladi. Mubolag'asiz aytish mumkinki, muhandis fan-texnika taraqqiyoti va dunyoni o'zgartirishdagi asosiy figuradir.

Texnologik va axborot taraqqiyoti davrida muhandislik kasbining alohida roli yaxshi ma'lum, ammo zamonaviy muhandislik ta'limiga qo'yiladigan o'ziga xos talablar to'liq shakllantirilgan emas. Ushbu talablar muhandislik faoliyatining tizimli tabiati va uni baholash mezonlarining ko'p qirraliligi bilan belgilanadi: funksional va ergonomik, axloqiy va estetik, iqtisodiy va ekologik va ushbu faoliyatning vositachilik xususiyati.

Jamiyat rivojiga fan va texnika ta'sirining kuchayishi, ishlab chiqaruvchi kuchlarning misli ko'rilmagan darajada o'sishi, sayyoramizdagi odamlar soni, zamonaviy tex-

nika va texnika imkoniyatlari bilan bog‘liq global muammolarning paydo bo‘lishiga olib keldi. Yangi muhandislik tafakkurining asosini shaxs va jamiyatning qadriyat munosabatlari, muhandislik faoliyatining maqsad-muddaosi tashkil etadi. Inson faoliyatining barcha jabhalarida bo‘lgani kabi, axloqiy mezonlar, insonparvarlik mezonlari asosiy mezonga aylanadi. Akademik N.N. Moiseyev ‘‘ekologik va ma’naviy imperativ’’ atamasini taklif qildi, bu odamlarni ommaviy qirg‘in qilish vositalarini yaratishga, atrof-muhitning buzilishiga olib keladigan har qanday tadqiqot, ishlanma va texnologiyani so‘zsiz taqiqlashni anglatadi. Bundan tashqari, yangi muhandislik tafakkuri turli jarayonlarning yaxlitligi, o‘zaro bog‘liqligi, muhandislik va boshqa faoliyatning ekologik, ijtimoiy, axloqiy oqibatlarini bashorat qilish bilan tavsiflanadi.

Har bir mutaxassis uchun eng muhimi, bu haqiqatni anglashdir. Zamonaviy sharoitlar hayotning boshida barcha keyingi yillarda ishlash uchun yetarli ta’lim olish mumkin emas. Shuning uchun ham kasbiy sohada ham, faoliyatning boshqa sohalarida ham o‘rganish qobiliyati, dunyo haqidagi o‘z tasavvurini eng so‘nggi yutuqlarga muvofiq qayta qurish qobiliyati eng muhim ko‘nikmalardan biridir. Ushbu vazifalarni amalga oshirish eski ta’lim texnologiyalari asosida mumkin emas, yangi texnik va dasturiy ta’minotni hamda ochiq, birinchi navbatda, masofaviy ta’limning yangi usullarini talab qiladi.

Muhandislik faoliyati – maxsus san’at sifatida, ya’ni rasmiylashtirilmagan texnikalar, ko‘nikmalar to‘plami sifatida, ijod obyektining sintetik ko‘rinishi sifatida, noyob va shaxsiy dizayn natijasi sifatida – birinchi navbatda shaxsiy o‘zaro ta’sirga asoslangan o‘ziga xos yondashuvni talab qiladi. Ko‘pgina muhandis-o‘qituvchilar xizmatni o‘rganishni talabalarni muhandislik kontekstiga ta’sir qilish orqali dasturlarini takomillashtirishning bir usuli deb bilishadi, shuningdek, ularga professional va shaxslararo ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Ushbu qiymatlar muhandislik va texnologiyalar bo‘yicha akkreditatsiya kengashi (ABET) muhandislik maktablari uchun standartlarni, muhandislik dasturi uchun ABET ‘‘o‘z talabalaridan global, iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy sharoitda muhandislik yechimlarining ta’sirini tushunish uchun zarur bo‘lgan keng ma’lumotga ega ekanliklarini namoyish etishni’’ talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. // “Xalq so‘zi” gazetasi, 2017-yil 23-dekabr.

2. Ibragimova G.N. Interfaol o‘qitish metodlari va texnologiyalari talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish. – T.: Fan va texnologiyalar, 2016. – 77 b.

3. Panfilova A.P. Innovatsion pedagogik texnologiyalar: Faol o‘rganish: Oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun darslik / A.P. Panfilov. – M.: Akademiya, 2009 y.

4. ABET, Muhandislik dasturlarini akkreditatsiya qilish mezonlari, Muhandislik akkreditatsiya komissiyasi Muhandislik va texnologiyalar bo‘yicha akkreditatsiya kengashi., 2005.

Temurjon KOMILOV,
A. Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o‘rgatish milliy-tadqiqot instituti mustaqil tadqiqotchisi

TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA MOLIYALASHTIRISHNING AHAMIYATI (Nazariy yondashuvlarning tahlili)

Annotatsiya

Maqolada ta’limni moliyalashtirish va ta’lim sifati orasidagi o‘zaro bog‘liqlik borasidagi nazariy yondashuvlar o‘rganilgan va ular orasidagi munozarani tahlil qilish va ta’limni moliyalashtirishni takomillashtirish mexanizmlari haqida fikr bildirilgan. Shuningdek, ta’lim sifati va moliyalashtirish darajasi (miqdori) orasidagi korrelatsion munosabatlarni bor yoki yo‘q ekanligini ta’kidlovchi olimlar shartli ravishda ikki guruhga bo‘linib ochiqlangan. So‘ngra ta’limni moliyalashtirish samaradorligi bo‘yicha fikr-mulohazalar bildirilgan, taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar. Ta’lim sifati, ta’limni moliyalashtirish, samaradorlik, sifat va moliyalashtirishning o‘zaro bog‘liqligi.

В статье рассматриваются теоретические подходы к взаимосвязи между финансированием образования и качеством образования, а также анализируется дискуссия между ними и высказывается мнение о механизмах улучшения финансирования образования. Также, ученые, подчеркивающие наличие или отсутствие корреляционной связи между качеством образования и уровнем (количеством) финансирования, условно делятся на две группы. Затем были даны отзывы об эффективности финансирования образования, выдвинуты предложения и рекомендации.

Ключевые слова. Взаимосвязь качества образования, финансирования образования, эффективности, качества и финансирования.

The article explores theoretical approaches to the relationship between education funding and the quality of education, and comments on the analysis of the debate between them and the mechanisms for improving education funding. Also, scientists who argue that there is or is not a correlation relationship between the quality of education and the level (amount) of funding are conditionally disclosed in two groups. Feedback was then made on the effectiveness of education funding, and suggestions and recommendations were put forward.

Key words. The correlation of quality of education, education funding, efficiency, quality and financing.

Ta’lim jamiyat va odamlarga ko‘plab iqtisodiy va ijtimoiy foyda keltirgani uchun kelajakka sarmoya, deb qaraladi. Shu bilan birga, ta’limni moliyalashtirish masalasi barcha davlatlarda eng dolzarb va munozarali masaladir. Odatda ta’limga sarflanadigan xarajatlar asosan davlat byudjetlaridan kelib chiqqanligi uchun ta’limni moliyalashtirish ta’lim va moliya ekspertlarining bahs-munozaralariga sabab bo‘lmoqda.

Ushbu bahs-munozaralardagi asosiy savollar: Davlat byudjetidan ta’limni moliyalashtirish uchun qancha mablag‘ ajratilishi kerak? Moliyalashtirish qanday amalga oshirilishi kerak? Ya’ni uning mexanizmi, eng asosiysi moliyalashtirish darajasi (mab-

lag‘ning ko‘p yoki kamligi) ta’lim sifatiga ta’sir qiladimi? Ta’lim sifatini oshiradimi? Va boshqa shu kabi masalalar ustida tortishuvlarni ko‘rishimiz mumkin.

Birinchi savol bo‘yicha, ya’ni ta’limni moliyalashtirish uchun qancha mablag‘ ajratish kerakligi davlatlarga ko‘ra farqlanadi. Jumladan, 2018-yilda OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) mamlakatlarida boshlang‘ich ta’limdan oliy ta’limgacha bo‘lgan bir o‘quvchi uchun o‘rtacha yillik xarajatlar deyarli 11 700 AQSh dollarini tashkil etdi. Ammo bu o‘rtacha ko‘rsatkich OECD hamkor mamlakatlarida turlichadir. Masalan, OECD bo‘yicha eng kam ko‘rsatkichga ega Kolumbiyada bir o‘quvchiga yillik xarajat taxminan 3100 AQSh dollarini tashkil qilsa, Norvegiya va Qo‘shma Shtatlarda bu taxminan 18 000 AQSh dollarini, eng yuqori ko‘rsatkich Lyuksemburgda 24 900 AQSh dollaridan ortiqni tashkil etdi[1]. Bundan kelib chiqadiki, ta’limni moliyalashtirishda davlatlarning iqtisodiy ko‘rsatkichi katta ahamiyatga ega. Shunday bo‘lsa da, ta’limni moliyalashtirish masalasida ma’lum bir tavsiyalar bor. Xususan, YuNeSKOning Education 2030 Action Framework Barqaror rivojlanish maqsadlarida dunyo davlatlariga yalpi ichki mahsulotlarining (YaIM) kamida 4 foizi va yillik hukumat xarajatlarining kamida 15 foizini ta’limni moliyalashtirish uchun ajratishini tavsiya qiladi[2]. Mamlakat boyligi va rivojlanish ko‘rsatkichlari qancha bo‘lishidan qat’iy nazar YaIMning 4 foizidan kam bo‘lmagan holda ta’limni moliyalashtirish ushbu davlat va jamiyatda ta’lim ustuvorligini ko‘rsatadi.

Ikkinchi savol, ya’ni moliyalashtirish va uning mexanizmi qanday amalga oshirilishi kerakligi ta’lim siyosatidagi ustuvorliklardan kelib chiqmoqda. Yana OECD misolida oladigan bo‘lsak, ushbu tashkilot a’zolari va hamkor davlatlarining ba’zilarida oliy ta’limga katta mablag‘ ajratsa, boshqalari esa uch yoki to‘rt yoshli bollar uchun, ya’ni maktabgacha ta’limga ko‘proq sarmoya kiritadi[3]. Dunyoning ba’zi mamlakatlari o‘rta ta’limga ko‘proq mablag‘ yo‘naltiradi. Umuman olganda, bu o‘sha davlatning ta’lim ustuvorliklaridan kelib chiqadi. Bu bilan bog‘liq yana bir masala moliyalashtirish qanday amalga oshirilishi kerak? Buning dunyoda keng tarqalgan mexanizmi o‘quvchi boshiga moliyalashtirishdir. Ba’zi davlatlarda xususan O‘zbekistonda uchta komponentni inobatga olib moliyalashtiradi: o‘quvchi soni, sinf va o‘qituvchi (malakasi va yuklamasidan kelib chiqib). Bundan tashqari, moliyalashtirish mexanizmlari markazlashgan va mahalliy ko‘rinishi bilan farqlanadi. Markazlashgan moliyalashtirish tepadan pastga qarab bir tizim va bir strategiya asosida (ta’lim vazirligi – hududlar – tumanlar – maktab) amalga oshirilsa, mahalliy moliyalashtirishda esa pastdan tepaga qarab bir tizim ammo farqli strategiyalar asosida (maktab – tuman – hudud – ta’lim vaziriligi) amalga oshiriladi. Har ikki mexanizmning o‘ziga yarasha yutuq va kamchiliklari mavjud. Masalan, markazlashgan moliyalashtirishda ta’lim islohotining uzluksizligi, davomiyligi va monitoringini ta’minlash imkonini bersa, kamchiligi mahalliy sharoitlarni va maktab jamoasining istaklarini inobatga olmaslik holatlari bo‘lishi mumkin. Mahalliy moliyalashtirishning ijobiy tomoni mahalliy imkoniyatlar va shart-sharoitlardan, maktab jamoasining istak va xohishlaridan kelib chiqib moliyalashtirilsa, salbiy tomoni ta’lim natijalari va xarajatlarni nazorat va monitoring qilish imkoniyatlarini juda zaifligi bilan ochiqlanadi..

Uchinchi savol va bahs-munozara bu – moliyalashtirishning ta’lim sifatiga ta’siri masalasidir. Maqolamizning ham asosini tashkil etadigan ushbu masala bo‘yicha katta

[1] OECD: Education at a Glance 2021: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris, 2021, p. 232.

[2] UNESCO, Global Education Monitoring Report-2020, ‘Inclusion and education: All Means All’. Paris, 2020.

[3] OECD: Education at a Glance 2021: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris, 2021, https://doi.org/10.1787/b35a14e5-en.

tortishuv mavjud. Bu borada ta'lim tadqiqotchilarini shartli ravishda ikki guruhga ajratishimiz mumkin: birinchi guruh olimlari – ta'limni moliyalashtirish darajasi (miqdori) ta'lim sifatiga ta'sir qilmaydi, qilsa ham juda kam ta'sir qilishini ta'kidlasa, ikkinchi guruh olimlari esa moliyalashtirishning darajasi (miqdori) ta'lim sifatini oshishiga katta ta'sir qilishini ilgari suradi.

Birinchi guruhga kiruvchi olimlarning iddoalari. Stenford universiteti professorlari E. Xanushek va A. Lindset AQShda 1960-yildan (inflatsiyalarni qo'shib hisobga olganda) 2009-yilgacha bir o'quvchiga to'g'ri keladigan xarajatlar deyarli to'rt barobar ko'payganiga qaramay, ta'lim yutuqlari bir xil ko'rinishda saqlanib qolganini ta'kidlaydi va davlat yoki shtat miqiyosida ta'lim uchun moliyalashtirishni oshirishdan hech qanday naf yo'qligini, muvaffaqiyatsiz maktablarga hadeb ko'proq mablag' ajratish haqida o'ylamasdan, ta'lim natijalariga ko'ra moliyalashtirishni yo'lga qo'yish kerakligini ilgari suradi[4].

Rossiyalik tadqiqotchi olimlardan Ye. Savitskaya va D. Chertkovsevalar ushbu fikrlarni qo'llab-quvvatlaydi. Tadqiqotchilar o'quvchilarning yutuq va muvaffaqiyatida ta'lim xarajatlarining YaIMga nisbati, ta'lim xarajatlarining umumiy davlat xarajatlari nisbatiga va o'qituvchilarning oylik maoshining mamlakat o'rtacha ish haqi darajasidan yuqori yoki pastligiga bog'liq emasligini ta'kidlaydi[5]. Fikrlarini asoslash uchun tadqiqotchilar ta'limni moliyalashtirish va ta'lim xarajatlarini tahlil qilib, Rossiya va boshqa davlatlarning PISA va TIMSS xalqaro test natijalarini taqqoslaydi va Rossiyada yildan-yilga (oz bo'lsa ham) moliyalashtirish oshganiga qaramay test natijalarida deyarli o'zgarish bo'lmaganligini ma'lum qiladi. Shundan kelib chiqib, tadqiqotchilar ta'lim sifatining tushib ketishi davlat tomonidan ko'proq mablag' ajratilmasligi yoki o'qituvchilar maoshining kamligi bilan emas, balki mukammal ishlab chiqilgan ta'lim standartlari, tajribali (malakali) o'qituvchilarning o'quv yuklamalari va o'qitish usuli hamda o'quvchilarning mustaqil ishlashi va o'quvchi oilasining xarakteristikasiga doirligini bildiradi.

Bu borada maktab o'quvchilarining fikrlari ham katta o'rin tutmoqda. Xususan, Kaliforniyadagi bir maktabning yuqori sinf o'quvchisi Elliot ismli foydalanuvchi Quora saytiga o'z maktabidan shikoyat qilib post qoldiradi. Uning so'zlariga ko'ra, maktabining SAT ingliz tili bo'yicha o'rtacha balli 589, SAT matematika bo'yicha o'rtacha bali 583 tashkil etib, umumiy hisobda maktabning o'rtacha SAT bali 1172ni tashkil etadi (Ma'lumot uchun: SAT ingliz tili va matematika bo'yicha maksimal ballari 800dan jami 1600ni tashkil qiladi). Elliot o'qituvchilarning maoshi oshgani bilan bu ko'rsatkich o'zgarmaganini, u yashaydigan hudud boy hudud bo'lishini ham ta'kidlaydi. Uning aytishicha, maktabidan 10 daqiqalik uzoqda joylashgan maktabning SAT ko'rsatkichi o'rtacha 1500 ekanligini bildirib, maktabning test natijalari va ta'lim sifatining o'qituvchilarning maoshi yoki hududning boy va kambag'alligiga bog'liq emasligini aksincha o'qitish usuli va jonkuyar malakali o'qituvchilarning tajribasiga bog'liqligini ilgari suradi[6].

Ikkinchi guruhga kiruvchi olimlarning fikrlari. Ushbu guruh olimlari ta'limni moliyalashtirish darajasi (miqdori), o'qituvchilarning maoshi ta'lim sifatiga katta ta'sir qilishini ilgari suradi. Jumladan, rossiyalik tadqiqotchi Ye. Suslova 2009-yilgi maqolasida

[4] Hanushek Eric A., Lindseth Alfred A. Performance-Based Funding. Defining Ideas, 2009, No1, pp. 101-105.

[5] Савицкая Е., Чертыковцева Д., Финансирование и качество школьного образования: эконометрический подход. Вопросы экономики. 2013. № 4. – С. 112-129.

[6] Quora сайтидаги бахслар учун батафсилроқ қаранг: How does school funding increase the quality of education of the students of the school? https://www.quora.com/How-does-school-funding-increase-the-quality-of-education-of-the-students-of-the-school (Манбага 06.06.2022да эришилган)

keltirib shularni yozadi: “O‘qituvchilar past ish haqi (3,5-4 ming rubl) oladilar, bu esa yuqori malakali yosh mutaxassislarning ta’lim sektoriga kirib kelishini cheklaydi. Boshqa kamchiliklar qatorida, o‘qituvchilarning mehnat samaradorligini oshirishga bo‘lgan motivatsiyasi va ularning ijtimoiy mavqei past darajada qolmoqda”[7].

Amerikalik tadqiqotchilar Karmel Martin, Ulrix Bozer va b. moliyalashtirish yuqori sifatli ta’limni ta’minlashning markaziy komponenti bo‘lib, ko‘pincha yaxshi natijalarga olib kelishini ta’kidlaydi. Ular 2016-yilgi bir tadqiqotdan iqtibos keltirib, 1990-yil va 2011-yillar oralig‘ida maktablarni moliyalashtirish siyosatini isloh qilgan holda kambag‘allik darajasi yuqori bo‘lgan maktab tumanlariga ko‘proq mablag‘ ajratish orqali boy va kambag‘al hududlardagi o‘quvchilarning ta’lim ko‘rsatkichlarida biroz bo‘lsa ham (beshdan bir qismga kamaygan) tenglik ta’minlanganini ko‘rsatib o‘tadi[8].

Boshqa bir amerikalik olimlar Jekson va Matskyavichus yaqinda bu bo‘yicha katta va keng qamrovli tadqiqot o‘tkazdi. Tadqiqotlari shuni ko‘rsatdiki, maktab xarajatlarining ko‘payishi o‘quvchilar natijalarini test natijalari, bitiruv, oliy ta’limga kirish, kelajakda daromadlarini oshirish va uning avlodlararo harakatchanlik kabi ko‘plab natijalar bo‘yicha ko‘rsatkichlarini yaxshilashi aniqlandi[9].

Oxirgi paytlar ko‘plab tadqiqotlar ta’lim xarajatlari bilan o‘quvchilarning ta’lim ko‘rsatkichlari orasida bog‘liqlikni tasdiqlamoqda. Ta’lim islohotlari natijasida ta’lim xarajatlarning o‘sishi bir qator ijobiy natijalarga olib kelgan. Jumladan, (1) test natijalari yaxshilangan, (2) bitiruvchilarning oliy o‘quv yurtlariga kirishi va uni muvaffaqiyatli yakunlash ehtimoli ortgan, (3) iqtisodiy jihatdan talaba o‘quvchilar kattalardek ko‘proq maosh ola boshlagan, (4) iqtisodiy farovonlik avloddan-avlodga o‘tgan, (5) o‘qituvchilarning maoshi ortishi bilan ba’zi hududlarda uy-joy narxi ko‘tarilgan va bu (6) past daromadli hududlarda xarajatlarning ko‘payishi bilan iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir qilgan.

Ikkala guruhni ham birlashtiruvchi nuqta. Yuqorida ko‘rib chiqqanimiz ikkala guruh yondashuvlari bir-biriga zid bo‘lsa-da, bir nuqtada birlashmoqda: ta’lim uchun mablag‘lar miqdori muhim ammo u samarali ishlatilganda. Darhaqiqat, ushbu fikrga to‘liq qo‘shilamiz. Ta’lim xarajatlari ta’lim maqsadlarida amalga oshirilsa, ta’lim natijalari yaxshi bo‘lishi aniq. Ta’lim xarajatlarini samarali ishlatish mexanizmini yaratish lozim. Ko‘plab olimlar bu borada bosh qotirmoqda. Qanday qilib, ta’lim xarajatlarini maksimal samaradorligini ta’minlash mumkin? Bu borada davlatlar tajribasini o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Masalan, Daniya hukumati 2014-yilgi Folkeskole islohotida o‘quvchilarning muvaffaqiyati, tengligi, farovonligi va ularning bir qator o‘lchanadigan ko‘rsatkichlari bilan bog‘liq uchta asosiy maqsadni belgilab oladi. Bu ko‘rsatkichlar bo‘yicha erishilgan yutuqlar har bir maktab bo‘yicha kuzatilib, munitsipalitetlarga hisobot beriladi. Folkeskole islohotining aniq maqsadlarga asoslangan yana bir diqqatga sazovor jihati o‘qituvchilarni rivojlantirish va ixtisoslashtirish siyosatidir. Bunga muvofiq, 2020-yilga borib o‘qituvchilarning 95 foizini ular o‘qitadigan barcha fanlar bo‘yicha attestatsiyadan

[7] Коверова Мария И., Как обеспечить равновысокое качество образования: обзор эффективных механизмов, DOI 10.22394/2078−838X−2021−1−34−44, https://edpolicy.ru/kak-obespechit-ravnovysokoe-kachestvo-obrazovania-obzor-jeffektivnyh-mehanizmov. Иқтибос манбаси: Суслова, Е. (2009, апрель 14). Счастливый круг. Хороший учитель достоин хорошей зарплаты. Учительская газета.

[8] Martin C., Boser U., Benner M., Baffour P. A Quality Approach to School Funding: Lessons Learned from School Finance Litigation. Center for American Progress, NOV 13, 2018.

[9] Jackson C.K., and Mackevicius C. “The Distribution of School Spending Impacts.” No. w28517, National Bureau of Economic Research, 2021.

o‘tkazish orqali sertifikatlash maqsad qilib qo‘yiladi. Bu jarayonni osonlashtirish uchun ta’lim vazirligi qo‘shimcha maqsadli moliyalashtirishni yo‘lga qo‘ydi. Ushbu mablag‘larni qanday sarflash mumkinligi haqida dalillarga asoslangan tavsiyalar berilishi lozim. Ushbu mablag‘larga ariza berish uchun munitsipalitetlar ulardan foydalanish rejasini ishlab chiqishi, ishning borishi haqida hisobot berishi va 2020-yilgacha sarflanmagan mablag‘larni vazirlikka qaytarishi kerak[10].

Boshqa bir davlat, masalan, Estoniyani oladigan bo‘lsak, ta’lim strategiyasini ishlab chiqarishda barcha darajadagi organlar faol ishtirok etadi. Qonunchilikka ko‘ra, milliy hukumat, mahalliy hukumatlar va maktablar strategik rivojlanish rejasiga ega bo‘lishlari shart. Milliy va mahalliy hukumatlar o‘z yillik byudjetlarini to‘rt yillik o‘rta muddatli xarajatlar rejalari va uzoq muddatli strategik rejalariga ega bo‘lishlari va faoliyatlarini ushbu rejalarga muvofiqlashtirgan holda olib borishlari kerak bo‘ladi. Maktab direktorlari maktab byudjetlarini ishlab chiqarish uchun mas’uldir. Ko‘pchilik mahalliy hokimiyat organlari aniq belgilangan byudjet kalendarlari asosida ishlaydi va har bahorda maktab direktorlariga keyingi moliya yili uchun byudjet chegaralari haqida hisobot beradi. Keyinchalik bu raqamlar aniq bo‘lganda kuzda o‘rnatiladi. Davlat maktablarida maktab byudjetlari mahalliy hokimiyat organlari tomonidan yakuniy tasdiqlashdan oldin ota-onalar, o‘qituvchilar va o‘quvchilardan iborat demokratik tarzda saylangan vasiylik kengashlari tomonidan ko‘rib chiqiladi. Ushbu vasiylik kengashlari tarkibiga tashqi ekspertlar ham, kasb-hunar ta’limi maktablari misolida esa sanoat vakillari ham kiradi. Eng oxirida ta’lim vazirligi davlat maktablarining byudjetini tasdiqlaydi[11].

Ba’zi tadqiqotlarda moliyalashtirish ta’limdagi ustuvorliklardan kelib chiqib amalga oshirish kerakligini ta’kidlaydi. PISA tadqiqoti asoschisi, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) bosh kotibining ta’lim siyosati bo‘yicha maxsus maslahatchisi Andreas Shlyayxerning 2022-yil 21-aprel – 7-may kunlari O‘zbekistonga tashrifida, undan O‘zbekistonning mavjud iqtisodiy imkoniyatidan kelib chiqib ta’limning qaysi yo‘nalishiga ko‘proq mablag‘ ajratish samaraliroq bo‘lishi so‘ralganda, Shlyayxer sifatga, deb ta’kidlaydi va sifat o‘qituvchilarning bilim va malakasiga bog‘liqligini va ta’lim sifati hech qachon o‘qituvchi sifatidan oshib ketolmasligini bildirib o‘tadi[12]. Boshqacha aytganda, o‘qituvchi malakasi va o‘qitish sifati ta’lim sifatini oshirar ekan, o‘qituvchilarga ko‘proq investitsiya kiritish, ularni uzluksiz qayta tayyorlash, malakasini oshirish va har tomonlama qo‘llab-quvvatlash lozim.

Mablag‘larni va (aqliy va jismoniy) resurslarni samarali sarflash va ishlatish mexanizmlarini chuqur o‘rganishga ehtiyoj bor. Bunda mahalliy sharoitlarni va imkoniyatlarni, boshqaruv shakli va jamiyat mentalitetini hisobga olish, har bir so‘m uchun hisobdorlik va javobgarlik tamoyillarini yo‘lga qo‘yish lozim. Bularni barchasi ta’lim strategiyasi, qonunlar va qarorlar shaklida o‘z ifodasini topishi kerak.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, ta’limni moliyalashtirish va sifat ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi aloqadorlik masalasi ilm jamiyatida hali hamon tortishuvlarga sabab bo‘lmoqda. Chunki, mablag‘ muhim bo‘lsa-da aslo yechim emas. Shu bois, ta’limni moliyalashtirishda samaradorlik masalalari katta ahamiyat kasb etmoqda. Albatta, ta’limda mablag‘lar

[10] Nusche D., Radinger T., Falch T. and Shaw B., OECD Reviews of School Resources: Denmark 2016, OECD Publishing, Paris, 2016. http:// dx.doi.org/10.1787/9789264262430-en.

[11] Santiago, P. et al. (2016), OECD Reviews of School Resources: Estonia 2016, http://dx.doi.org/10.1787/9789264251731-en.

[12] “Ta’lim sifati hyech qachon o‘qituvchi sifatidan oshib ketolmaydi” — Андреас Шляйхер, 7 июн 2022. https://www.gazeta.uz/uz/2022/06/07/schleicher/

ta’lim sifati va natijadorligiga qaramasdan ham ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan jamiyat uchun katta va ijobiy o‘ringa ega ekanligini ta’kidlayotgan tadqiqotchilar ham bor. Ammo, bu davlatning yetarlicha mablag‘ va resurslarga ega bo‘lishi bilan mumkindir. Agar davlatda byudjet taqchilligi bo‘lsa (odatda ko‘plab rivojlanayotgan davlatlarda kuzatiladigan holat), ta’lim uchun ortiqcha mablag‘ topishi amrimahol. Bu holatda puxta ishlangan ta’lim ustuvorliklariga e’tibor qaratish va mablag‘lardan samarali foydalanish juda katta ahamiyatga ega bo‘ladi.

Shunday qilib, ta’limda muvaffaqiyatga erishish aniq maqsad va ustuvorliklarga ega bo‘lish va moliyalashtirish strategiyasini takomillashtirish va uning ishlash mexanizmini rivojlantirishga bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Bu uchun davlat darajasida qabul qilinadigan qisqa va uzoq muddatli reja va strategiyalarda mahalliy organlar va maktablarning faol ishtirokini ta’minlash va shunga muvofiq ishlash mexanizmining shaffofligini, xisobdorligini oshirish kerakligi katta o‘rin tutmoqda. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, ta’lim borasidagi barcha reja va strategiyalar, xarajatlar va moliyalashtirish mexanizmlari ta’lim sifati, samarasi va natijadorligiga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hanushek Eric A., Lindseth Alfred A. Performance-Based Funding. Defining Ideas, 2009, No1, pp. 101-105.

2. How does school funding increase the quality of education of the students of the school? https://www.quora.com/How-does-school-funding-increase-the-quality-of-education-of-the-students-of-the-school (Manbaga 06.06.2022da erishilgan)

3. Jackson C.K., and Mackevicius C. “The Distribution of School Spending Impacts.” No. w28517, National Bureau of Economic Research, 2021.

4. Lafortune J., Understanding the Effects of School Funding. Public Policy Institute of California, REPORT May 2022.

5. Martin C., Boser U., Benner M., Baffour P. A Quality Approach to School Funding: Lessons Learned from School Finance Litigation. Center for American Progress, NOV 13, 2018.

6. Nusche D., Radinger T., Falch T. and Shaw B., OECD Reviews of School Resources: Denmark 2016, OECD Publishing, Paris, 2016. http:// dx.doi.org/10.1787/9789264262430-en.

7. OECD: Education at a Glance 2021: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris, 2021, p. 232.

8. OECD: Education at a Glance 2021: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris, 2021, https://doi.org/10.1787/b35a14e5-en.

9. Santiago P. et al. (2016), OECD Reviews of School Resources: Estonia 2016, http://dx.doi.org/10.1787/ 9789264251731-en.

10. UNESCO, Global Education Monitoring Report-2020, ‘Inclusion and education: All Means All’. Paris, 2020.

11. Коверова Мария И., Как обеспечить равновысокое качество образования: обзор эффективных механизмов, DOI 10.22394/2078−838X−2021−1−34−44, https://edpolicy.ru/kak-obespechit-ravnovysokoe-kachestvo-obrazovania-obzor-jeffektivnyh-mehanizmov.

Erkin MURODOV,
A. Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o‘rgatish milliy-tadqiqot instituti, “Uzluksiz kasbiy ta’lim” kafedrasi dotsenti v.b., PhD

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTAB O‘QUVCHILARINI MUSTAQIL HAYOTGA TAYYORLASHDA KASB-HUNARGA O‘RGATISHNING ZARURIYATI

Annotatsiya

Maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablari bitiruvchilarini mustaqil hayotga tayyorlashda asosiy ko‘nikma va kompetensiyalarni shakllantirish orqali ularni kasb-hunarga o‘rgatishning zaruriyati bayon etilgan. Shu bilan birga, bugungi taraqqiyot davrida har bir maktab bitiruvchisini hayotda muvaffaqiyatga erishishi uchun maktab davridanoq manfaatli kasblarni egallashi, buning uchun umumiy ta’lim tizimi va xususan, har bir ta’lim muassasasi natijalarining o‘ziga xos ifodasi hisoblangan maktab bitiruvchisining modeli hamda o‘qitish-o‘rganish modellarini shakllantirish bo‘yicha metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar. Kasb, ko‘nikma, kompetensiya, mexanizmlar, maktab bitiruvchisining modeli, mexanizmlarini takomillashtirish, raqobatbardosh.

В статье изложена необходимость профессиональной подготовки выпускников общеобразовательных школ путем формирования базовых навыков и компетенций в подготовке их к самостоятельной жизни. Вместе с тем, в настоящее время даны методические рекомендации по формированию модели преподавания и обучения выпускника школы, которая является своеобразным выражением результатов работы общеобразовательной системы и, в частности, каждого образовательного учреждения, с тем, чтобы каждый выпускник школы с самого школьного возраста приобретал интересные профессии для достижения успеха в жизни.

Ключевые слова. Профессия, умения, компетенции, механизмы, модель выпускника школы, совершенствование механизмов, конкурентоспособность.

The article describes the need to train graduates of general secondary schools in the profession of the organization of the formation of basic skills and competencies in preparing them for independent life. At the same time, in the period of today’s development, methodological recommendations have been given for the formation of the model of the graduate of the school, as well as teaching-learning models, for which the general education system and, in particular, a specific expression of the results of each educational institution are considered, in order to make each school graduate succeed in life.

Key words. Profession, skills, competence, mechanisms, model of a school graduate, improvement of mechanisms, competitiveness.

Bugungi taraqqiyot davrida, ayniqsa, jahonda globallashuv jarayonlari va juda tez suratlarda o‘zgarib borayotgan innovatsion texnologiyalar, insoniyat hayotida transformatsiya jarayonlarning tezlashuvi, mehnat bozoriga bo‘lgan talablarning ortishi, yangi kasblarga ehtiyojni yuzaga keltirmoqda. Bu esa, umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘quvchilarini kasbga tayyorlash tizimi boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishni davrning o‘zi taqozo etmoqda. Juda tez yangilanayotgan tex-

nologiya davrida ta’lim tizimida o‘zgarishlarni, yangicha yondashuvlarni vujudga keltirmoqda, qolaversa umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarini, ayniqsa, ularni keyingi hayotida kasb-hunar o‘rganishi orqali raqobatbardosh kadr bo‘lib tayyorlanishida, yangi texnologik o‘zgarishlarga moslashishida, ular uchun muhim bo‘lgan hayotiy ko‘nikmalarni o‘zlashtirish mexanizmlarini takomillashtirish va rivojlantirish tizimini yaratish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Jahon amaliyotida o‘quvchilarning kelajakda biznes va hayotda muvaffaqiyatli va namunali fuqaro bo‘lishlari uchun bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarga ega bo‘lishlari kerakligi ta’kidlanadi va bu malakalarni egallashlari borasida manzilli ishlar amalga oshiriladi. XXI asr bilim va kompetensiyalari: ijodkorlik, muammolarni hal qilish, innovatsiya, tanqidiy fikrlash va axborot texnologiyalari savodxonligi deb ta’riflangan va bugungi kunda ko‘plab mamlakatlarning muvaffaqiyatli ta’lim islohotlariga ishora qilinadi.

O‘zbekistonda ham uzoq muddatga mo‘ljallangan strategik taraqqiyot dasturlarida eng ustuvor yo‘nalishlardan biri bu – o‘quvchi-yoshlarni kasb-hunarga yo‘naltirish orqali hayotda munosib o‘rin topish va farovon hayotga erishishdan iborat. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev “Ta’lim sohasidagi navbatdagi muhim yo‘nalish, bu – yoshlarning zamonaviy kasb-hunar egallashi uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iborat ekanligiga e’tibor qaratib, maktab bitiruvchilarining 50 foizi mehnat bozoriga hech qanday kasbga ega bo‘lmasdan kirib kelayotgani hammani o‘ylantirishi kerakligi, shu bois, maktab bitiruvchilari kamida 2 ta xorijiy til va kasb-hunarga ega bo‘lishi zarur” deb ta’kidlagan edilar[1].

Ushbu dissertatsiya tadqiqoti O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son “2022-2026-yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”, “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida” 2023-yil 28-fevral PF-27-son Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PQ-241-son “Maktabgacha va maktab ta’limini rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 19-iyuldagi 390-son “Xalq ta’limi vazirligi tizimida o‘quvchi-yoshlarni kelajak kasblariga tayyorlash markazini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 30-dekabrdagi 792-son “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarining 10-11-sinflari o‘quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori va mazkur sohaga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi. Umuman olganda mamlaktaimizda o‘quvchilarni kasbiy ko‘nikmalarini shakllantirish, ularni kasb-hunarga o‘rgatishga oid bir necha tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, R. Djurayev, U. Inoyatov, U. Begimqulov, S. Turg‘unov, J. Yo‘ldoshev, Sh. Qurbonov, O. Musurmanova, E. Seitxalilov, M. Mirsoliyeva, X. Rashidov va boshqalar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan[1].

Shuningdek, Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi mamlakatlarida umumiy o‘rta ta’lim

[1] Djurayev R.X., Turg‘unov S.T. Ta’lim menejmenti. – T.: “Voris-Nashriyot”., 2012. – 167 b.; Mirqosimov M. Maktabni boshqarishning nazariy va pedagogik asoslari. – T.: O‘qituvchi, 1995. – 159 b. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnomasi (20.12.2022) // https://president.uz/uz/lists/view/4057.

muassasalari o‘quvchilarida zamonaviy bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni shakllantirish muammolari yuzasidan T. Bazarov, A. Derkach, I. Zimnyaya, E. Zeer, V. Zvereva, Yu. Vasilev, V. Lazarev, V. Slastenin, G. Abdraxmanov, V. Toporovskiy, A. Moiseyev, M. Potashnik, P. Tretyakov, T.I. Shamovalar tomonidan o‘rganilgan.

Mavzuga oid bo‘lgan muammoning ilmiy-nazariy masalalari bo‘yicha xorijlik olimlar B. Cole, E. El-Khawas, J. Goldberg, L. Harvey, D. Westerheijden kabi olimlarning tadqiqot ishlarida o‘z aksini topgan. Shuningdek, o‘quvchilarning ko‘nikma va kompetensiyalari tadqiqotchilar M. Byalik va Ch. Fadel “XXI asrda o‘quvchilarni qanday bilimlarni egallashlari kerak?” nomli maqolasida o‘quvchilar egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma, xarakter va metabilish kesishmasida bahs yuritadi.

Umumiy o‘rta ta’lim bitiruvchilari egallashi lozim bo‘lgan kompetensiyalarni hayotda qo‘llash mexanizmlarini takomillashtirish tadqiqotimiz mavzusini belgilab berdi.

Bugungi kunda umumiy o‘rta ta’lim bitiruvchilarini mustaqil hayotga tayyorlashda ularning egallashi lozim bo‘lgan kompetensiyalarni shakllantirish orqali kasb-hunarga yo‘naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun quyidagi vazifalarni ilmiy jihatdan tahlil etish zaruriyati yuzaga keladi:

– umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘quvchilar egallashi lozim bo‘lgan kasbiy ko‘nikmalar borasidagi nazariy yondashuvlarni o‘rganish;

– kasbga yo‘naltirish jarayonlarida umumiy o‘rta ta’lim bitiruvchilari egallashi lozim bo‘lgan kompetensiyalarni hayotda qo‘llashga ta’sir qiluvchi omillarni tahlil qilish;

– bitiruvchilar egallashi lozim bo‘lgan kompetensiyalarni hayotda qo‘llash mexanizmlarini takomillashtirish jarayonini boshqarishni tashkil etish;

– bitiruvchilar egallashi lozim bo‘lgan kompetensiyalarni hayotda qo‘llash mexanizmlari bo‘yicha pedagogik tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, o‘tkazish va natijalarni tahlil qilish.

Shuningdek, tahlil etilayotgan mavzuning asosiy predmeti umumiy o‘rta ta’lim bitiruvchilari egallashi lozim bo‘lgan kompetensiyalarni hayotda qo‘llash mexanizmlarini takomillashtirish mazmuni, shakl, metod va vositalaridan iborat.

O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishning muammolarini aniqlashda tadqiqot jarayonida mavzuga aloqador ilmiy-adabiyotlar va ilmiy-tadqiqot ishlarni qiyosiy o‘rganish, tizimli tahlil, anketa so‘rovnomalari, suhbat, kuzatish, matematik-statistik ma’lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish kabi usullardan foydalanish mumkin.

Ayni vaqtda umumiy o‘rta ta’lim maktablari bitiruvchilarini kasb-hunarga yo‘naltirishda bir qator amaliyot natijalariga erishildi:

– kasbga yo‘naltirish bo‘yicha maktab o‘quvchilari uchun “Kasblar katalogi” nomli qo‘llanma nashr etildi;

– o‘quvchilar kelajak kasblarini tanlash, kareralarini belgilash va biznes loyihalarini amalga oshirishda ko‘maklashuvchi http://kasb.maktab.uz hamda o‘quvchilarni kasbiy layoqatini aniqlash, diagnostikadan o‘tkazish va ularni tahlil qilish uchun http://profnavigator.uz elektron platformalari ishlab chiqildi;

– umumiy o‘rta ta’lim maktablarida 10-11-sinf o‘quvchilarini qiziqishi va kasbiy layoqatiga ko‘ra kasbga yo‘naltirish jarayonlarini boshqarishni tashkil etish bo‘yicha 3 ta yo‘nalishdagi mexanizmlari yaratildi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘quvchilarining mustaqil hayotga tayyorlashda kasbiy ko‘nikmalar mazmun-mohiyati, ularni hayotda qo‘llay olish mexanizmlarini takomillashtirish mazmuni, kasbga yo‘naltirish jarayonlarini boshqarishni tashkil etish bo‘yicha 3 ta yo‘nalishdagi mexanizmlari bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida darslik, o‘quv qo‘llanma, o‘quv dasturlarini ishlab chiqishda kasblar katalogi, http://kasb.maktab.uz, http://profnavigator.uz elektron platformalardan foydalanish imkoniyati bilan izohlanadi.

Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari bitiruvchilari egallashi lozim bo‘lgan kompetensiyalarni hayotda qo‘llash mexanizmlarini takomillashtirish yuzasidan ishlab chiqilgan uslubiy va amaliy takliflari asosida:

– kasbga yo‘naltirish jarayonlarini boshqarish jarayonlari o‘qituvchilarning o‘qitish samaradorligi (X1), o‘quvchilarning ta’limdan qoniqishi (X2), o‘quvchilarning muvaffaqiyat motivatsiyasi (Y), o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi (Z) kabi o‘zgaruvchan omillarning empirik produktivligini bevosita hisobga olish orqali aniqlashtirilgan xulosa va takliflardan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilariga ikkinchi xorijiy til hamda zamonaviy kasblarga o‘rgatish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori loyihasini ishlab chiqilishida foydalanilgan (O‘zbekiston Respublikasi Maktab va maktabgacha ta’lim vazirligining 2023-yil 1-maydagi 02-02/2-574-son ma’lumotnomasi). Natijada, har bir tuman (shahar)ning bittadan umumiy o‘rta ta’lim muassasasining o‘quvchilari 10-sinfdan boshlab Milliy malaka ramkasining 2-darajasiga mos bo‘lgan kasb-hunarlarga o‘qitilishi amaliyoti yo‘lga qo‘yildi;

– o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish jarayonlarini amalga oshirish mazmuni metakognitivlikka asoslangan o‘quv-bilishga doir (o‘qish, yozish, matematik, tabiiy-ilmiy savodxonlik), ijtimoiy-hissiy (o‘z-o‘zini boshqarish, kommunikativlik, intiluvchanlik) ko‘nikmalarning kasbiy (jamoada ishlash, buyurtmachiga yo‘naltirish, iqtisodiy samaradorlikni belgilash) kompetensiyalar bilan integrativlik darajasini qat’iy belgilash orqali takomillashtirilgan xulosa va takliflardan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Aholini tadbirkorlikka jalb qilish tizimini takomillashtirish va tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori loyihasini ishlab chiqilishida foydalanilgan (O‘zbekiston Respublikasi Maktab va maktabgacha ta’lim vazirligining 2023-yil 1-maydagi 02-02/2-574-son ma’lumotnomasi). Natijada, kasb-hunarga o‘rgatish kurslarini muvaffaqiyatli tamomlagan maktab o‘quvchilariga o‘z biznesini tashkil etish uchun mikrokreditlar ajratish amaliyoti joriy qilindi;

– o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishning tashkiliy-funksional modelining jarayonli-baholovchi komponentlari an’anaviy va individual o‘qitish tizimini uyg‘unlashtirishga yo‘naltirilgan vitagen (hayotiy tajriba), pragmatik (amaliy yo‘naltirilgan), ijtimoiy-kasbiy trening kabi texnologiyalarni psixosotsial, madaniy va lingvistik baholash bilan qayta aloqasi identivligini ta’minlash asosida takomillashtirilgan xulosa va takliflardan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilariga ikkinchi xorijiy til hamda zamonaviy kasblarga o‘rgatish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori loyihasini ishlab chiqilishida foydalanilgan (O‘zbekiston Respublikasi Maktab va maktabgacha ta’lim vazirligining 2023-yil 1-maydagi 02-02/2-574-son ma’lumotnomasi). Natijada, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida yuqori sinf o‘quvchilarining ishchi kasblarga, “Yoshlar – kelajagimiz” jamg‘armasi orqali tadbirkorlikka, axborot texnologiyalari va “kreativ industriya” yo‘nalishlari (veb-dizayner, dasturchi va boshqalar) bo‘yicha kasblarga o‘rgatilishi joriy qilindi;

– o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish jarayonlarini boshqarish mexanizmi maktab, professional ta’lim, ishlab chiqarish korxonalarining integratsiyasini ta’minlashga xiz-

mat qiladigan elektron tizimi (http://kasb.maktab.uz, http://profnavigator.uz) ergonomiyasining interaktivlik darajasini vertikal va gorizontal yo‘nalishlarda kengaytirish asosida takomillashtirilgan xulosa va takliflardan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Aholini tadbirkorlikka jalb qilish tizimini takomillashtirish va tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori loyihasini ishlab chiqilishida foydalanilgan (O‘zbekiston Respublikasi Maktab va maktabgacha ta’lim vazirligining 2023-yil 1-maydagi 02-02/2-574-son ma’lumotnomasi). Natijada, umumiy o‘rta ta’lim muassasasi o‘quvchilarini ish va hayotga tayyorlash uchun kasbiy bilim va texnik malakalarini oshirish mexanizmlari takomillashtirildi.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilarni tizimli va rejali nazorat qilish katta ahamiyatga ega. Kasb-hunar ta’limi darslarida olinadigan bilim, ko‘nikma va malakalarning sifati ko‘p jihatdan ularning “ixchamligi”, ya’ni ularni o‘quvchilar yangi mehnatning sharoitlarida qanchalik qo‘llay olishlariga bog‘liq. Masalan, o‘quvchilar tikuvchilik darslarida olgan bilim va malakalaridan foydalanib tikuvchilik mashinalari (overlog, to‘g‘ri va har xil chok tikadigan, zigzag, tugma, qaviydigan, petlya tikadigan va h.k.)da mustaqil ifodalash topshirig‘ini qo‘yish mumkin. Politexnik ta’lim vazifalaridan kelib chiqib, o‘quvchilar bunday topshiriqlarni bajarishga tayyorlangan bo‘lishi kerak. O‘quv ustaxonalaridagi mashg‘ulotlarda mustaqil kuzatish bo‘yicha o‘quvchilar amaliy ish bajarayotganda ular vaqt me’yorini obyektiv belgilash maqsadida o‘z mehnat faoliyatini o‘zi kuzatishiga oid beriladigan topshiriqni ko‘rsatish mumkin.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarini mustaqil hayotga tayyorlashda ularni kasb-hunarga o‘rgatish, maktab davridanoq kasb egallashi ortidan manfaat topishini tushunib yetsa, keyinchalik farovon hayotni barpo etishda, qolaversa mamlakatni taraqqiy ettirishda zamin bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnomasi (20.12.2022) // https://president.uz/uz/lists/view/4057.

2. O‘zbekiston Respublikasi Maktab va maktabgacha ta’lim vazirligining 2023-yil 1-maydagi 02-02/2-574-son ma’lumotnomasi.

3. Djurayev R.X., Turg‘unov S.T. Ta’lim menejmenti. – T.: “Voris-Nashriyot”., 2012. – 167 b.; Mirqosimov M. Maktabni boshqarishning nazariy va pedagogik asoslari. – T.: O‘qituvchi, 1995. – 159 b.

Surayyo TURSUNOVA,
Farzona MIRZAYEVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti,
''Ijtimoiy fanlar'' fakulteti Jismoniy madaniyat yo'nalishi talabalari

I-IV SINF O'QUVCHILARIGA MOS HARAKATLI O'YINLARNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Bajarayotgan har bir tana harakati inson sog'ligi uchun juda muhim hisoblanadi. Ushbu maqolada 7-11 yosh oralig'idagi bolalarni o'qishga, ta'limga qiziqishini oshirib, bilim darajasini ko'tarish va tarbiyasini yaxshilash, shuningdek, harakatli o'yinlarni boshlang'ich ta'lim va tarbiyadagi muhim ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar. Boshlang'ich ta'lim, pedagog, motivatsiya, funksional rivojlanish, jismoniy tarbiya, harakatli o'yinlar.

Каждое выполняемое движение тела считается жизненно важным для здоровья человека. В данной статье речь пойдет о повышении уровня знаний и совершенствовании воспитания детей в возрасте 7-11 лет путем повышения их интереса к чтению, образованию, а также о важности подвижных игр в начальном образовании и воспитании.

Ключевые слова. Начальное образование, воспитание, мотивация, функциональное развитие, физкультминутка, подвижные игры.

Every body movement you perform is considered very important for human health. This article discusses the increasing interest in reading children between the ages of 7-11, education, raising the level of knowledge and improving upbringing, as well as the important importance of action games in primary education and upbringing.

Key words. Elementary education, educator, motivation, functional development, physical education, action games.

Pedagog har bir jismoniy tarbiya va sport darsi yoki mashg'ulotlari uchun bolalar organizmiga har taraflama ijobiy ta'sir etuvchi turli harakatli o'yinlarni tanlashi va ularni o'tkazishda har xil usullardan foydalanib borishi lozim. Chunki, kichik yoshdagi bolalarning harakat funksiyasi rivojlanish bosqichida bo'ladi, har bir rivojlanuvchi organizm uchun esa harakat juda muhimdir. Harakatli o'yinlarning bolalarga ta'siri doirasida ularning qiziqishi, dunyoqarashidan kelib chiqqan holda, ularga mos harakatli o'yinlar tanlab olinadi. Ular uchun tanlab olingan harakatli o'yinlar kelajakdagi biror bir kasbning yetuk mutaxassisi bo'lib yetishib chiqishi uchun muhim ahamiyat kasb etib, ular uchun poydevor, (fundament) vazifasini o'taydi. Bu fundament albatta bolalarning dunyoqarashi uchun yangidan-yangi g'oyalar, fikrlar tug'ilishida hamda rivojlanishiga olib keladi. Bu kabi o'ziga xos dunyoqarash bolalar uchun harakatli o'yinlarning yaratilishiga olib kelishi mumkin.

Milliy xalq harakatli o'yinlaridan foydalanishda shuni hisobga olish kerakki, boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalar aniqlikni talab etadigan, mayda harakatlarga qaraganda keng kuchli harakatlarga ancha moyil bo'ladilar. Umuman, bu yoshda bolalar ancha harakatchanligi bilan ajralib turadilar. Harakatchanlikni esa maxsus oqilona tashkil etilgan harakatni tartibga soluvchi, yurish-turishni shakllantirish, yo'l-yo'riq ko'rsatmasi shaklida amalga oshirish lozim. Bolalarning bu yoshida tozmozlanish va qo'zg'alish

jarayonlarini, psixik o‘zgarishlarini muvozanatda ushlash, doimo ularni yangicha talqinda, o‘zlarini iqtidorlarini ko‘rsatib berishlarini har tomonlama nazoratga olish shart va lozimdir. Hamda bolalarni har qanaqa, ya’ni musobaqa yoki biror bir tadbirlarda o‘zlaridagi iste’dodlarini to‘g‘ri yuzaga chiqarib berish, ularni to‘gri boshqarilishini ko‘rsatish yordamida o‘rgatib, malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish lozimdir.

Asosan, 7-11 yosh oralig‘idagi bolalar uchun darsning boshida yoki o‘rtasida tez harakatlarni talab etiladigan o‘yinlar, ya’ni tezda fikr yuritish, tanlovni tezlikda qabul qilish, bir so‘z bilan aytganda murakkab harakatlarni talab etadigan o‘yinlar, mashqlar o‘tkazilsa, darsning yakunlovchi oxirgi qismida esa, qizigan tanani, tortishgan mushaklarni bo‘shatish, tinch holatga keltirish, dam oldirish maqsadida, charchagan tana a’zolarini tinchlantiradigan mashqlar va o‘yinlar o‘ynatilishi lozim. Bolalarning diqqati tarqoq va tez chalg‘uvchan bo‘lganligi uchun esa, ularga faqat bir xil o‘yinlar emas, balki yangidan yangi hamda qiziqarli o‘yinlarni tanlab, darsdan oldin rejalashtirgan holatda va darsga barcha jihozlarning, shuningdek, pedagog ham tayyor holatda bo‘lishi zarur. Shu bilan pedagog maktab sharoiti va bolalarning funksional harakatlarini ham hisobga olishi kerak.

O‘qituvchi o‘yin mazmunini puxta va aniq o‘zlashtirishlari uchun amaliyot va nazariyani, ya’ni o‘yinni og‘zaki tushuntirishda, amaliy holatda ko‘rsatib berish orqali amalga oshirishi lozim. Masalan: o‘qituvchi darsida bolalarni 30 metr masofaga yugurishdagi normasini aniqlash ish rejasiga kiritilgan bo‘lsin, bunda o‘qituvchi bolalarni qayta-qayta shu masofaga oddiy dars usulida yugurtirsa, bu holatda ularga zerikish alomatlari yoki darsning yoqmagan holatga o‘tishiga olib kelishi mumkin. Pedagog bunaqa nojo‘ya ta’sirlarni oldini olish maqsadida, bolalarga “Quvlashmachoq” yoki “ Bo‘ri keldi” o‘yinlari yordamida, vaziyatni, o‘yinning qay tariqa amalga oshishini bolalarga oson va oddiy tarzda tushuntirishi lozim. Shundagina bolalar, darsning maroqli, qiziqarli o‘tganiga yaxshi baho berishlari mumkin. Pedagog ham ko‘zlagan maqsadiga erishadi. Pedagog milliy yoki harakatli o‘yinlarni etapma-etap, ya’ni zinama-zina metodi orqali amalga oshirishi lozim. Zinama-zinama tamoyili oddiydan qiyinga, qiyindan murakkabga tomon ketadi. Bunda o‘quvchilarning tana muskullari har taraflama yaxshi, sog‘lom, baquvvat holatda rivojlanib boradi hamda ularning kerakli darajada motivatsiya, motiv olishlariga yordam beradi.

Tashkil qilinishi sodda va jamoalarga bo‘linmaydigan o‘yin shakli oddiy o‘yinlar deyiladi. Oddiy o‘yinlardagi qonun qoidalar ham o‘yin kabi sodda va oddiy holatda bo‘ladi. Bolalarni jamoalarga bo‘lintirib o‘ynaladigan o‘yinlar bir oz murakkab va eng murakkab shakllarga bo‘linadi. Ko‘rinishidan ma’lumki, bu o‘yinlarning qoidalari ham murakkab, qiyin bo‘ladi. Jamoali o‘yinlar yetarli darajada chaqqonlik, chidamlilik, uyushqoqlik, hozirjavoblik va kerakli darajada jismoniy tayyorgarlikni talab qiladi, hamda bolalar uchun bu xususiyatlarni takomillashtirib, o‘stirib boradi.

I-IV-sinf o‘quvchilari uchun asosan ularda uyushqoqlik va birdamlik kabi xususiyatlarni shakllantirish hamda amalga oshirish uchun jamoali musiqa jo‘rligida o‘ynaladigan o‘yinlarni, musiqaga mos she’rlar aytiladigan maroqli o‘yinlarni o‘ynatishi lozim. Shu maqsadda “Karusel”, “Karaoke”, “O‘ylab top” kabi ommaviy o‘yinlarni o‘ynashi ham maqsadga muvofiq bo‘ladi. O‘qituvchi o‘quvchi bolalar uchun jamoali o‘yinlar o‘ynatishi, sinfdagi lider o‘quvchi uchun ham, boshqa o‘rta meyona o‘quvchilar uchun ham bir xillikdagi mas’uliyatni yuklatishi lozim. Ya’ni o‘yin davomida borayotgan har bir harakatlarni o‘zlari va jamoalari uchun qattiq nazoratga olishadi. O‘yinda biror-bir jamoaning g‘alaba yoki mag‘lubiyatidan qat’iy nazar ulardagi qiziqishni so‘ndirmaslik uchun, o‘qituvchi

tomonidan bolalarga motivatsiya berib turilishi lozim. Turli xil shakldagi harakatlarni bajarishda bolalardagi ijodiy fikr, tafakkur va mustaqillikni ular organizmida o‘stirishda bevosita yordam beradigan “Pr-r-r”, “Kim keldi” singari mazmunli o‘yinlarni tanlash va o‘tkazish ham muhimdir. Darsda bo‘ladigan o‘yinlar bir xillikdan yiroq bo‘lishi, turli harakatlar va mashqlar kiritilishi, shuningdek, turli xil sharoitda va holatda o‘tkazilishini talab qiladi. O‘quvchilar bir darsning aniq vazifasini nazarda tutib, ana shu vazifani amalga oshirishda yordam beradigan o‘yinlarni tanlashi lozim.

Pedagog milliy harakatli o‘yinlardan foydalanishda, bolalarga tanish bo‘lganidan kamroq foydalanishi kerak, chunki, bir xillikdan barcha zerikadi. Shu sababli o‘yinlarning notanishlikka tomon, ya’ni o‘zgacha yangi uslubdagi, o‘quvchi bolalarga umuman ham tanish bo‘lmagan, qiziqarli harakatli o‘yinlar bo‘lishi yoki oldingi o‘yindan murakkabroq shakldagi boshqa o‘yin o‘rgatilishi, o‘quvchilarning to‘g‘ri harakat funksiyasi tomon o‘zgarishini ham ta’minlashi lozim.

Shu bilan birga Jismoniy tarbiya darslarida 7-11 yosh oralig‘idagi o‘quvchilariga hech qanaqa qiyinchilik tug‘dirmaydigan, to‘siqsiz, ya’ni yetarli darajada kuch sarflamaydigan milliy harakatli o‘yinlar bolalar uchun hech qanaqa qiziqish uyg‘otmaydi. Ammo ularni qiziqishini oshiraman deb kuchlari yetmaydigan, organizmiga zo‘r keladigan, harakat funksiyasini buzilishiga olib keladigan o‘yinlarni ham o‘ynattirmaslik maqsadga muvofiq.

O‘qituvchi harakatli o‘yinlar yordamida jismoniy mashg‘ulotlarni qiziqarli o‘tkazishi mumkin va bunday o‘yinlar o‘quvchi bolajonlar uchun turli xil harakat ko‘nikmalari va malakalarini shakllantiradi.

Pedagogdan talab etiladigan eng katta vazifa ham shulardan biridir, ya’ni bolalarni sog‘lom, to‘g‘ri fikr yuritadigan, qarorlarini oqilona, aqlli tarzda tezda qabul qilishi hamda jamiyatda sog‘lom raqobatni yuzaga keltirishdan iboratdir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun milliy va harakatli o‘yinlarni to‘g‘ri tanlov qilishda, ularda har bir ruhiy va jismoniy, fiziologik jarayonni e’tiborga olish bilan bir qatorda, ulardagi qiziqishlarini ham inobatga olish hamda ularni to‘g‘ri turmush tarziga amal qildirishi, sog‘lom fikrlashi uchun muhit yaratgan holatda, milliy harakatli o‘yinlarni tanlab olamiz. Shu bilan birga jismoniy tarbiyaning ham asosiy maqsadi insoniyatga va davlatning ravnaqi uchun bolalarni sog‘lom fikr, sog‘lom hayot tarzi tomon yo‘l ko‘rsatish, uning organizmini funksional sog‘lom rivojlantirishdan iboratdir. Harakatli o‘yinlar jismoniy tarbiya darslarida hosil qilingan harakat ko‘nikmalarini takomillashtirish va mustahkamlash uchun xizmat qiladi.

Harakatli o‘yinlardan foydalanishda va ularni qo‘llashda, o‘yin elementlari qanchalik tez bajarilishiga emas, balki sifatiga, yaxshi, to‘g‘ri bajarilganligiga e’tibor qaratish lozim. Bu yerda son emas, sifat turg‘unligi muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Milliy va harakatli o‘yinlar . (T.S. Usmonxodjayev, Sh.X. Isroilov, A.A. Pulatov, Sh.A. Pulatov) – T.: “IQTISODIYOT-MOLIYA” 2015.

2. Milliy va harakatli o‘yinlar tarixi.

3 Ya. Komenskiy pedagogikaga oid fikrlaridan.

Sitora ELOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

SPORTNING GIMNASTIKA TURI BO‘YICHA QIZLARNI MUSOBAQALARGA SARALASH METODIKASI

Annotatsiya

Maqolada badiiy gimnastika rivojining hozirgi bosqichida sportchilarni tayyorlash sifatiga qo‘yiladigan talablarning ortishi bilan bir qatorda, yuqori yutuqlar sportida ham sezilarli rivojlanish kuzatilayotgani xususida so‘z yuritiladi. Shuningdek, gimnastika, har qanday faoliyat kabi, amaliyotchi shaxsida ma’lum qobiliyatlarning namoyon bo‘lishini talab qilishi xususida mulohaza bildiriladi.

Kalit so‘zlar. Gimnastika, jismoniy harakat, badiiy go‘zallik, nozik xususiyat, jismoniy tarbiya, faoliyat, shakllantirish, mulohaza.

На современном этапе развития художественной гимнастики, наряду с повышением требований к качеству подготовки спортсменок, отмечается значительное развитие спорта высоких достижений. Отмечается, что гимнастика, как и любая деятельность, требует проявления определенных способностей от личности занимающегося.

Ключевые слова. гимнастика, физическая подготовленность, артистическая красота, тонкие черты лица, физическое воспитание, деятельность, формирование, рассуждение.

In the current stage of rhythmic gymnastics development, along with the increase in the requirements for the quality of training of athletes, it is mentioned that there is a significant development in the sport of high achievements. It is noted that gymnastics, like any activity, requires the manifestation of certain abilities in the person of the practitioner.

Key words. Gymnastics, physical fitness, artistic beauty, delicate features, physical education, activity, formation, reasoning.

Binobarin, gimnastikada zamonaviy talablar darajasida yuqori sport natijalariga erishish sportning ushbu turi bilan shug‘ullanishni istagan har bir bolaning qo‘lidan kelavermaydi. Bolalarni sportga yo‘naltirilgan gimnastikaga yo‘naltirish – bu sportning ushbu turi bilan shug‘ullanishning maqsadga muvofiqligi bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar va o‘qituvchilarning maslahatlari tizimi. Yo‘naltirishda quyidagilar hisobga olinadi: bolaning gimnastikaga bo‘lgan qiziqishining barqarorligi, uning moyilligi, qobiliyati, oiladagi turmush sharoiti, maktabdagi faoliyati, o‘rganish qobiliyati, ta’lim qobiliyati va ushbu sport turini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun zarur bo‘lgan boshqa individual xususiyatlar. Gimnastikaga ongli va faol munosabatni shakllantirishda bolalarni jismoniy mashqlarning sog‘liq uchun foydalari, tajribani boyitish uchun – vosita, estetik, hissiy, irodaviy, muloqot, axloqiy, sport, kelajakda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan foydalarga ishontirish katta ahamiyatga ega. Bolani sportga yo‘naltirganda, ota-onalar va o‘qituvchilar sport bazasining yashash joyidan uzoqligi, uning holati, mashg‘ulotlar uchun sharoitlar, o‘qituvchi-murabbiylar tarkibi kabi omillarni hisobga olishlari kerak.

Texnik tayyorgarlikning maqsadlari quyidagilardan iborat:

– ratsional mashqlar texnikasi, ularni bajarishga qo‘yiladigan talablar, musobaqa qoidalarini o‘rganish bo‘yicha maxsus bilimlar tizimini shakllantirish;

– badiiy gimnastikaga xos bo‘lgan turli xil motorli ko‘nikmalar va qobiliyatlarning keng doirasini rivojlantirish;

– ijro mahoratining barcha sport muhim tarkibiy qismlarini takomillashtirish: texnik, jismoniy, estetik va musiqiy ekspressiv;

– yangi original elementlar va birikmalarni yaratish, taniqli texnologiyani takomillashtirish;

– sportchi qizlarning sport mahoratini samarali aks ettiruvchi va takomillashtiruvchi raqobat dasturlarini ishlab chiqish.

Gimnastikada zamonaviy talablar darajasida yuqori atletik natijalarga erishish sportning ushbu turi bilan shug‘ullanadigan har bir kishi uchun mavjud emas.

– Sportga yo‘naltirilgan gimnastika mashg‘ulotlarida tananing anatomik tuzilishiga, shug‘ullanuvchilarning salomatligi va qobiliyatiga aniq talablar qo‘yiladi.

Gimnastikachilarning tana o‘lchamlari o‘rtacha qiymatlar bilan tavsiflanadi. Olimpiya o‘yinlarida ishtirok etuvchi ayollar uchun bo‘y 150-165 sm oralig‘ida, tana vazni 40-55 kg, erkaklar uchun – bo‘yi 160-174 sm, tana vazni 56-72 kg. Yelkalarning kengligi va shakli, qo‘llar va barmoqlarning uzunligi, oyoqlari va tanasi muhim ahamiyatga ega. Gimnastikachilarning gavdasi go‘zal, sog‘lig‘i yaxshi, umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarligi yuqori bo‘lishi kerak. Yetakchi qobiliyatlar: harakatlarni muvofiqlashtirish, mushaklarning kuchi, moslashuvchanligi, vosita harakatlarining tezligi, tezlik va kuchga chidamlilik, fazoviy orientatsiya, diqqat, vosita xotirasi, hissiy barqarorlik, qat’iyat va jasorat. Gimnastikachi mashg‘ulotlarining barcha darajalarida asosiy qobiliyat uning mashg‘ulotlarga bo‘lgan munosabatidir. Dastlabki tanlovning dastlabki bosqichida, shifokorning fikriga ko‘ra, sog‘lig‘i yaxshi bo‘lgan bolalar testlarda qatnashishga ruxsat etiladi. Sinovlar bolalarning jismoniy rivojlanishi va jismoniy holatini baholashdan boshlanadi. Shu bilan birga, ular bo‘lajak gimnastikachilar (o‘g‘il bolalar va qizlar) tengdoshlariga qaraganda pastroq bo‘lishi va tana vazni kamroq bo‘lishi kerakligi bilan boshqariladi. 6 yoshli o‘g‘il bolalar uchun tana uzunligi 110 - 118 sm, tana vazni - 18 - 22,5 kg oralig‘ida afzalroqdir; qizlar uchun - mos ravishda 107 -112 sm va 16 - 17,5 kg; 7 yoshli o‘g‘il bolalar uchun bo‘yi 118 - 127 sm, tana vazni 21 - 25,6 kg, qizlar uchun - 118 - 125 sm va 19,5 - 23 kg. Ular yupqa suyaklarga ega bo‘lishi kerak, bo‘g‘imlarning aniq epifizlari, tor tos suyagi (elkalaridan sezilarli darajada torroq), uzun qo‘llar (o‘rta barmoq, qo‘llar tana bo‘ylab cho‘zilgan, sonning o‘rta chizig‘idan tashqarida joylashgan), tekis oyoqlar. Umuman olganda, tana uyg‘un bo‘lishi va chiroyli konturlarga ega bo‘lishi kerak.

Maktab o‘quvchilarini gimnastikaga yo‘naltirish ushbu sport turi bo‘yicha ta’lim va maslahatlarni o‘z ichiga oladi.

Ta’lim – bu bolalarni sport mashg‘ulotlarida ongli va faol bo‘lishlari uchun gimnastika sohasidagi turli bilimlar bilan boyitishdir. Konsultatsiya maslahat so‘raganlarning savollariga ilmiy asoslangan va amaliy sinovdan o‘tgan javoblar yoki sport mashg‘ulotlari uchun gimnastikani tanlash maqsadga muvofiqligi to‘g‘risida maslahatlar beradi. Maslahatlashayotganda o‘qituvchi birinchi navbatda gimnastikaga qiziqishning sababini aniqlashi kerak: hissiy, hissiy motivlar yoki ongli munosabat. Buning uchun siz o‘qituvchiga maslahat so‘rab murojaat qilgan bolaning ota-onasi bilan albatta gaplashishingiz, uning badiiy gimnastika bilan shug‘ullanish qaroriga munosabatini bilishingiz va bunday tanlovni shakllantirishda ularning o‘rni qanday ekanligini so‘rashingiz kerak. Suhbat bolaning gimnastikaga bo‘lgan qiziqishi, moyilligi va qobiliyatining kelib chiqishi va barqarorligini aniqlaydi. Gimnastikada zamonaviy talablar darajasida yuqori atletik

natijalarga erishish sportning ushbu turi bilan shug‘ullanishni xohlovchi har bir bolaga ham nasib etavermaydi. Taniqli gimnastikachilar, qoida tariqasida, bolalikdanoq jismoniy faollik, jismoniy mashqlarning har xil turlari bo‘yicha musobaqalashishga intilish, gimnastika mashqlarini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun zarur bo‘lgan qobiliyatlarni namoyish etish, mehnatsevarlik va intizom bilan tengdoshlaridan ajralib turardi. Murabbiy o‘quvchilar va ularning ota-onalari bilan suhbatda gimnastikaga bo‘lgan motivlar, qiziqishlar va ko‘nikmalar haqida ma’lumot olishi mumkin.

Talabaning gimnastika bilan shug‘ullanish qobiliyatini umumiy maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasi, harakat va aqliy qobiliyatlarning rivojlanishi, ushbu sport turida eng zarur bo‘lgan shaxsiy fazilatlari bilan baholash mumkin. Rivojlanish uchun bu qobiliyatlarning moslashuvchanligini bilish muhimdir. Talabaning jismoniy tarbiya darsidagi faolligi va sport mashg‘ulotlariga qiziqishi hisobga olinadi. Ushbu ma’lumotni jismoniy tarbiya o‘qituvchingizdan olishingiz mumkin. Uning sportdagi muvaffaqiyatlarini bashorati talabaning sportga yaroqliligini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Badiiy gimnastika uchun shaxslarni tanlashda faqat gimnastika uchun shaxsning eng muhim xususiyatlari (qobiliyatlari) to‘g‘risidagi obyektiv ma’lumotlar hisobga olinadi va ular obyektiv usullar yordamida o‘rganiladi.

Umumiy jismoniy tayyorgarlik – bu gimnastikachilarning salomatligini, tayanch-harakat tizimini mustahkamlash va umumiy chidamliligini rivojlantirishga qaratilgan kompleks jismoniy tarbiya jarayonidir. Bu muayyan faoliyat turidan qat’i nazar amalga oshiriladigan jismoniy tarbiya. Umumiy jismoniy tayyorgarlik yordamida sportchilar quyidagi muammolarni hal qilishga xizmat qiladigan vosita ko‘nikmalarini, qobiliyatlarini, jismoniy, psixomotor, axloqiy va irodaviy fazilatlarni o‘zlashtiradilar:

– bo‘lajak gimnastikachilarning umumiy jismoniy tarbiyasi va sog‘lig‘ini yaxshilash, ular yugurish, sakrash, chang‘ida yaxshi yurish va sport o‘yinlarining asosiy elementlarini o‘zlashtirishlari kerak, ya’ni. jismonan ko‘p qirrali sportchilar bo‘lish;

– badiiy gimnastikaning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda bo‘lajak gimnastikachilarning funktsional, harakat qobiliyatlarini kengaytirish va tayanch-harakat tizimini mustahkamlash.

Umumiy jismoniy tarbiya vositalari quyidagilardir: umumiy rivojlantiruvchi mashqlar, yugurish, suzish, chang‘i uchish, konkida uchish, velosport, sport va ochiq havoda o‘yinlar.

Maxsus jismoniy tayyorgarlik – gimnastika mashqlarini muvaffaqiyatli rivojlantirish va sifatli bajarish uchun zarur bo‘lgan jismoniy sifatlarni rivojlantirish va takomillashtirishga qaratilgan maxsus tashkil etilgan jarayon. Hozirgi vaqtda 7 ta asosiy jismoniy qobiliyat mavjud:

– muvofiqlashtirish – muskullar faoliyatini maqsadga muvofiq tashkil etish qobiliyati va chaqqonlik – yangi harakatlarni o‘zlashtirish va vaziyatga mos ravishda faoliyatni qayta tashkil etish qobiliyati; rivojlantirish uchun vazifalar, o‘yinlar, estafeta poygalari, shu jumladan, obyektlar bilan murakkab muvofiqlashtirilgan harakatlar va mashqlardan, foydalaniladi;

– moslashuvchanlik – bo‘g‘inlardagi harakatchanlik – katta amplitudali harakatlarni passiv va faol bajarish qobiliyati, uning rivojlanishi turli bo‘g‘inlarning harakatchanligini rivojlantirish mashqlari bilan yordam beradi – bahor cho‘zilishi, tebranishlar, pozalarni mahkamlash, bo‘shashish;

– kuch – statik va dinamik harakatlarda mushaklarning harakatlari tufayli tashqi qarshilikni yengish yoki unga qarshi turish qobiliyati; qo‘llar, oyoqlar va torso mushak-

larining kuchini oshirish uchun mashqlar mavjud: egilish va kengayish, o‘g‘irlash va tortish, dumaloq harakatlar , yugurish, sakrash, o‘pka, chayqalish;

– tezlik – tez reaksiyaga kirishish va yuqori tezlik va chastotali harakatlarni bajarish qobiliyati, asosiy mashqlarni bajarishda reaksiya tezligini, harakat tezligini va chastotasini rivojlantirish uchun mashqlarni bajarishda rivojlanadi;

– sakrash qobiliyati – qaytarilish balandligida namoyon bo‘ladigan tezlik-kuch sifati; uning rivojlanishiga kuch, tezlik va qaytarilish balandligini, shuningdek, sakrash chidamliligini rivojlantirish mashqlari yordam beradi;

– muvozanat – statik va dinamik mashqlarda barqaror pozitsiyani saqlab turish qobiliyati murakkab sharoitlarda barqaror pozitsiyani saqlash jarayonida yaxshilanadi: dinamik harakatlardan keyin, vestibulyar analizatorning tirnash xususiyati bilan, ko‘rish o‘chirilganda, pasaytirilganda, qo‘llab-quvvatlashning kuchayishi;

– chidamlilik – charchoq fonida turli vazifalarni bajarish jarayonida rivojlangan charchoqqa dosh berish qobiliyati.

Texnik tayyorgarlik – bu sport turiga xos bo‘lgan mashqlarni bajarish uchun bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish va ularni eng yuqori darajaga ko‘tarish jarayonidir. Texnik tayyorgarlikning maqsadi gimnastikachilarning musiqa bilan birlikda mashqlarning xilma-xilligi, qiyinligi va o‘ziga xosligi bilan uyg‘unlikda o‘zlarining individualligini eng samarali namoyon etishiga imkon beradigan va sport mahoratining yanada o‘sishini ta’minlaydigan shunday bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аркаев Л.Я. Как готовить чемпионов: Учеб. пособие для специалистов гимнастики и родственным ей видам спорта/ Л.Я. Аркаев, Н.Г. Сучилин. – М.: Физкультура и спорт, 2004. – С. 328.

2. Ашмарин Б.А. Теория и методика педагогических исследований в физическом воспитании: Пособие/ Б.А. Ашмарин. – М.: Физкультура и спорт, 1978. – С. 223.

3. Верхошанский Ю.В. Основы специальной физической подготовки спортсменов: Учеб. пособие для студентов ин-тов физической культуры/ Ю.В. Верхошанский. – М.: Физкультура и спорт, 1988. – С. 330.

4. Викулов А.Д. Развитие физических способностей детей: Метод. пособие/ А.Д. Викулов, И.М. Бутин – Ярославль: Верхне-Волжское изд-во,1996. – С. 123

5. Гимнастика и методика ее преподавания: Учеб. для студентов ин-тов физической культуры/ под ред. Н.К. Меньшикова. – Санкт-Петербург: РГПУ им. А.И. Герцена, 1998. – С. 463.

6. Гогунов Е.Н. Психология физического воспитания и спорта: Учеб. пособие для студентов ин-тов физической культуры/ Е.Н. Гогунов, Б.И. Мартьянов. – М.: Adema, 2000. – С. 288.

7.Гамезо М.В. Курс общей, возрастной и педагогической психологии. Выпуск 2.: Пособие/ М.В. Гамезо. – М.: Просвещение, 1982. – С. 176.

Boburjon XOLMAXMATOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

IXTISOSLASHTIRILIGAN FUTBOL MAKTABLARIDA YOSH FUTBOLCHILARNI TANLAB OLISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya

Maqolada yosh futbolchilarni saralash nisbatan uzoq davom etish jarayoni va unda har bir bolaning kelajakda ushbu sport turi bo‘yicha yuqori natijalarga erishish qobiliyati aniqlanishi qayd etiladi. Shuningdek, bu qobiliyatlarni tezda tanib bo‘lmaydi, shuning uchun murabbiy boshlang‘ich mashg‘ulotning butun bosqichida bolalarning kuzatuvlarini (vizual va instrumental) o‘tkazishi va ularning natijalariga ko‘ra qobiliyatlarning rivojlanishini bashorat qilishi kerakligi mulohaza qilinadi.

Kalit so‘zlar. Sport selektsiyasi, sport, pedagogik, psixologik, tibbiy-biologik, vizual, instrumental.

В статье отмечается, что отбор юных футболистов – это сравнительно длительный процесс, в котором определяется способность каждого ребенка достичь высоких результатов в этом виде спорта в будущем. Также эти способности невозможно распознать быстро, поэтому считается, что тренер должен проводить наблюдения (визуальные и инструментальные) за детьми на протяжении всего этапа первоначального обучения и на основе их результатов прогнозировать развитие способностей.

Ключевые слова. Спортивный отбор, спорт, педагогический, психологический, медико-биологический, зрительный, инструментальный.

The article notes that the selection of young football players is a relatively long process, in which the ability of each child to achieve high results in this sport in the future is determined. Also, these abilities cannot be recognized quickly, so it is considered that the trainer should conduct observations (visual and instrumental) of children during the entire stage of initial training and predict the development of abilities based on their results.

Key words. Sports selection, sports, pedagogical, psychological, medical-biological, visual, instrumental.

Sport selektsiyasi – bu pedagogik, psixologik, tibbiy-biologik va sotsiologik tahlil usullarini o‘z ichiga olgan kompleks xarakterdagi tashkiliy-uslubiy tadbirlar tizimi bo‘lib, ularning natijalari bolalarning futbolga moyilligi va qobiliyatini ochib beradi.

Ushbu moyillik va qobiliyatlarni aniqlash uchun ikkita mezon guruhidan foydalanish kerak. Birinchi guruh – o‘yin texnikasi va taktikalarining hajmi, ko‘p qirraliligi va samaradorliligi, ularni mashg‘ulotlar paytida o‘rganish tezligi, maydonda oriyentatsiya tezligi va ayniqsa, muvofiqlashtirish qobiliyati. Ikkinchi guruh – bolalarning jismoniy holatining ko‘rsatkichlari, ular ma’lumki, jismoniy, sog‘liq va jismoniy fazilatlarning rivojlanish darajasi ko‘rsatkichlarini o‘z ichiga oladi. Dastlabki tanlov sport va dam olish bosqichida va dastlabki tayyorgarlik bosqichida amalga oshiriladi. Uning natijalariga ko‘ra bolaning futbolga yoki boshqa sport turlariga moyillik darajasi aniqlanadi, keyingi bosqichlarda esa ulardan eng iqtidorli, to‘g‘ri tashkil etilgan mashg‘ulot jarayoni bilan futbolda yuqori natijalarga erisha oladiganlari tanlanadi. Bolalarning futbolga moyillik darajasini va ularning tayyorgarlik darajasini baholash uchun bolaning maxsus fazilat-

lari va qobiliyatlarini ekspert baholashlaridan foydalanish kerak. Bunday tekshiruvni murabbiyning o‘zi va uning boshqa futbol maktabi murabbiylari o‘tkazishi kerak. Kichik yoshdagi guruhlarda ular asosiy texnik harakatlarni samarali bajarish qobiliyatini, muvofiqlashtirish mashqlarining to‘g‘riligini va tezlik sifatlarining rivojlanish darajasini baholaydilar.

Har bir element 10 ballik tizimda baholanadi. Tanlash uchun har qanday mezondan foydalanganda, ularning qiymatlari va tayyorgarlik jarayonida o‘zgarish tezligiga e’tibor qaratish lozim. U qanchalik baland bo‘lsa, bolaning futbolga bo‘lgan qobiliyati shunchalik yuqori bo‘ladi.

Ko‘pgina bolalar uchun ikki yillik sport va dam olish bosqichi ularning futbol qobiliyatlarini tan olish uchun yetarli vaqtdir. Shu bilan birga, ko‘nikmalarni rivojlantirish, shuningdek, jismoniy fazilatlar (ular retardantlar deb ataladi) kechiktirilgan bolalar mavjud. Ular uchun ikki yillik o‘qitish yetarli emas va shuning uchun tanlov boshlang‘ich mutaxassislik bosqichida davom etadi.

Sportni tanlash jarayonida ma’lum bir sport turida zarur bo‘lgan vosita fazilatlarini rivojlantirishning sezgir davrlari vaqtini, shuningdek, kelajakdagi xarakterli anatomik, morfofunksional va biomexanik ko‘rsatkichlarning minimal to‘plamiga mos kelishini hisobga olish kerak.

Futboldagi progressiv harakatni yosh sportchilarning ongli faoliyatisiz, ularning har birining mashg‘ulotlar natijalarini, topshiriqlarini, munosabatini tanqidiy tahlil qilish va baholash qobiliyatisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi.

Futbolchilarning mustaqil mehnatining ahamiyatini ortiqcha baholash qiyin. O‘zini yaxshilash istagi futbolchining jiddiy niyatlaridan dalolat beradi. Bunday o‘smirlar o‘yin texnikasi va taktikasini o‘zlashtirishda katta imkoniyatlarga ega. Ushbu qobiliyatlarni aniqlash va qayd etishni osonlashtirish uchun atributlar ro‘yxatidan foydalanish mumkin.

Qarorlarning to‘g‘riligiga oydinlik kiritishga urinish (bunday vaziyatda u to‘g‘ri o‘ynaganmi, agar bo‘lmasa, u qanday harakat qilishi kerak edi va bu nima uchun foydali bo‘lgan va hokazo).

Murabbiyning o‘yinni tahlil qilish jarayonida o‘z harakatlariga va sheriklar bilan o‘zaro munosabatlariga oqilona baho beriladi:

– o‘zining u yoki bu harakatini oqlash niyatining yo‘qligi;

– jismoniy tayyorgarlik darajasini yaxshilaydigan mashqlarni tanlash bo‘yicha murabbiy bilan maslahatlashish;

– magistrlar jamoasining murabbiyi va o‘yinchilari bilan texnik tayyorgarlik darajasini oshirish uchun mustaqil mashg‘ulotlarda turli mashqlardan foydalanishning maqsadga muvofiqligi bo‘yicha maslahatlar (takomillashtirish yo‘llarini faol izlash);

– magistrlar jamoasining mashg‘ulotlarida qatnashish;

– murabbiyning boshqa o‘yinchilarga bergan izohlarini diqqat bilan tinglash;

– murakkab texnikani bajarish texnikasidagi nozikliklarni tushunishga urinishlar;

– futbol bo‘yicha adabiyotlarni o‘rganish va olingan bilimlardan o‘z-o‘zini takomillashtirish vositalari va usullarini tanlashda foydalanish.

Ta’lim va tarbiya jarayonining muhim va organik qismi bolalarni o‘quv va o‘quv guruhlariga tanlashdir. Barcha bosqichlarda nazorat o‘lchovlari va sinovlari ta’minlanadi, bu esa mashg‘ulot jarayonining samaradorligini va har bir futbolchining istiqbolini dinamik ravishda baholash imkonini beradi. Maxsus fazilatlar, shaxsiy xususiyatlar va asosiy tayyorgarlik mavjudligi ularning takomillashtirishga yaroqliligini aniqlash imkonini beradi.

Ixtisoslashtirilgan ta’lim va sport muassasalarining ko‘p yillik tajribasi shuni ko‘rsatadiki, o‘quv-mashg‘ulot jarayonini aniq tashkil etish hamda murabbiylar va pedagoglar jamoasining o‘quv faoliyatining yuqori sifati bolalar va o‘smirlarni sportning tizimli sport turlariga jalb etishda mukammal asos bo‘lib xizmat qiladi.

Malakali yosh sportchilarni tarbiyalash va umumta’lim maktablarining jismoniy tarbiya jamoalari uchun davlat aktivlarini tayyorlash.

Ixtisoslashtirilgan ta’lim va sport muassasalari hamda olimpiya zaxiralari maktablari o‘zlariga yuklangan quyidagi vazifalarga muvofiq bo‘ladi:

– sport zaxiralarini tayyorlash bo‘yicha jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish davlat dasturlari va ularni amalga oshirish chora-tadbirlarini amalga oshiradi;

– o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etish va o‘tkazishni ta’minlash hamda uning natijalarini, o‘quvchilarning jismoniy sifatlari rivojlanishining individual ko‘rsatkichlarining o‘sish dinamikasini, futbol texnikasini o‘zlashtirish darajasini tahlil qilish;

– muassasaning belgilangan tartibda tasdiqlangan kalendar rejasiga muvofiq hududiy, respublika va xalqaro sport tadbirlarida ishtirok etish;

– o‘quv rejalarini ishlab chiqish va tasdiqlash, ixtisoslashtirilgan ta’lim va sport muassasalarida ta’limning barcha bosqichlarida o‘quvchilarni tayyorlash dasturlarini amalga oshirish hamda ularning bajarilishini nazorat qilish;

– manfaatdor tashkilotlar bilan birgalikda sport zaxiralari va yuqori toifali sportchilarni tanlash va tayyorlashni ilmiy, uslubiy va tibbiy ta’minlashni amalga oshiradi.

Ushbu dasturda rasmiy hujjatlar bilan tartibga solinadigan soatlar hajmi (futbolchilarni tayyorlash uchun) mashg‘ulotlar uchun vaqtni ko‘paytirish va o‘yindagi texnik-taktik mahoratni oshirish, raqobat sharoitlari va jismoniy tayyorgarlikni amalga oshirish yo‘nalishi bo‘yicha qayta tuzilgan. Keng ko‘lamli vositalarning kombinatsiyasi va interfeysi, ularning asosiy qismi ochiq havoda o‘yinlar, dumaloqlar, soddalashtirilgan sport o‘yinlari, kichik maydonlarda futbol o‘yinlari bo‘lishi kerak. Oddiy hisob-kitob shuni ko‘rsatadiki, kichik maydonlarda 3 × 3 yoki 4 × 4 o‘yinlarda yosh futbolchining to‘p bilan aloqasi 11 × 11 o‘yinga qaraganda deyarli 4-5 baravar ko‘pdir.

Yosh futbolchilarni tayyorlashning maqsad, vazifalari va mazmuni doimiy ish soatlari hajmi bilan bolalarni tayyorlash, tarbiyalash va rivojlantirishga ta’sirni optimallashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, dastur futbolning texnik va taktik arsenalini o‘rgatish va takomillashtirish uchun o‘nta guruh texnikasining har birini tizimlashtirish sifatida taqdim etilgan yangi materialni taklif qiladi, bu materialni o‘rganishni tizimli qiladi, futbolni o‘zlashtirish sifatini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Антипов А.В. Диагностика и тренировка двигательных способностей в детско-юношеском футболе: научно-методическое пособие / А.В. Антипов, В.П. Губа, С.Ю. Тюленьков. – М.: Советский спорт, 2008. – С. 152.

2. Годик М.А. Футбол: типовая учебно-тренировочная программа спортивной подготовки для детско-юношеских спортивных школ, специализированных детско-юношеских школ олимпийского резерва / под ред. М.А. Годика. Российский футбольный союз. – М.: Советский спорт, 2011. – С. 160.

3. Годик М.А. Физическая подготовка футболистов / М.А. Годик. – М.: Тера-Спорт, Олимпия Пресс, 2006. – С. 272.

Sarvar BAXODIROV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

YOSH FUTBOLCHILARNI MUSOBAQA SHAROITIDA TEXNIK-TAKTIK MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya

Maqolada futbol o‘ynash natijasini faqat tegishli umumiy va maxsus texnik-taktik tayyorgarlik bilan yaxshilash mumkin, shunda barcha harakatlar maqsadli va oqilona bo‘lishi qayd etiladi. Shuningdek, futbolda o‘yin davomidagi harakatlarni fazo-vaqt nuqtayi nazaridan oldindan bashorat qilib va hisoblab bo‘lmaydi, shuning uchun ko‘pchilik murabbiylar bir ovozdan futbolchilarning o‘yin harakatlarining asosini texnik va taktik tayyorgarlik tashkil etilishi mulohaza qilinadi.

Kalit so‘zlar. Futbol, texnik-taktik, musobaqa, mahorat, murabbiy, aqliy tayyorgarlik, qarshi hujum taktikasini tanlash, futbolchilarning taktik harakatlarni.

В статье отмечается, что результат игры в футбол можно улучшить только при соответствующей общей и специальной технико-тактической подготовке, при условии, что все действия будут целенаправленными и рациональными. Также, в футболе действия во время игры невозможно предсказать и просчитать заранее с точки зрения пространства и времени, поэтому большинство тренеров сходятся во мнении, что в основе игровых действий игроков лежит технико-тактическая подготовка.

Ключевые слова. Футбол, технико-тактическая игра, соревнование, мастерство, тренер, психологическая подготовка, выбор тактики контратаки, тактические действия игроков.

The article notes that the result of playing football can be improved only with appropriate general and special technical-tactical training, so that all actions are targeted and rational. Also, in football, the actions during the game cannot be predicted and calculated in advance from the point of view of space and time, therefore, most coaches agree that the basis of the players’ game actions is technical and tactical preparation.

Key words. Football, technical-tactical, competition, skills, coach, psychological preparation, choice of counterattack tactics, tactical actions of players.

Futbolda texnik va taktik harakatlarni takomillashtirish ongning faol ishtirokida o‘z harakatlarini nazorat qilish qobiliyatini rivojlantirishdan iborat, ya’ni ong va mushak-bo‘g‘im hissi o‘rtasidagi aloqaning yetarli emasligi natijaga erishishga to‘sqinlik qilishi mumkin, shuning uchun yosh futbolchilarni jismoniy tarbiya bilan ta’minlash kerak. Vosita harakatlarining borishi va natijalari haqida to‘liq ma’lumot. Bolalarda vosita mahoratini shakllantirishda texnik texnika va uning elementlari haqida vosita g‘oyasi yaratiladi. Gipotezaga ko‘ra, 13-14 yoshli yosh futbolchilarning yillik o‘quv-mashg‘ulot siklida texnik-taktik tayyorgarligini oshirish orqali sportchilarning musobaqalardagi chiqishlari natijalari yaxshilanadi, deb taxmin qilingan edi. Tajriba natijalari gipotezani to‘liq tasdiqladi va amaliy tavsiyalarni asoslash imkonini berdi.

Taktik tayyorgarlik – aniq musobaqa faoliyati jarayonida kurashning oqilona shakllarini o‘zlashtirishga qaratilgan pedagogik jarayon. U quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

– tanlangan sport turi taktikasining umumiy qoidalarini, hakamlik texnikasi va musobaqalar reglamentini, eng kuchli sportchilarning taktik tajribasini o‘rganish;

– o‘z taktikangizni yaratish ko‘nikmalarini egallash;

– bo‘lajak musobaqalar;

– taktik tuzilmalarni amaliy o‘zlashtirish uchun mashg‘ulotlar va nazorat musobaqalarida zarur shart-sharoitlarni modellashtirish. Uning natijasi sportchi yoki jamoaning muayyan darajadagi taktik tayyorgarligini ta’minlashdir.

Taktik tayyorgarlik har xil texnik texnikalardan foydalanish, ularni amalga oshirish usullari, hujum, mudofaa, qarshi hujum taktikasini tanlash va uning shakllariga (individual, guruh yoki jamoaviy) chambarchas bog‘liqdir. Maxsus taktik tayyorgarlik – aniq musobaqalarda va aniq raqibga qarshi muvaffaqiyatli chiqish uchun zarur bo‘lgan bilim va taktik harakatlarni o‘zlashtirish.

Aqliy tayyorgarlik – sportchilarning mashg‘ulot faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish, musobaqalarga tayyorgarlik ko‘rish va ularda ishonchli ishlash uchun zarur bo‘lgan shaxsiy xususiyatlar va aqliy fazilatlarni shakllantirish va takomillashtirish uchun qo‘llaniladigan psixologik va pedagogik ta’sirlar tizimi.

Aqliy tayyorgarlik, bir tomondan, jismoniy va texnik tayyorgarlikdan maksimal darajada foydalanishga hissa qo‘shadigan ruhiy holatni yaratishga yordam beradi, ikkinchi tomondan, raqobatdan oldin va raqobatbardoshlikka dosh berishga imkon beradi.

Chalkash omillar (o‘ziga ishonch yo‘qligi, mumkin bo‘lgan mag‘lubiyatdan qo‘rqish, qattiqqo‘llik, haddan tashqari qo‘zg‘alish va boshqalar).

Texnik tayyorgarlik deganda sportchi tomonidan ma’lum sport intizomining xususiyatlariga mos keladigan va yuqori sport natijalariga erishishga qaratilgan harakatlar tizimini (sport texnikasini) o‘zlashtirish jarayoni tushunilishi kerak.

Sportchining texnik tayyorgarligining asosiy vazifasi unga musobaqa mashg‘ulotlari yoki mashg‘ulot vositasi bo‘lib xizmat qiladigan mashqlar uchun texnika asoslarini o‘rgatish, shuningdek, tanlanganlarini takomillashtirishdan iborat.

Jismoniy tarbiya – jismoniy sifatlarni tarbiyalashga va mashg‘ulotning barcha jabhalarini takomillashtirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadigan funksional imkoniyatlarni rivojlantirishga qaratilgan jarayon. U umumiy va maxsusga bo‘linadi. Umumiy jismoniy tayyorgarlik sportchi tanasining jismoniy fazilatlari, funksional imkoniyatlari va tizimlarining ko‘p qirrali rivojlanishini, ularning mushaklar faoliyati jarayonida namoyon bo‘lishining uyg‘unligini nazarda tutadi.

Futbolchilarning taktik faoliyati sherik va dushman bilan o‘zaro ta’sir qilish jarayonida yuzaga keladigan operatsion muammolarni hal qilishdir. Bu yerda raqib ustidan g‘alaba qozonish uchun sportchilarga ega bo‘lgan harakatlar arsenalidan eng oqilona foydalanishga imkon beradigan qarorlar qabul qilish qobiliyati katta ahamiyatga ega. Shuning uchun taktik tayyorgarlik futbolchilarning taktik harakatlarning asosiy arsenalini egallashini o‘z ichiga olishi kerak, bu esa o‘yinda texnik jihozlardan, maxsus sifat va qobiliyatlardan, nazariy bilimlardan va hokazolardan maksimal darajada foydalanish imkonini beradi.

Taktik tayyorgarlik – taktik harakatlar orqali o‘yin sharoitlarining uzluksiz o‘zgarishi fonida texnik usullardan samarali foydalanishga erishishga qaratilgan pedagogik jarayon bo‘lib, u raqib ustidan g‘alabani ta’minlash uchun o‘yinda futbolchilar faoliyatini tashkil etishning oqilona shaklini ifodalaydi.

Futbol taktikasini nazariy jihatdan yaxshi o‘rganishingiz mumkin, ammo o‘yinda taktik harakat qilish samarasiz. O‘yinda yuqori samaradorlikka erishish uchun hatto barcha taktik harakatlarni (individual, guruh va jamoaviy) o‘rganish yetarli emas. Taktikani o‘rgatish jarayonida taktika va texnologiyaning uzviy birligiga erishish zarur.

Boshqacha qilib aytganda, taktik tayyorgarlik deganda raqobat faoliyati jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilishning oqilona usullarini takomillashtirish va bu muammolarni hal qilish samaradorligini belgilaydigan maxsus qobiliyatlarni rivojlantirish tushuniladi. Bu ta’rif bizga taktik tayyorgarlikni ikki jihatda ko‘rib chiqishga imkon beradi: ham o‘rganish va takomillashtirish jarayoni (ya’ni, bilim, qobiliyat va ko‘nikmalarni egallash) va birgalikda maxsus taktik qobiliyatlarni aniqlaydigan sifatlarni rivojlantirish jarayoni sifatida.

Futbolchining o‘yindagi taktik harakatlarining muvaffaqiyatini oldindan belgilab beruvchi bir qator omillarni ajratib ko‘rsatish maqsadga muvofiqdir. Birinchidan, bu intellekt, idrok va psixomotor ko‘nikmalar sohasidagi maxsus fazilatlarni rivojlantirishning yuqori darajasi (diqqat hajmi va almashinuvi, ko‘rish maydonining hajmi, murakkab reaktsiyalar tezligi, javob berish tezligi, oriyentatsiya, yechim tanlash tezligi, taktik fikrlash, harakat va boshqalar), qiyin o‘yin vaziyatlarida yo‘nalishni ta’minlash va ushbu vaziyatga yechim tanlash. Ikkinchidan, bu qiyin o‘yin sharoitida texnik usullarni bajarishda ishonchlilikning yuqori darajasi. Va nihoyat, uchinchidan, hujum va himoyada individual taktik harakatlar ko‘nikmalarini yuqori darajada o‘zlashtirishda ifodalangan dastlabki ikki omilning birligini ta’kidlash kerak.

Binobarin, taktik tayyorgarlikni faqat taktik harakatlarga o‘rgatish bilan qisqartirib bo‘lmaydi. Futbolchining o‘yindagi muvaffaqiyatli harakatlarining asosi maxsus fazilatlar va qobiliyatlar (kuzatish, reaktsiya tezligi, fikrlash va boshqalar) va texnik usullardan moslashuvchan foydalanish qobiliyatidir. Darhaqiqat, taktik harakatlar futbolchilarning yakkama-yakka, guruhlarda va jamoa bo‘lib dushman bilan yakka kurash sharoitida harakatlarini tashkil etishning o‘ziga xos shakli bo‘lib xizmat qiladi, bu esa ularga mashg‘ulotlar davomida olingan fazilatlar, ko‘nikma va qobiliyatlarni to‘liq ro‘yobga chiqarish imkonini beradi. Shunday qilib, taktik tayyorgarlikni pedagogik jarayon sifatida bir necha bosqichlarga bo‘lish mumkin.

Ta’lim va tarbiya jarayonida texnik elementlar asta-sekin murakkablashadi va shu bilan fikrlash moslashuvchanligini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Masalan, texnik elementni mashq qilish paytida bir yoki ikkita faol raqib qo‘shiladi, ular elementni bajarayotgan o‘yinchining harakatlarini buzishga harakat qilib, unga qiyin vaziyat yaratadi. Bunda texnik elementni bajaruvchi o‘yinchi, mexanik harakatlardan tashqari, hozirgi vaziyatda katta zukkolik ko‘rsatishi kerak, bu faqat doimiy mashg‘ulot jarayonida sifatga aylanadi. Mashg‘ulotning birinchi kunlaridan boshlab oddiydan murakkabga bosqichma-bosqich o‘tish bilan bunday shart-sharoitlarni yaratish sizga texnik elementlarda uzoq muddatli mashg‘ulotlardan, shuningdek, muvaffaqiyatli taktik faoliyatga hissa qo‘shadigan aqliy fazilatlarni maqsadli rivojlantirish uchun foydalanishga imkon beradi.

Yosh futbolchilarning taktik tayyorgarligining bu bosqichi 1, 2, 3-kurs (11-14 yosh) o‘quv-mashq guruhlari uchun xosdir.

Taktik tayyorgarlikning uchinchi bosqichi katta o‘quv-mashq guruhlari va sportni takomillashtirish guruhlari uchun eng xosdir. Uning maqsadi o‘z taktik harakatlarini o‘rganishdir: hujum va himoyada individual, guruh va jamoa. Bu yerda taktika mashqlari, o‘yin mashqlari va ikki tomonlama o‘yin birinchi o‘ringa chiqadi.

Futbolchilarning taktik savodxonligini oshirishda yuqorida qayd etilgan vosita va usullardan tashqari, taktik elementlar va kombinatsiyalarni o‘rganish muhim o‘rinlardan birini egallaydi. O‘yinchilar va jamoalarning taktik yetukligini oshirishning yordamchi vositalaridan qanchalik to‘g‘ri foydalanilmasin, amaliy mashg‘ulotlar yuqori taktik natijalarga erishishning asosiy vositasi bo‘lib qolaveradi. Birinchi darslardan boshlab taktik tayyorgarlikni rivojlantirish, ammo taktik fikrlash jarayonini buzmasligi kerak. Ak-

sincha, sportchilarning taktik tafakkurida izchil konturni yaratish uchun taktik o‘zaro ta’sirlar bir-biridan tartibda oqib, asta-sekin bir-birini mustahkamlashi kerak.

Taktik harakatlar va variantlarni o‘rganish ikki yo‘nalishda amalga oshirilishi kerak:

a) individual taktik tayyorgarlik;

b) guruh va jamoaning taktik tayyorgarligi.

Shaxsiy taktik tayyorgarlik asosida kuchli va mustahkam guruh va jamoaviy o‘zaro munosabatlar yaratiladi; ayrim o‘yinchilarning taktik tayyorgarlik ko‘nikmalaridan ham himoyaviy, ham hujumkor jamoaviy o‘zaro ta’sirlar hosil bo‘ladi. Boshqacha qilib aytganda, taktikaning o‘zi bir vaqtning o‘zida bir nechta o‘yinchilarning muayyan muammoni muvaffaqiyatli hal qilishga qaratilgan o‘zaro ta’sirini anglatadi. Individual taktik tayyorgarlik vazifasi hal etilsa, u holda individual taktik bilim va ko‘nikmalarini o‘z vaqtida ishlata oladigan va jamoa bilan uyg‘un munosabatda bo‘ladigan shaxsning (o‘yinchining) taktik rivojlanishi haqida ko‘proq gapirish kerak.

Taktik tayyorgarlikni o‘rgatish va o‘qitish jarayonida himoya va hujum variantlari takomillashtiriladi. Bir harakatdan ikkinchi harakatga, hujum texnikasidan mudofaa texnikasiga, bir taktik harakatdan ikkinchisiga tez o‘tish qobiliyatini rivojlantirishga katta e’tibor qaratish lozim. Murabbiy futbolchilarga jamoaning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ma’lum taktik harakatlar va mashhur modellar bo‘yicha variantlarni o‘rgatishi kerak. Bunday holda, albatta, faqat taktik harakatlar va ularning variantlarini mexanik ravishda o‘zlashtirishga intilmaslik kerak. Bu o‘yinchilar va jamoalarning ijodkorligini susaytirishi mumkin. Taktik tayyorgarlikning o‘zi ijodiy jarayondir. Kerakli taktik fikrlashga ega bo‘lgan futbolchi doimo mavjud sharoitga moslasha olishi kerak.

Taktik fikrlash va psixologik fazilatlarni rivojlantirish uchun ko‘plab vositalar qanchalik muvaffaqiyatli qo‘llanilmasin, asosiysi guruh va jamoaviy o‘zaro munosabatlarni o‘rgatishdir. Mashg‘ulotlar asosiy texnikani o‘zlashtirgandan so‘ng darhol boshlanishi kerak. Bunda o‘yinchilarda zaruriy sifatlar shunday darajada mustahkamlanadiki, ular o‘yin davomida o‘z jamoasining umumiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda o‘z harakatlarini maqsadga muvofiq qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Agar sportchi yoshligidanoq taktik o‘zaro ta’sirlarga o‘rganmasa va taktik fikrlashni rivojlantirmasa, kelajakda u ko‘pincha katta qiyinchiliklarga duch keladi. Yetarli texnik tayyorgarlik bo‘lsa ham, u o‘zini taktik o‘zaro ta’sirlarga boy o‘yin vaziyatlarida ko‘rsata olmaydi. Guruh va jamoaning o‘zaro munosabatlarini o‘rganishda ijodiy fikrni rivojlantirish ham muhimdir, chunki u o‘yin davomida dushmanning harakatlarini to‘g‘ri idrok etishga yordam beradi. Bu, o‘z navbatida, jamoangizning o‘yin rejasini buzilmasdan va ko‘p harakat qilmasdan qayta qurish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бахтина Т.Н. Физическая культура: учебное пособие/ Т.Н. Бахтина, И.И. Александров, Н.В. Курова. – СПб. : СПбГЛТУ, 2012. – С. 128.

2. Беженцева Л.М. Основы методики физического воспитания: Учебное пособие. / Л.М. Беженцева, Л.И. Беженцева. – Томск : ТГУ, 2009.

3. Бишопс К. Единоборство в футболе. / К. Бишопс, Х. Герард. – М.: Человек, 2003. – С. 168.

4. Вайн Х. Как научиться играть в футбол: Школа технического мастерства для молодых. – М.: Человек, 2004. – С. 244.

5. Варюшин В.В.Тренировка юных футболистов : учеб. пособие для вузов / В.В. Варюшин. – Гриф УМО. – М.: Физическая культура, 2010. – С. 211.

Toshtemir ARISLANOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti,
“Jismoniy madaniyat” kafedrasi dotsenti

YOSH BASKETBOLCHILARNI MUSOBAQA SHAROITIDA TEXNIK-TAKTIK MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya

Maqolada basketbolchilar bilan ishlashda texnik va taktik tayyorgarlik eng muhim o‘rinlardan birini egallashi, chunki bu o‘yin qobiliyatini o‘rganishni anglatishi xususida so‘z yuritiladi. Shuningdek, o‘yinning asosi to‘pni nazorat qilish qobiliyati, ya’ni texnika, uni boshqarish esa taktikadan iboratligi qayd etiladi.

Kalit so‘zlar. Basketbol, taktika, texnik tayyorgarlik, musobaqa, chempion, muhit, sog‘lom muhit.

В статье говорится о том, что технико-тактическая подготовка занимает одно из важнейших мест в работе с баскетболистами, поскольку подразумевает обучение умению играть. Также отмечается, что в основе игры лежит умение владеть мячом, то есть техника, а ее контроль состоит из тактики.

Ключевые слова. Баскетбол, тактика, техническая подготовка, соревнование, чемпион, окружающая среда, здоровая окружающая среда.

The article talks about the fact that technical and tactical training takes one of the most important places in working with basketball players, because it means learning the ability to play. It is also noted that the basis of the game is the ability to control the ball, that is, technique, and its control consists of tactics.

Key words. Basketball, tactics, technical preparation, competition, champion, environment, healthy environment.

Zamonaviy basketbol sportchilarning motor qobiliyatlari va funksional imkoniyatlariga yuqori talablar qo‘yadi, ammo bu basketbolchilarni tayyorlashning kichik bir qismi va hamma narsaning asosi texnik va taktik tayyorgarlikdir. O‘yin jangini muvaffaqiyatli o‘tkazish, bir o‘yin holatidan ikkinchisiga tezda o‘tish strategiyasi, yaxshi himoya va samarali yashin tezligida hujum – bu basketbol o‘yinining mohiyatidir. Basketbol dunyoning ko‘plab mamlakatlarida eng keng tarqalgan va sevimli o‘yinlardan biridir. Ushbu o‘yin insonning har tomonlama jismoniy rivojlanishiga yordam beradi. O‘yin texnikasi va taktikasini o‘zlashtirish, maxsus bilimlarni egallash texnik va taktik tayyorgarlik jarayonida amalga oshiriladi, u o‘quv va o‘quv jarayonining umumiy tuzilishida markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Texnik-taktik tayyorgarlik – bu maxsus harakat qobiliyatlarini o‘zlashtirish, taktik fikrlash va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonidir.

Basketbol texnikasi muayyan muammolarni eng muvaffaqiyatli hal qilishga imkon beradigan, sportning rivojlanishi davomida ishlab chiqilgan texnikalar, usullar va ularning navlarini o‘z ichiga oladi.

“Texnik” atamasi tuzilishi jihatidan o‘xshash va taxminan bir xil o‘yin muammosini hal qilishga qaratilgan harakatlar tizimini anglatadi. U yoki bu texnikani qo‘llash sharoitlarining xilma-xilligi uni amalga oshirish usullarini shakllantirish va takomillashtirishni

rag‘batlantiradi. Basketbol rivojlanishining turli bosqichlarida texnikalar soni, ularni amalga oshirish usullari va baholash mezonlari o‘zgardi va takomillashtirildi. Arsenalni qayta qurishga o‘yin qoidalarini o‘zgartirish, uning taktikasini boyitish va boshqa turdagi o‘yinchilarni tayyorlash darajasining oshishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Rivojlanishning har bir bosqichida sportchining texnikasi eng samarali, amaliyotda sinab ko‘rilgan vosita bo‘lib, o‘yinchiga qoidalar doirasida qiyin kurash sharoitida muvaffaqiyatli harakat qilish imkonini beradi. Bir zumda rivojlanayotgan o‘yin pozitsiyalarida eng yaxshi natijalarga erishish uchun basketbolchi turli xil texnik usullarning butun boyligini egallashi va ularni tez va aniq bajarishi kerak.

“Taktika” – o‘yinning rivojlanish qonuniyatlarini, kurash vositalari, usullari va shakllarini va ulardan aniq bir raqibga qarshi oqilona foydalanishni o‘rganadi.

Basketbol taktikasi to‘pga ega bo‘lgan jamoa nima qilishi kerakligini va raqiblar to‘pga ega bo‘lganda jamoa nima qilishi kerakligini aniqlaydi.

To‘pga ega bo‘lgan jamoa o‘yinchilarning individual harakatlari, guruh harakatlari yoki jamoaviy harakatlar orqali hujumni tashkil qiladi. Hujum qilayotgan jamoa raqiblarning himoyaviy o‘yinini buzishi va to‘pni savatga tashlashi kerak bo‘ladi. Himoyachi jamoa, aksincha, hujumchining o‘z savatchasiga qulay vaziyatdan hujum qilishiga yo‘l qo‘ymaslik vazifasini bajaradi.

Jamoaning taktik harakatlari deganda biz hujum yoki mudofaa o‘yinining davom etayotgan taktik tizimidagi o‘yinchilarning muayyan tuzilmalari, funksiyalari va harakatlarining tabiatini tushunamiz. Guruh harakati – bu bir nechta basketbolchilarning bitta taktik muammoni hal qiladigan o‘yini. Shaxsiy taktik harakatlar individual o‘yinchilar tomonidan hal qilinadi:

• harakatlarning soddaligi, maqsadga muvofiqligi va oqilonaligi bilan ajralib turadigan taktikaning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

• yaxshi tayyorgarlik, orientatsiya va yuqori tezlikda sherik bilan o‘zaro aloqa qilish qobiliyatini talab qiladigan hujum harakatlarining tezligi;

• yuqori individual texnikadan foydalanishga asoslangan kombinatsion o‘yin uslubining soddaligi;

To‘pni uzatish – bu o‘yinchi hujumni davom ettirish uchun to‘pni sherikga yo‘naltiradigan texnikadir. Agar jamoa o‘yinchilari to‘p uzatishni yetarlicha o‘zlashtira olmasalar, unda bitta o‘yin tizimi, ham kombinatsiya, shuningdek, hujum muvaffaqiyat keltirmaydi. Basketbol jamoasining muvaffaqiyati aynan to‘pni o‘z vaqtida, aniq va tez uzatishidadir. To‘pni to‘g‘ri va aniq uzatish qobiliyati basketbolchilarning o‘yinda aniq, maqsadli o‘zaro ta’siri uchun asosdir. To‘pni uzatish, xuddi sheriklarni birlashtiradi, beshta o‘yinchini yagona ansamblga yigadi va jamoaviy o‘yinni yaratadi. To‘pni uzatishning turli usullari mavjud. Ular ma’lum bir o‘yin holatiga, to‘pni yuborish kerak bo‘lgan masofaga, sherikning joylashuvi yoki harakat yo‘nalishiga, raqiblarga qarshi turishning tabiati va usullariga qarab qo‘llaniladi.

Barcha ma’lum texnikalarni va ularni bajarishning barcha usullarini teng ravishda o‘zlashtiriladi. Bu ehtiyoj eng kuchli basketbolchilarning o‘yini faol harakatlar va har qanday vaqtda to‘satdan harakat qilish qobiliyati bilan tavsiflanganligi sababli yuzaga keladi. U juda tez sur’atlar bilan davom etadi, vaziyat doimo o‘zgarib turadi. Har qanday vaqtda aniq muammolarni hal qilish uchun siz o‘yinning barcha asosiy usullarini o‘zlashtirishingiz lozim. Basketbolda asosiy texnikalar ko‘p emas, lekin texnikalar bir-biridan ajralgan holda qo‘llanilmaydi. Basketbolchining o‘yinda bajaradigan barcha harakatlari turli usullarda birlashtirilgan texnikalar majmuasidan iborat. Bu o‘yin hara-

katlari deb ataladi. Bunday o‘yin harakatlari juda xilma-xil bo‘lib, muayyan vaziyatni hisobga olgan holda o‘yinni moslashuvchan o‘ynashga imkon beradi. Ularning kompleksi qanchalik boy va xilma-xil bo‘lsa, basketbolchi o‘yinda yuzaga keladigan muammolarni tezroq va samaraliroq hal qila oladi. Ulardan tashkil topgan texnika va o‘yin harakatlarining texnikasini egallash sportchilarning texnik mahoratining asosidir. Haqiqiy texnik mahorat uchun texnika va o‘yin harakatlaridagi ko‘nikmalar yetarli emas. O‘tkir kombinatsiya o‘yinida har bir o‘yinchining individual xususiyatlaridan maksimal darajada foydalaniladi: balandlik, harakatchanlik, tezlik, sakrash qobiliyati va boshqa fazilatlar. Shuning uchun har bir o‘yinchining texnik tayyorgarligi ushbu o‘yinchi boshqalarga qaraganda o‘yinda tez-tez foydalanishi kerak bo‘lgan maxsus texnikalar majmuasini majburiy o‘zlashtirishni o‘z ichiga oladi.

Bunday texnikalar majmuasini sportchi asosiy texnikalarni o‘zlashtirgandan keyingina takomillashtirish mumkin, u maxsus texnikalar majmuasi ustida ishlaganda o‘zining individual sifatlaridan qanchalik samarali foydalana oladi. Texnik tayyorgarlikning torligi o‘yinchi ega bo‘lgan individual texnikalar to‘plamining cheklanishiga, taktik imkoniyatlar va o‘yindagi faollikning pasayishiga olib keladi. To‘g‘ri boshlang‘ich texnika, shuningdek, har tomonlama jismoniy tayyorgarlik yuqori sport natijalariga erishish uchun asosdir. O‘yin texnikasini o‘zlashtirish odatda o‘smirlik davrida tugaydi.

Albatta, basketbol o‘ynash mashg‘ulot mashqlarini bajarishdan ko‘ra beqiyos qiziqroq. Agar basketbolchiga o‘yinda texnik usullarni o‘rgatish imkoni bo‘lganida, murabbiylarning tashvishi ham bo‘lmasdi. Ammo gap shundaki, yolg‘iz o‘ynash yaxshi basketbolchi bo‘la olmaydi. Uchrashuvda sportchi faqat yaxshi o‘zlashtirgan texnikani bajaradi. Shuning uchun biz zerikarli, ammo zaruriy mashg‘ulotlarga murojaat qilishimiz kerak, bunda basketbolchi o‘rganayotgan texnikani yuzlab marta takrorlaydi va yangi ko‘nikmalarni mustahkamlaydi.

Har bir darsda barcha texnikalar bolalar bilan takrorlanishi kerak. Gap shundaki, yosh basketbolchilar nozik mahoratga ega. Yosh basketbolchi mashg‘ulotlardan 10-15 kunlik tanaffus olgach, hammasini boshidan boshlashga to‘g‘ri keladi.

Basketbol, boshqa ko‘plab sport turlaridan farqli o‘laroq, turli xil texnik usullarga cheksiz boy. Basketbolchining toifasi qanchalik yuqori bo‘lsa, u o‘yinda va individual emas, balki har xil kombinatsiyalarda ko‘proq texnik usullardan foydalanadi. Agar barcha texnik usullar bir-biridan ajratilgan holda o‘rganilsa, ularni o‘yin muhitida qo‘llash juda qiyin bo‘ladi. Shuning uchun o‘yin vaziyatida barcha texnikalarni o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Boshqacha aytganda, murabbiy jamoaning o‘yin tizimini hisobga olgan holda o‘yin uchun ham, texnik texnikani takomillashtirish uchun ham mashqlarni tanlashi, bu tizimni o‘yinchining individual harakatlariga asos qilib olishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Губа В.П. Основы распознавания раннего спортивного таланта / – М., 2003. – С. 74

2. Гогунов Е. Н. Психология физического воспитания и спорта / – М., 2016. – С.224

3. Гомельский А.Я. Библия баскетбола. 1000 баскетбольных упражнений / – М., 2015. – С.256

4. Гомельский В.А. Как играть в баскетбол / – М., 2015. – С.432

Nasiba ERHANOVA,
Maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini
qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti doktoranti

MAKTABGACHA TA’LIM YOSHIDAGI BOLALAR NUTQINI O‘STIRISHNING NOAN’ANAVIY USULLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar nutqini o‘stirishni badiiy asarlar vositasida amalga oshirish jarayoniga zamonaviy yondashuvlar bayon etilgan. Shuningdek, badiiy asarlarni an’anaviy va noan’anaviy usulda o‘rgatishning samaradorligi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. Nutq, muloqot, multimedia, metod, vizual texnologiya, idrok, vizual-obrazli fikrlash, axborot kommunikatsiya vositalarining dasturiy va texnikaviy vositalari.

В данной статье описаны современные подходы к процессу развития речи детей дошкольного возраста посредством художественных произведений. Также была проанализирована эффективность обучения произведениям искусства традиционными и нетрадиционными способами.

Ключевые слова. Речь, общение, мультимедиа, метод, визуальная технология, восприятие, наглядно-образное мышление, программно-технические средства коммуникации информации.

This article describes modern approaches to the process of speech development in preschool children through works of art. The effectiveness of teaching works of art in traditional and non-traditional ways was also analyzed.

Key words. Speech, communication, multimedia, method, visual technology, perception, visual and imaginative thinking, software and technical means of information communication.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda bog‘lanishli nutqni rivojlantirish muloqot jarayoni bilan birgalikda badiiy asarlar vositasida samarali amalga oshadi. Ushbu jarayon 3-7 yoshli bolalarda yoshga doir xususiyatlarni inobatga olgan holda “Nutq o‘stirish” ta’limiy faoliyati hamda “Til va nutq” rivojlantirish markazlarida olib boriladi. Tahlillarimiz davomida hamma pedagoglar ham bolalarga badiiy asar namunalarini zamonaviy metodlar vositasida o‘rgatish malakasiga ega emasligi aniqlandi. Shuningdek, turli so‘rovnomalar o‘tkazganimizda maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagoglari vizual metodlar va multimedia resurslaridan foydalanishni xohlashini, biroq metodik ta‘minot yetarli emasligini ta’kidlashdi. Tajriba maydonchalaridagi kuzatuvlarimizda esa aksar pedagoglar badiiy asar namunalarini an‘anaviy usullarda o‘rgatish bilan cheklanib qolishganiga guvoh bo‘ldik. Shu boisdan, badiiy asarlarni bolalarga qiziqarli usullarda o‘rgatish bo‘yicha metodik adabiyotlarga ehtiyoj katta.

Vizual texnologiya – bu axborot kommunikatsiya vositalarining dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, matn, grafika va animatsiya effektlari asosida o‘quv materiallarini tarbiyalanuvchilarga yetkazib berishning mujassamlashgan holdagi ko‘rinishidir. “Vizuallik” so‘zi lotin tilidan olingan bo‘lib, “visualis”, ya‘ni ko‘riladigan, tasviriy degan ma‘noni bildiradi. Vizuallik – raqamli ma‘lumot yoki tasvirni ko‘rish, kuzatish hamda tahlil qilish usullarining umumiy nomi sanaladi.

Vizual – obrazli fikrlash, bolada yangi talablar va yangi amaliy vaziflarni hal qilishda paydo bo‘ladi. Bola bu jarayonda, o‘rganilayotgan asarni bilishga harakat qiladi hamda turli variantlarni ko‘rib chiqadi.

Vizualizatsiya – (keng ma‘noda) ma‘lumotlarni tushunish qulayligini maksimal darajada oshirish uchun tasvir ko‘rinishida taqdim etish jarayonidir. O‘quv materialini vizualizatsiya qilish texnologiyalari inson uchun vizual idrok etishning ahamiyatiga, bilish jarayonlarida majoziy idrokning yetakchi roliga asoslanadi hamda inson va uning ongini vizuallashtirilgan dunyo sharoitlariga tobora ko‘proq zarur bo‘lgan tayyorgarligi va uning ongini ko‘rish qobiliyatini oshiradi.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarni badiiy asarlar bilan tanishtirishda vizual texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari sifatida quyidagilarni aytish mumkin:

– vizual texnologiyalar tarbiyalanuvchilarga badiiy asar xususidagi axborotni to‘g‘ri tartibga solish va tahlil qilishga yordam beradi: tasvirlar, videomateriallar, mavzuga mos rasmlar katta hajmdagi ma‘lumotlarni o‘zlashtirishga hissa qo‘shadi, esda saqlashni osonlashtiradi va tahlil qilishga yordam beradi;

– vizual texnologiyalar olingan ma‘lumotni muayyan hodisa yoki multimedia materialiga bog‘lash imkonini beradi;

– vizual texnologiyalar katta hajmdagi axborotni tezda qamrab olish imkonini beradi;

– vizual texnologiyalar badiiy asardagi turli vaziyatlar, jarayonlar va hodisalarni takrorlash va qayta mushohada qilish imkoniyatini beradi;

– vizual texnologiyalar o‘quv materialini qiziqarli, esda qolarli tarzda taqdim etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar orasida vizual tipdagi bolalar bor bo‘lib, ular boshqa bolalardan farqlanadi. Vizual tipdagi bolalar juda mehnatsevar bo‘lib, ularni chalg‘itish, boshqa narsaga o‘tishga majbur qilish qiyin. Ular o‘zlari yoqtirgan narsaga soatlab vaqtini sarflashlari mumkin. Bola bilan muloqot qilinganda, bola to‘g‘ridan-to‘g‘ri yuzga yoki yuqoriga qaraydi. Shuningdek, bunday bolalar mashg‘ulot vaqtida g‘ayritabiiy ko‘rinishda o‘tirishgan bo‘lsa-da, biroq bu ularning mashg‘ulotni tinglamasdan o‘tirganini bildirmaydi, balki bunday bolalarda qizg‘in aqliy ish borayotgan bo‘ladi.

Vizual tipdagi bolalar ko‘pincha jimjitlikni afzal ko‘rishadi va tinch muhit ularga qulaylik beradi. Vizual tipdagi bola agar “ko‘rmasa”, u “eshitishni” ham to‘xtatadi, bolaning to‘liq ma‘lumot olish uchun u uzoqroq masofadan kuzatishni afzal ko‘radi va masofa qanchalik uzoqroq bo‘lsa, bolaga shuncha yaxshi bo‘ladi. Bunday bolalar umuman tarbiyachidan va mashg‘ulotlardan uzoqlashishga harakat qilmaydi, balki hamma narsani iloji boricha yaxshiroq aniqlashga harakat qiladi.

Vizual tipdagi bolalar yangi bilimlarni yuzma-yuz ko‘rishni, ya‘ni tasvirlar vositasida qabul qilishni afzal ko‘radi. Ko‘pincha, bunday bolalar o‘z tashqi ko‘rinishi va kiyimlariga e‘tiborli bo‘lishadi.

Psixologlarning tadqiqotlaridan va kuzatishlarimizdan shuni aytish lozimki, maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy qobiliyatlarini namoyish etishlarida vizual-ko‘ruv muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, vizual texnologiyalar orqali bolalarga badiiy adabiyot bo‘yicha bilimlarni tizimli berib borish hamda ularda asar qahramonlari haqidagi tasavvurlarni hosil qilish va bu orqali ularda mazmunli nutq va keng dunyoqarashni tarkib toptirish mumkin ekan.

Yuqorida keltirib o‘tganimizdek, ya‘ni “ko‘rish – vizuallik” yordamida dunyoni anglaydigan bolalar, nimani ko‘rsa o‘sha narsani yaxshiroq idrok etadilar va eslab qolishadi. Ular rasmlarga soatlab qarashlari mumkin, shuningdek, ularning nutqida ko‘pincha “ko‘rdim, qaradim, nazar tashladim, e‘tibor berdim” kabi so‘zlarni eshitish mumkin. Bola nafaqat multimedia materialining syujetini eslab qoladi, balki qahramonlarning liboslarini ham batafsil tasvirlay oladi, voqea-hodisalarni eslaydi. Shuning uchun rang foni juda

muhimdir. Vizuallik orqali bola qahramonlarning ijobiy yoki salbiyligi, she‘rlardagi badiiy tasvirlarini ajratishni o‘rganadi hamda ilgari ko‘rilgan harakatlar yoki o‘yinlarni osongina takrorlay oladi. Shu sababli, maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarga badiiy asarlarni vizuallik texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi, degan xulosani ilgari suramiz.

Shu o‘rinda vizual texnologiya asosida bolalar bilan olib boriladigan o‘yin namunalarini keltirib o‘tamiz.

“So‘z buluti” – ma‘lumotlarni vizualizatsiya qilish shakli sanaladi. Har bir tasvir, audio yoki video matndagi voqealar ketma-ketligini aks ettiradi. Maktabgacha ta‘lim tashkiloti tarbiyalanuvchilari tayyorlov guruhlarida so‘z yoki iboralar, matnga mos ravishda berilganida ularda eslab qolish va tahlil etish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratiladi.

“Skraybing” – (inglizcha “sribe” so‘zidan olingan bo‘lib, tasvirlar chizish) – asar mazmuniga mos ravishda sodda va qiziqarli tasvirlar ketma-ketligi jamlanadi. Skraybing texnikasida so‘zlash orqali oq doskaga (yoki qog‘ozga) flomaster bilan mavzuga oid rasmlar chizishni bolalardan so‘rash mumkin. Qoida tariqasida shuni aytish mumkinki, hikoyaning asosiy joylari va ular o‘rtasidagi munosabatlar tasvirlanadi. Jonli tasvirlarni yaratish tinglovchining og‘zaki nutq bilan vizual bog‘lanishiga olib keladi, bu esa tarbiyalanuvchilarda axborotni o‘zlashtirishning katta foizini ta‘minlaydi.

“Infografika” – ushbu usul ham axborot, ma‘lumot va bilimlarni taqdim etishning grafik usulidir. Infografikaning asosiy maqsadi murakkab ma‘lumotlarni oddiy tasvir va belgilar bilan tushuntirish, shuningdek, ma‘lumotlarni ixcham va noodatiy tarzda yetkazishdir.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida foydalaniladigan infografika texnikasi – bu tasavvurlarni shakllantirish orqali ma‘lumotlarni tez eslab qolish va uni ko‘paytirish vositasi mnemo sanaladi. Mnemonik rasmlardan foydalanish orqali bolalarda o‘rganilayotgan asar bo‘yicha tasavvur va qiziqish uyg‘onadi, ularda yodlash jarayoni osonlashadi va bilimlarni o‘zlashtirish tezlashadi, xotira va fikrlash bilan ishlash usullari shakllanadi. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tarbiyachilar ko‘pincha mnemotexnikadan she‘rlarni yodlash va bilimlarni o‘zlashtirishga moslangan rasmlar va sxemalar yordamida izchil nutqni rivojlantirish uchun foydalanilishi maqsadga muvofiqdir.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari mnemonika bo‘yicha interaktiv plakatlarni takomillashtirish va yaratishga yordam beradi. Multimedia mahsulotlarini yaratishda axborot texnologiyalaridan tashqari pedagogning ta‘lim talablaridan kelib chiquvchi topshiriqli va jumboqli savollari ham kiritilishi kerak. Bunday materiallar maktabgacha yoshdagi bolalarni faollashtiradi hamda ularning e‘tiborini tortadi va mashg‘ulotning yanada qiziqarli o‘tishiga asos sanaladi.

Shuni ta‘kidlash joizki, maktabgacha ta‘lim tashkiloti mashg‘ulotlarida vizual texnologiyalardan foydalanish bir qator afzalliklarga ega bo‘lib, bular: faoliyat turlarini, ma‘lumotni taqdim etish usullarini almashtirish turli xil idrok qilishni faollashtirishga imkon beradi, tarbiyalanuvchilarning diqqatini va faolligini oshiradi, mashg‘ulotda charchoqni kamaytiradi. Shuningdek, mashg‘ulot yanada jonli va qiziqarli bo‘ladi.

Vizual texnologiyalardan foydalanish nafaqat taqdim etilayotgan material mazmunini yaxshiroq o‘zlashtirishga yordam beradi, balki o‘quv jarayonida ijodkorlik muhitini paydo qiladi.

Bolalar uchun mo‘ljallangan she‘riy matnni eslab qolish va ifodali qilib aytib berish hamma uchun ham oson emas. Xotira quvvati har xil. Ammo, bu muammoning yechimi

bor. Tarbiyachi tomonidan matnni tasvirli tarzda ya‘ni multimedia resursi vositasida yodlatishda bir necha marta ovoz chiqarib o‘qish bolalarning eslab qolish qobiliyatini avtomatik ravishda ishga tushiradi.

Matnni ifodali o‘qish ham tarbiyalanuvchilar diqqatini bir joyga jamlashga yordam beradi. Olimlar o‘rtacha qobiliyatli bolalarni she‘riy matnni 7, 10 marta (alohida qobiliyatli bolalar 5 martagacha, sust o‘zlashtiruvchi bolalar esa 20 martagacha) takrorlaganda yodlab olishini aniqlaganligini inobatga olib, 10 martagacha matnni qayta aytish tavsiya etiladi. Bunda faqatgina o‘qib berish emas, balki audioyozuv shaklida eshittirish, tasvirli shaklda o‘qib berish bilan o‘rgatish shakli o‘zgartirib boriladi. O‘qishlar orasida besh daqiqa tanaffus va bu paytda dam olish daqiqasi sifatida jismoniy mashqlar o‘tkazish foydali bo‘ladi.

“Birgalikda hikoya tuz” o‘yini. Bu metod asosan, tayyorlov guruhlarida qo‘llaniladigan usul sifatida tavsiya etiladi. Bunda tarbiyachi o‘qib eshittirilgan matnga mos bo‘lgan plakat yoki slayd-shou tarzidagi videomaterialni namoyish qiladi va bolalar bunga asosan matn tuzishadi. Birgalikda hikoya qilish turli syujetlarni dramatizatsiya qilish bilan dapvom etadi. Asta-sekin, bolalar oddiy improvizatsiyalarga mos matn tuzishni o‘rganadilar.

“O‘zing ertak yarat” o‘yini. Bolalarga bironta mavzu taqdim etiladi va ular bunga mos ravishda ertak yoki hikoya yaratishadi. Masalan, “Quyosh” mavzusida bolalardan matn yaratish so‘ralganda, ularga quyosh tasviri ko‘rsatiladi. Bolalarga quyosh haqidagi tugallangan matnni yaratish topshirig‘i beriladi. Bunda har bir bolaning matni o‘ziga xos tarzda shakllanadi. Boisi, bolalar har biri o‘zicha tasavvur, xayol va fikrga ega hisoblanadi.

“Nima haqida gapiryapman?” o‘yini. Maqsad: tarbiyalanuvchilarni topqirlikka, ijodkorlikka o‘rgatish, tahlil qila olish qobiliyatini rivojlantirish.

Tarbiyachi o‘rganilgan matndagi qahramonning ismi va nomini aytmasdan, uning belgilarini aytadi. Tarbiyalanuvchilar esa tarbiyachining nutqidan gap nima yoki kim haqida ketayotganini bilib, nomini aytishi kerak. Masalan, u juda aqlli va mehnatkash, hayvonlarga mehribon, u hammaga yaxshilik qilishni istaydi. Ertalab turib hovliliarni supuradi, uning dangasa tanbal tengdoshi bor. U kim? (Tarbiyalanuvchilar bu “Zumrad va Qimmat” ertagidagi qahramon Qimmat ekanligini topishadi).

Xulosa qilish mumkinki, mazkur yo‘nalishdagi o‘yinlar orqali vizual texnologiyalarni ta’lim jarayoniga olib kirish samaradorligi amaliyotda kuzatildi. Bunday samaradorlik vizual texnologiyalar vositasida bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish metodikasining afzalligini isbotlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Babayeva Dono Razzoqovna, “Nutq o‘stirish metodikasi”, – T.: – “Fan va texnologiya” – 2009.

2. Бабаева Т.И., Римашевская Л.С. ‘‘Как развивать взаимоотношения и сотрудничество дошкольников в детском саду’’. Игровые ситуации, игры, этюды: учебн-методическое пособие – СПБ.: ООО ИЗДАТЕЛЬСВО “ДЕТСТВО-ПРЕСС”, 2012.

3. Малькина А. П. Визуализация как способ понимания по специальности в обучении дошкольного образование // Вестник Тамбовского университета. Серия “Гуманитарные науки”. 2008. Вып. 2 (58). – С. 239-245.

Shaxzoda AXMEDOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

HARBIY PEDAGOGLARDA KASBIY BILIMDONLIK SIFATLARINI RIVOJLANISHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Annotatsiya

Maqolada harbiy kasbiy kompetensiya, harbiy kasbiy tayyorgarlik va harbiy mehnat subyektining (alohida askar yoki harbiy qism) jangovar topshiriqlar va harbiy xizmat vazifalarini bajarish qobiliyati ekanligi mulohaza qilinadi. Shuningdek, harbiy mehnatning shartlari, mazmuni va texnologiyasi nuqtayi nazaridan harbiy kasbiy malakaning xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar. Harbiy pedagogika, qobiliyat, ma’naviy javobgarlik, mustaqillik, kasb, mehnat, ijtimoiy-huquqiy omil.

В статье рассматривается, что военно-профессиональная компетентность – это военно-профессиональная подготовка и способность субъекта военного труда (отдельного военнослужащего или воинской части) выполнять боевые задачи и обязанности воинской службы. Также анализируются характеристики военно-профессиональной квалификации с точки зрения условий, содержания и технологии воинской работы.

Ключевые слова. Военная педагогика, способности, моральная ответственность, самостоятельность, профессия, труд, социально-правовой фактор.

The article considers that military professional competence is military professional training and the ability of a military labor subject (an individual soldier or military unit) to perform combat tasks and military service duties. Also, the characteristics of military professional qualifications are analyzed from the point of view of conditions, content and technology of military work.

Key words. Military pedagogy, ability, moral responsibility, independence, profession, work, socio-legal factor.

Har bir kasb bo‘yicha o‘qitishning asosiy yo‘riqnomasi – bu ma’lum bir kasbdagi amaliy faoliyatning o‘ziga xos sohasi. Shuning uchun har bir kasb bo‘yicha o‘quv mazmunini ishlab chiqish kasbiy ahamiyatga ega bo‘lgan faoliyat usullari va vositalarini tahlil qilish asosida amalga oshiriladi. O‘zlarining kelajakdagi faoliyatini tasavvur qilishda, o‘qitilgan kursantlar, qoida tariqasida, o‘zlarini ‘‘yakka professionallar’’ deb bilishadi. Aslida, harbiy mutaxassis har doim ‘‘odam tizimi’’ dir. Bu ikki obrazning tub farqi shundaki, birinchi holatda mutaxassisning o‘zi, uning individual mahorati va qobiliyatlari birinchi o‘rinda turadi. Ikkinchi holda, kasb tizimli ravishda – ma’lum bir ijtimoiy funktsiya sifatida tushuniladi, unga kirishni o‘rganish kerak va uning bir qismi bo‘lishi kerak.

Uning uchun psixologik-pedagogik amaliyot sohasi harbiy qismlar psixologlarining faoliyati va tegishli normativ hujjatlar bilan tartibga solinadigan ta’lim organlari mutaxassislarining faoliyati bilan ifodalanadi.

Har qanday harbiy universitetning bitiruvchilari kelajakda qo‘mondonlik kasbida bo‘ysunuvchilarni boshqarish, psixologiya va pedagogika qonunlarini bilish professional harbiy xizmatning ajralmas qismi ekanligini tushunishlari kerak.

Bundan kelib chiqadiki, bitta harbiy psixologiya yoki bitta harbiy pedagogika mavjud emas, lekin ikkalasining mavjudligining kamida uchta mustaqil shaklini o‘z ichiga olgan tizim mavjud:

– harbiy psixologiya va harbiy pedagogika ilmiy tadqiqotchilar tomonidan yaratilgan va ishlab chiqilgan ilmiy bilim sifatida;

– harbiy psixologiya va harbiy pedagogika mutaxassislar uchun amaliyotning o‘ziga xos yo‘nalishi sifatida, amaliy psixologlar (armiyada – qism psixologlari) va amaliy o‘qituvchilar (kadrlar idoralari xodimlari) tomonidan amalga oshiriladi;

– harbiy psixologiya va harbiy pedagogika ofitserlarning kasbiy faoliyatining ajralmas qismi sifatida – professional psixologlar va professional o‘qituvchilar emas.

Biz uchun ofitserning faoliyati juda keng tushuncha bo‘lib, uning asosiy ofitserlik lavozimining funksional majburiyatlari doirasiga hech qanday tarzda kamaytirilmaydi. Ofitser kasbi, birinchi navbatda, bir nechta mustaqil faoliyat turlarini taqdim etadigan murakkab tarkibiy tuzilma sifatida ishlaydi:

– jangovar bo‘linmaning qo‘mondonligi;

– tinchlik davrida bo‘linmaga rahbarlik qilish;

– bo‘limda psixologik ish;

– harbiy xizmatchilarni tayyorlash;

– kafedrada tarbiyaviy ishlar;

– xizmat manfaatlari yo‘lida o‘z ruhiyatini tartibga solish.

Yosh ofitser uchun ushbu turdagi faoliyatga kirish allaqachon tashkil etilgan tashkiliy tuzilmaga kirish bilan bog‘liq bo‘lib, uning doirasida u allaqachon rasmiylashtirilgan faoliyat normalari va qoidalariga rioya qilishi kerak.

Ushbu faoliyat turlarining har birining muhim mazmuni jangda bo‘linmani boshqarish faoliyatini o‘z ichiga oladi va birinchi navbatda, dushman tomonidan qurolli qarshilik ko‘rsatishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, har qanday qo‘mondonning asosiy vazifasi dushmanning ishchi kuchi, texnikasi va qurollarini yo‘q qilishdir. Shunday qilib, ta’sir obyekti dushmanning jangovar kuchlari bo‘lib, unga bo‘ysunadigan shaxsiy tarkib uni mag‘lub etish vositasi (va shuning uchun qo‘mondonning faoliyati vositasi) sifatida ishlaydi. Ofitserning jangdagi faolligi, birinchi navbatda, dushmanning jangovar qobiliyatlari va rejalarini aniqlash, ularni o‘z kuchlarining haqiqiy imkoniyatlari bilan bog‘lashdan iborat. Ushbu omillarni qiyosiy baholash jangovar harakatlarni o‘tkazish bo‘yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun asos bo‘ladi. Boshqaruv qarori o‘zining bevosita ifodasini qo‘mondonning jangovar topshiriqni bajarish bo‘yicha jangovar buyrug‘ida topadi. Shunday qilib, ofitserning jangovar faoliyati o‘z kuchlari va vositalarini dushmanning ishchi kuchi va texnikasiga ta’sirini tashkil etish va boshqarish jarayoni sifatida ko‘rsatilishi mumkin. Ofitserning o‘zi va unga bo‘ysunuvchi shaxslarning hayotiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri tahdidning mavjudligi ofitserning psixologik barqarorligiga va ekstremal vaziyatlarning oqibatlarini yengishga tayyorligiga talablarni oshiradi. Jangovar harakatlarning uzluksizligi ofitserning jismoniy holati va faoliyatiga sezilarli darajada ortiqcha yuklanish ehtimolini nazarda tutadi.

Kasbiy kompetensiya tamoyillari:

– ma’naviy javobgarlik, bag‘ishlanish, mustaqillik, munosabatning xolisligi;

– mehnat funktsiyalarini amalga oshirishda tashabbuskorlik, ijodkorlik va boshqalar.

Harbiy mahorat deganda alohida harbiy xizmatchining yuqori darajadagi harbiy-professional malakasi va harbiy qismning tayyorgarligi tushuniladi, ularga jangovar

topshiriq va harbiy xizmat vazifalarini kafolatlangan va samarali bajarishni ta'minlaydi.

Yuqori harbiy mahoratga ega bo'lgan harbiy xizmatchi turli ekologik sharoitlarda tashabbuskorlik, bunyodkorlik va fidoyilik ko'rsatgan holda o'z funksional vazifalarini izchil va samarali bajaradi.

Harbiy qismning harbiy mahorati psixologik tarkibiy qismlarning o'ziga xos xususiyatlariga ega va o'ziga xos xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

– jangovar uyg'unlik va tashkilot – harbiy xizmat muammolarini hal qilishda harbiy jamoani yagona yaxlitlikka aylantiradigan shaxsiy tarkibning bunday o'zaro ta'siri va harakatlarining tartibliligi;

– tayyorlik – harbiy xizmatchilarning yuqori kasbiy malakasi, bo'linmani samarali boshqarish va uning tashkil etilishi va faoliyatining barqarorligi asosida erishiladigan bevosita maqsadli vazifalarni hal qilish uchun barcha shaxsiy tarkibning yaxshi rivojlangan harakatlari;

– mahorat – jamoaning barcha imkoniyatlardan moslashuvchan foydalanish qobiliyatiga erishish: har qanday vaziyatda harbiy xizmat vazifalarini muvaffaqiyatli hal qilishni ta'minlaydigan samarali yechimlar, kuchlar, vositalar va usullar;

– barqarorlik (ishonchlilik) – jamoaning noqulay omillar ta'sirida birgalikdagi harakatlarning uyg'unligi va sifatini pasaytirmaslik qobiliyati.

Tarkibiy jihatdan, harbiy xizmatchining harbiy mahorati harbiy kasbiy malakaning barcha tarkibiy qismlarining uyg'unligi va mukammalligi va ularning samarali harbiy mehnat talablariga muvofiqligi bilan tavsiflanadi. U qizg'in tarbiyaviy ish, faol va doimiy o'z-o'zini rivojlantirish jarayonida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Альтшуллер Г.С. Алгоритм изобретения. – М., 1973.

2. Амонашвили Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. – Минск, 1990.

3. Балабан М.А. Что такое школа-парк.//Первое сентября. – 1993. – № 7.

4. Военная педагогика и психология. Под ред. А.В. Барабанщикова. – М., 1986.

5. Военная психология и педагогика. Под ред. В.Ф. Кулакова. – М., 1998.

6. Волков И.П. Цель одна – дорог много. Проектирование процесса обучения. – М., 1990.

7. Вопросы воинского воспитания, Сборник статей, – М., 1985.

8. Гончаров И.Ф. Русская национальная школа: Концепция. – СПб., 1992

9. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. – М., 1996.

10. Иванов И.П. Методика коммунарского воспитания. – М., 1992.

11. Ильина Т.А. Проблемное обучение.//Вестник высшей школы. 1976. – № 2.

Gulnoz MAQSUDOVA,
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti,
“Ijtimoiy gumanitar yo‘nalishlarida xorijiy til” kafedrasi dotsenti, PhD

BO‘LAJAK XORIJIY TIL O‘QITUVCHISINING KASBIY NUTQ FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA NUTQ O‘STIRISHNING O‘RNI

Annotatsiya

Mazkur maqolada bo‘lajak xorijiy til o‘qituvchisining kasbiy nutq faoliyatini o‘stirishda fikrlash, mulohaza qilishning o‘ziga xosligi, talabalarda og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish, tafakkurni o‘stirishga oid aspektlar izohlanishi, o‘zaro kommunikativ, xorijiy tilda so‘zlashish ko‘nikmalarini takomillashtirish bo‘yicha respublika hamda xorijiy tilshunos metodist olimlar va psixologlarning ilmiy fikr-mulohazalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. Xorijiy tilni o‘rgatishda kasbiy nutq faoliyatini o‘stirish, nutq va mazmuni, konstruktiv nutq va tafakkur, nutq omillari, fikrlar silsilasi, xorijiy tilni o‘qitish, og‘zaki va yozma nutqni o‘stirish, individual psixologik xususiyatlar, nutqiy ko‘nikma va malakalar.

В данной статье представлены научные заключения республиканских и зарубежных ученых-лингвистов-методистов и психологов по совершенствованию коммуникативных, иноязычных навыков, специфике мышления, развитию устной и письменной речи учащихся, аспектам развития мышления в развитии профессиональной речевой деятельности будущего учителя иностранного языка были проанализированы.

Ключевые слова. Воспитание профессиональной речевой деятельности в обучении иностранному языку включает в себя развитие речи и содержания, конструктивной речи и мышления, речевых факторов, цепочки мыслей, обучение иностранному языку, развитие устной и письменной речи, индивидуально-психологических особенностей, речевых умений и навыков.

In this article, the specifics of thinking, meditation, development of oral and written speech in students, interpretation of aspects related to the cultivation of thinking, improvement of mutual communicative, foreign speaking skills, scientific opinions of Republican and foreign linguistic Methodist scientists and psychologists were analyzed.

Key words. In teaching a foreign language, it is necessary to develop professional speech activity,to understand the essence of speech and content, constructive speech and thinking, speech factors, a range of opinions, teaching a Foreign Language, Teaching oral and written speech, individual psychological characteristics, speech skills and qualifications.

Har qanday bo‘lajak xorijiy til o‘qituvchisi xorijiy tilni o ‘qitishda zamonaviy metodlarni qo‘llash bilan bir qatorda, nutqni o‘stirishga e’tibor qaratishi kerak. “Bo‘lajak xorijiy til o‘qituvchisi kasbiy nutq faoliyatida qator konstruktiv nutq faoliyatini boshqarishi uchun u faoliyatning muvaffaqiyatini yoki bir qator faoliyatni belgilaydigan individual psixologik xususiyatlarga ega bo‘lishi kerak”[1]. Sterning nutq va uning rivojlanishiga sof intellektual qarashi haqida quyidagilarni yozadi: “o‘zining ma’naviy kamolotining ma’lum bir bosqichida inson tovushlarni talaffuz qilish, nimanidir ifodalashni ko‘zda tutish, biror narsani obyektiv belgilash qobiliyatini egallaydi. Biz ushbu Sternining fikrlarini tahlil qilar ekanmiz, u bilan birga o‘quvchiga belgi va ma’no

[1] Психологический словарь/ Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. - 2-е изд., переб. и доп. – М.: Педагогика – Пресс, 1999. – С. 368.

o‘rtasidagi munosabatni tushunishga, bir yarim yoki ikki yoshda nutqning ramziy funksiyasini amalga oshirish, til ma’nosini anglash va uni boshqalarga yetkazishga bo‘lgan irodasi”, nihoyat, “umumiy qoidani, umumiy fikrning mavjudligi, ya’ni umumiy tushuncha, umumiy fikr”ni anglashga imkon berishimiz kerak”[2].

Xorijiy til darslaridagi samarani ko‘zlovchi mazkur ikki tilli nutqiy faoliyat bo‘lajak xorijiy til o‘qituvchilarining ongli aqlli faoliyati bo‘lishi va o‘quv subyekti tomonidan shaxsiy yoki ijtimoiy bosimsiz oson va erkin bajarilishi zarur. “Samarali ijtimoiy nutq aloqasi vositasi sifatida xorijiy tilni o‘rganish uchun ijtimoiy buyurtma talabaning o‘zi tomonidan boshlanishi kerak. Nutq harakatining yo‘naltiruvchi asosini shakllantirish o‘quvchining “harakatni amalga oshirishda haqiqatan ham diqqatini qaratadigan obyektiv sharoitlarni” aks ettiruvchi o‘z fikrlarini anglash orqali sodir bo‘ladi”[3]. Hozirgi vaqtda indikativ ijtimoiy nutq faoliyatining batafsil mazmuni zamonaviy mahalliy va xorijiy o‘quv dasturlari va xorijiy tildagi qo‘llanmalarda har tomonlama taqdim etilgan. Kommunikativ nutq strategiyalari vaziyatli va tematik tarzda taqdim etiladi.

Bo‘lajak xorijiy til o‘qituvchisining kasbiy faoliyatidagi lingvistik intensivlik shaxsning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari bilan shakllanadi va pedagogik nutqiy muloqot jarayonida takomillashtiriladi. Xorijiy til fani o‘qituvchisi nutq faoliyatining intellektual salohiyati nutq omillari mazmuni nuqtasidan ma’lumot olish nuqtasigacha bo‘lgan sifatini belgilaydi. Nutq kompozitsion-qurilishi asosida bir nechta tamoyillar mavjud – bu nutq turi, nutq tushunchasini ishlab chiqish, yaratish, nutqni tartibga solish va ijro etish. Nutq konsepsiyasini ishlab chiqish, uning strategiyasi va taktikasini hisobga olgan holda, kommunikativ munosabat ishtirokchilari uchun dolzarb bo‘lgan muammolarni hal qilishga yordam beradi. Nutq o‘zaro ta’siri, kommunikativ darajasi samaradorligini oshirish chet tili o‘qituvchisi va talabalarda quyidagi ko‘nikmalarni shakllantirishni o‘z ichiga oladi:

– talabaning nutqiy-kognitiv tajribasini tushunish qobiliyati;

– uning nominatsiyasi va ma’lumotnomasi asosida;

– talabaga hamdardlik bildirish orqali hamdardlik bildirish qobiliyati (rahmdillikdan ko‘ra);

– hissiy barqarorlikni namoyon etuvchi nutq ifodasini nazorat qilish qobiliyati;

– kommunikativ strategiyani tushuntirish qobiliyati (ma’lumot berish, ishontirish, maqtash);

– o‘quvchida konstruktiv nutq oqibatini bashorat qilish va bilish qobiliyati;

– nutqning kommunikativ sherigiga ta’sir qilish jarayonlarini aks ettirish qobiliyati;

– og‘zaki muloqot jarayonini o‘quvchilarning appersepsiya ko‘rsatkichlari bo‘yicha pragmatik filtrlash qobiliyati;

– bayonotning uning kommunikativ yo‘nalishiga taklifli, illokatsion yoki perlokatsion muvofiqligini tanlash qobiliyati.

Kommunikativ strategiyani amalga oshirishda, muloqot jarayonida chet tili o‘qituvchisi til vositalarini tanlaydi. Tilni bilish va uni sifatli o‘zlashtirish funksiyasining “muvaffaqiyatsizligi” (til niyati) asosan uchta sabab bilan izohlanadi:

1) psevdo – funksiyaning mavjudligi (asosiy xabarning imo-ishorasi);

2) nutq subyektining emotsional va intellektual ohangining pastligi tufayli qayta tiklash;

[2] Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 2. Проблемы общей психологии/ Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 19826. – С. 80-82.

[3] Столяренко Л.Д., Самыгин С.И. Педагогика. 100 экзаменационных ответов по педагогике. Экспресс-справочник для студентов вузов. - Ростов н/д: издательский центр "Март", 2001. – С. 256.

3) xorijiy til fani o‘qituvchisi nutqining diskursiv haqiqiy emasligi (axborot, kompozitsion, madaniy, milliy, vaqtinchalik va boshqalar) faktlarining mavjudligi[4].

O‘zaro kommunikatsiya jarayonida ishtirokchilar o‘rtasida fikr- mulohazalarning umumiyligi, yakdillik yoki unga intilish qanchalik yuqori bo‘lsa, nutq texnikasi, uning samarali va reproduktiv turlari shunchalik qulay bo‘ladi. Chet tili o‘qituvchisi tomonidan hal qilinishi kerak bo‘lgan intellektual vazifa doimo aniq kommunikativ maqsad bilan lingvistik muloqot orqali shakllantiriladi va amalga oshiriladi. Talabalar bilan muloqot qilishdagi muammolar xabarni texnik takrorlash muammolari bo‘lishi mumkin (ovozni buzish, reaktiv intonatsiya va boshqalar), bu aslida chet tili darsida o‘qituvchining ikki tomonlama pedagogik muloqotda talabaga nisbatan introversiyasi (istalmagan muloqot vaziyati) bilan izohlanadi. Bo‘lajak xorijiy til o‘qituvchisining nutq jarayonidagi sherigi bilan konstruktiv kommunikativ munosabatni amalga oshirishga roziligi (maqsadli omil) nafaqat lingvistik omil emas, balki hayotni, atrofdagi voqelikni uyg‘un idrok etish haqiqatidir.

Bo‘lajak xorijiy til o‘qituvchisi nutqdan reprezentativ aloqa tizimi sifatida foydalanib, bevosita chet tili darsida o‘zining pedagogik uslubiy tajribasi modelini yaratadi. Shunday qilib, nutq uzluksizligi modellarni, uslubiy tajribani ifodalash yoki yaratish vositasi, shuningdek, ularni chet tilini o‘rganuvchilarning terminaliga ta’sir qilish uchun uzatish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Ma’lumki, qadimgi yunonlar tilning bu ikki vazifasini ifodalash uchun turli so‘zlardan foydalanganlar. “Rema” atamasi aloqa vositasi sifatida ishlatiladigan so‘zlarni, “logos” atamasi esa fikrlash va tushunish bilan bog‘liq so‘zlarni, “logos”ning – “aqlning namoyon bo‘lishi” bilan bog‘liq so‘zlarni bildirgan[5].

Chet tili o‘qituvchisining “logos” va “rema”ning reprezentativ tizimlari uning pedagogik fan tajribasini idrok etish modeliga va to‘plangan fan tajribasi orqali bevosita talabalarga o‘qitish modeliga mos keladi. Aqliy tajriba modeli va harakat tajribasi modeli mavzu ma’lumotlarini tushunish tajribasi va mavzu algoritmini bajarish tajribasi o‘rtasidagi farq bilan bog‘liq. Tashqi kuzatuvchiga nisbatan tajribaning bu ikki modeli chet tili o‘qituvchisining reprezentativ aloqa tizimi – uning kasbiy nutqi orqali ifodalanadi. Neyrolingvistik dasturlash nazariyasida ushbu modellar “xaritalar” va “hududlar” tushunchalari bilan bog‘liq, ya’ni insonning hissiy vakillik tizimlari orqali e’tiqodlar tili yordamida shakllangan dunyoning ichki xaritasi va insonning bir xil hissiy tizimlari tomonidan idrok etiladigan atrofimizdagi dunyo hududi. Ushbu tabaqalanishni yuzaki tahlil qilganda ham, “xarita” va “hudud”ning umumiy maxrajini – hissiy ma’lumotni o‘z talqinida odamning hissiy tizimini payqash oson. Kishining o‘zi ko‘rgan, eshitgan, tutgan, hidlagan, tevarak-atrofdagi ma’lumotlar va hokazolar haqida o‘ylashini talqin qilish va tafakkur subyektining obyektiv muhit bilan o‘zaro axborot ta’sirining ko‘rinishi bo‘lib chiqadi.

“Insonda his-tuyg‘ular orqali to‘plangan tajribadan tashqari, “fikrlar”, “e’tiqodlar”, “qadriyatlar”, “o‘z-o‘zini idrok etish”, “qarashlar” kabi ichki dunyosi tomonidan yaratilgan tajribalardan iborat axborot tizimi mavjud. Bu ichki bilimlar tizimi his-tuyg‘ularimizni yo‘naltiruvchi va boshqaradigan (shuningdek, hislar orqali keladigan ma’lumotlarni o‘tkazib yuboradigan, buzib qo‘yadigan va umumlashtiradigan) “ichki” filtrlar to‘plamini yaratadi”. Axborotning izohlanishi, asoslanishi va umumlashtirilishi hislar tufayli yuzaga keladi, ular haqiqiy insonni real dunyo bilan birlashtiradigan “tashqi” tuyg‘ulardir. Kasbiy

[4] Носонович Е.В. Методическая аутентичность учебного текста: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Тамбов, 1999. – С. 20.

[5] Дилтс Р.Б. Фокусы языка. Изменение убеждений с помощью НЛП. – Спб.: Питер, 2000. – С. 26.

yoki boshqa faoliyat bilan shug‘ullanuvchi shaxs real dunyoda hozirgi vaqt birligida sodir bo‘lgan voqeani ongli ravishda aks ettirish qobiliyatidan foydalanishi, kutilgan natijaga ko‘ra faoliyatning yakunlanishini hisoblashi va ularni xorijiy tilida o‘qitish va tarbiyaviy muloqotda bu unga bog‘liqligi namoyon bo‘ladi. Kommunikativlikning rivojlanishida bo‘lajak xorijiy til o‘qituvchisi o‘zining hissiy idrokini “bu yerda” va “hozir” tashqi muhitga emas, balki biror narsa biz xohlagandek bo‘lmaganda, ichki noqulaylik tajribasiga qaratishi natijasida yuzaga keladi.

Bo‘lajak chet tili o‘qituvchisining shaxsiyati ko‘pincha “bu mumkin emas”, “kerak emas”, “bu befarqlik ko‘rsatkichi”, “agar men bilsam”, qanday qilib asabiylashmaslik kerak, unda men asabiylashmagan bo‘lardim” va hokazo degan o‘ziga ishonchi tufayli muloqotdagi noqulaylik haqidagi ichki tajribalarni e’tiborsiz qoldirolmaydi. Darhaqiqat, muammoli shaxs nutqini tahlil qiladigan bo‘lsak, chet tili o‘qituvchisining shaxsiyati “qo‘yib yuborish”ga, noqulayliklarni e’tiborsiz qoldirishga qodir ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Talabalar orasidagi bir-birini tushunish, o‘quvchilar bilan muloqotda aksiologik yondashuvlar rivoji, chunki u o‘quvchi chet tili darsida unga nisbatan muomala madaniyatining aks etishi yoki ingliz tilidagi fe’lning zamonlarini ajrata olishi, o‘zini til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Tajribani aks ettirishni o‘qituvchining talabalar bilan o‘zaro munosabatlarning asosiy hissiy tajribasini aks ettirish va tartibga solish uchun amalga oshiradigan amaliy nutqi va fikrlash harakatlari deb atash mumkin. Bunday holda, o‘qituvchi uchun chet tili darsining keyingi kursida talaba nimani idrok etishi va bajarishi mumkinligini hisoblash muhimroqdir va u hali muvaffaqiyatga erisha olmaganligi muhim emas.

Bo‘lajak xorijiy til o‘qituvchisining kasbiy nutq faoliyatini rivojlantirishda mashqlarning o‘rni diqqatga sazovor. “Chet til mashqlar sistemasini o‘zbekcha terminlar bilan shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi, takomillashtiruvchi mashqlar turlariga bo‘linishi aniqlangan. Shakllantiruvchi mashq til materialini o‘zlashtirsa-da, rivojlantiruvchi mashq nutqda til materialining qo‘llanilishida va takomillashtiruvchi mashq chet tilda fikr bayon etish va o‘zga shaxs fikrini idrok etib tushunish maqsadida bajariladi, ya’ni bilim olish, ko‘nikmani egallash va malakani o‘stirishga mo‘ljallangan mashqlar, deb qaraladi. Nutqni egallash xususiyatiga ko‘ra, aniqrog‘i, sezgi va analizatorlarning ishtirokiga qarab, retseptiv va reproduktiv nutq mashqlari bajariladi[6]. Mashq va topshiriqlar xorijiy tilni o‘rganish va bilimlarni mustahkamlashda nutq o‘stirishda asosiy o‘rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 2. Проблемы общей психологии/ Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1982. – С. 80-82.

2. Дилтс Р.Б. Фокусы языка. Изменение убеждений с помощью НЛП. – Спб.: Питер, 2000. – С. 31-32.

3. Jalolov J. Chet tilini o‘qitish metodikasi. – T.: O‘qituvchi, 1996 y.

4. Носонович Е.В. Методическая аутентичность учебного текста: Автореф. дис. .. канд. пед. наук. – Тамбов, 1999. – С. 20.

5. Психологический словарь/ Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. - 2-е изд., переб. и доп. – М.: Педагогика – Пресс, 1999. – С. 440.

6. Сафонова ВВ., Соловова Е.М., Бим И.Л., Биболетова М.З., Кузьмина Л.Г. К концепции 12-летнего образования. Иностранные языки// Иностранный язык в школе. – 2000. – № 4. – С. 4-10.

[6] Jalolov J. Chet tilini o‘qitish metodikasi .– T., O`qituvchi, 1996 y.

Виктория ГОФУРОВА,
Узбекский государственный университет мировых языков, магистрант

ГЕНДЕР В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ КАК СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Annotatsiya

Maqolada ijtimoiy ongning gender stereotipi, shaxs va jamiyatning gender ma'rifati muammosini hal qilishning dolzarbligi batafsil bayon etilgan. Gender kognitiv hodisa sifatida, til naqshlarida va kommunikatorlarning nutq xatti-harakatlarining o'ziga xos xususiyatlarida ko'rib chiqiladi. Ushbu ishning dolzarbligi tilshunoslikda gender tadqiqotlarining rivojlanishini yangi yo'nalish sifatida batafsil ko'rib chiqing.

Kalit so'zlar. Jins, etnolingvistika, tilshunoslik, jamiyat shakllanishi, tamoyil, aloqa, postmodernizm, tadqiqot.

В статье подробно описывается актуальность решения проблемы гендерной стерео типизации общественного сознания, гендерном просвещении личности и общества. Гендер рассматривается как когнитивный феномен, в языковых шаблонах, и в особенностях речевого поведения коммуникантов. Актуальность данной работы детально рассмотреть развитие гендерных исследований в лингвистике как нового направления.

Ключевые слова. Гендер, этнолингвистика, языкознание, формирования общества, принцип, коммуникация, постмодернизм, исследование.

The article describes in detail the relevance of solving the problem of gender stereotyping of public consciousness, gender education of the individual and society. Gender is considered as a cognitive phenomenon, in language patterns, and in the peculiarities of the speech behavior of communicants. The relevance of this work is to consider in detail the development of gender studies in linguistics as a new direction.

Key words. Gender, ethnolinguistics, linguistics, formation of society, principle, communication, postmodernism, research.

Современная концепция демократии исходит из того, что без достижения гендерного равенства невозможно построение демократического общества, на фоне чего актуальными оказываются исследования, направленные на решение проблемы гендерной стерео типизации общественного сознания. В связи с этим, вопрос о гендерном просвещении личности и общества оказывается в ряду важных задач, встающих перед системой образования, а феномен гендера и гендерного подхода представляется актуальной темой социально-педагогического исследования.

Однако интеграция новой практики в методологию образования затрудняется тем, что значение гендера и гендерного подхода не имеет однозначного понимания и трактуется современными исследователями по-разному. В одних источниках утверждается, что гендерный подход должен быть основан на раздельном и параллельно-раздельном типах обучения; другие 5 интерпретируют гендерный подход как технологию, направленную на гуманизацию и гуманитаризацию сферы образования. Мы согласны с тем, что получение знаний в области гендерной теории будет способствовать повышению уровня образованности, однако

углубляясь в смысл гендерного подхода, следует говорить не столько о важности передачи соответствующих знаний и организации новых форм обучения, сколько о создании гендерно-чувствительной образовательной среды. Это среда, в которой отсутствуют признаки дискриминации, что способствует не только реализации гуманистической парадигмы образования, но и представляется актуальным с целью формирования личности, способной к эффективной социальной коммуникации. Успех применения гендерного подхода в данном случае зависит от повышения общей профессиональной, а также формирования дополнительной, гендерной компетентности педагогических кадров. При этом разрешение противоречий, обусловленных изменением гендерных отношений в обществе и актуализацией потребности в формировании демократически настроенной личности, требует привлечения новых подходов в методологию образования как социально-коммуникационного института.

В последние десятилетия в лингвистике интенсивно развиваются новые направления исследований, опирающиеся на антропоцентрический подход к изучению языковых явлений. Особое место в таких лингвистических направлениях занимают гендерные исследования, к которым в настоящее время в нашей стране наблюдается все возрастающий интерес.

Базовым понятием гендерных исследований является гендер, который понимается как специфический набор характеристик, которые определяют социальное поведение женщин и мужчин, их взаимоотношения между собой. В центре внимания гендерных исследований находятся социальные факторы, определяющие отношение общества к мужчинам и женщинам, поведение индивидов в связи с принадлежностью к тому или иному полу

Изучение гендерной проблематики в перспективе предполагает привлечение к ее исследованию данных других наук. Психолингвистика, этнолингвистика, когнитивная лингвистика, межкультурная коммуникация, прагмалингвистика, социолингвистика и другие науки дают материал для лингвистического анализа гендера. Гендер рассматривается в лингвистике как когнитивный феномен, проявляющийся как в языковых клише, так и в особенностях речевого поведения коммуникантов. Актуальность данной работы продиктована необходимостью детально рассмотреть развитие гендерных исследований в лингвистике как нового направления.

Первоначально работы в данной области возникли на Западе, и первые системные описания мужских и женских особенностей речи были сделаны на базе языков из германской и романской языковых групп. В настоящее время этот процесс происходит столь стремительно, что сейчас с уверенностью можно говорить о появлении еще одной новой отрасли отечественного языкознания – лингвистической гендерологии или гендерной лингвистики.

Характеризуя прагматический контекст гендерных исследований в Европе и Америке, необходимо отметить западоцентричность выводов, принятых в описываемом научном пространстве и часто некритично переносимых на почву других языков, стран и культур. Эту особенность гуманитарного научного дискурса необходимо постоянно иметь в виду при обсуждении развития гендерной лингвистики, что, разумеется, совсем не означает отторжения любой зарубежной концепции.

Рассмотрев понятие ‘‘гендер’’ в лингвистике, которое Оксфордский словарь называет определением, призванным подчеркнуть социальное и культурное

положение, а также принципы андроцентризма языка можно сказать, что гендерная асимметрия языка показывает собой неравномерную представленность в языке лиц разного пола, которая была еще описана в период активной критики языка феминистками. В разные периоды феминистских волн у представительниц наблюдался повышенный интерес к процессам, происходящим в языке, например, они считали, что картина мира является мужской, где женское игнорируется, поэтому язык не только антропоцентричен (ориентирован на человека), но и андроцентричен (ориентирован на мужчину).

В ходе анализа направлений гендерной проблематики мы выяснили, что три магистральных подхода к гендерным исследованиям на Западе оказали серьезное влияние на развитие отечественной лингвистики. Среди этих направлений исследователи выделяют следующие:

1. Первый подход сводится к трактовке исключительно социальной природы языка женщин и мужчин и нацелен на выявление тех языковых различий, которые можно объяснить особенностями перераспределения социальной власти в обществе. При этом ‘‘мужской’’ или ‘‘женский’’ язык определяется как некая функциональная производная от основного языка, используемая в тех случаях, когда партнеры по речи находятся на разных ступенях социальной иерархии.

2. Социопсихолингвистический подход научно редуцирует ‘‘женский’’ и ‘‘мужской’’ язык до особенностей языкового поведения полов.

3. Представители третьего направления в целом делают упор на когнитивный аспект различий в языковом поведении полов. Для них оказывается более значимым не только определение частотности различий и оперирование ее показателями, но и создание целостных лингвистических моделей когнитивных оснований языковых категорий.

Важным является и тот факт, что в современной научной парадигме все три подхода считаются взаимодополняющими и лишь в своей совокупности они обладают объяснительной силой.

Гендерная лингвистика в начале третьего тысячелетия характеризуется рядом черт, для объяснения которых мы выделим две группы факторов:

1. Внешние факторы – это изменения прагматического контекста гендерных исследований в мире и связанное с ними изменение социальной и научной концептуализации гендера, то есть новое понимание объекта исследования, возникшее под влиянием происходящих в мире перемен.

2. Внутренние факторы – это специфика развития гендерной лингвистики. Обе группы не имеют непреодолимой границы и тесно друг с другом связаны.

Основные теоретико-методологические положения гендерного концепта основаны на четырех взаимосвязанных компонентах:

1) культурные символы;

2) нормативные утверждения, задающие направления для возможных интерпретаций этих символов и выражающиеся в религиозных, научных, правовых и политических доктринах;

3) социальные институты и организации;

4) самоидентификация личности.

Термин гендер, таким образом, использовался для описания социальных, культурных, психологических аспектов ‘‘женского’’ в сравнении с ‘‘мужским’’, то есть при выделении всего, что формирует черты, нормы, стереотипы, роли,

типичные и желаемые для тех, кого общество определяет как женщин и мужчин.

Гендерная лингвистика анализирует 2 вида задач:

– во-первых, половую дихотомию в языке, т.е. гендерные асимметрии, свидетельствующие о доминировании в языке мужской картины мира, что позволяет говорить об андроцентричности языка.

– во-вторых, речевую коммуникацию, описание монологических форм речи, свойственных мужчинам и женщинам, а также факторы, влияющие на эти процессы.

Но сегодня гендерные исследования опираются на антропоцентрический подход, основным понятием которых выступает ‘‘гендер’’.

Антропоцентризмом называют мировоззрение и общенаучный аспект, изучающие все явления и отношения с позиции их значения для человека и его интересов. Однако, по мнению феминисткой лингвистики, язык не только антропоцентричен, но и андроцентричен, то есть в нем наблюдается практика, сознательная или бессознательная, ставящая мужчину или мужскую точку зрения в центре взгляда на мир, его культуру и историю.

Представители активной критики языка выделяют следующие признаки андроцентризма:

1. Полная замена понятий ‘‘человек’’ и ‘‘мужчина’’. Во многих языках они обозначаются одним словом: в английском - man, во французском – homme, в немецком – Mann.

2. Чаще всего от имен существительных мужского рода образуются имена женского рода, так, в английском языке, путем добавления суффиксов (-ess, -ine, -trix, и др.) к существительному мужского рода: author – authoress (писатель - писательница), instructor- instructress (инструктор-инструкторша), duke-duchess (герцог-герцогиня), heir – heiress (наследник – наследница), waiter-waiteress (официант-официантка). Во французском языке путем добавления окончания – е к существительным мужского рода и через замену суффикса мужского рода на суффикс женского рода у существительных мужского рода: un auteur-une auteure (автор-авторша), un professeur-une professeure (учитель-учительница), un avocat-une avocate (адвокат-адвокатша).

В ходе анализа выявлена следующая особенность: гендерный подход в науке основан на идее о том, что важны не биологические различия между мужчинами и женщинами, а то культурное и социальное значение, которое придает общество этим различиям. Важны их социокультурная оценка и интерпретация, а также построение на основе этих различий системы властных отношений. Анализ категории ‘‘гендер’’ позволил представить этапы его становления как термина, имеющего особые статус и структуру. Гендер отражает сложный социокультурный процесс формирования обществом мужских и женских ролей, подчеркивает различия в поведении, ментальных и эмоциональных характеристиках человека того или иного пола. Результатом этого процесса, его теоретического осмысления также является социальный конструкт ‘‘гендер’’. Важными элементами создания гендерных различий являются противопоставление ‘‘мужского’’ и ‘‘женского’’ (оппозиция маскулинного и феминниного) и подчинение женского начала мужскому началу, имеющее многовековую историю.

На рубеже третьего тысячелетия произошло резкое ускорение глобализационных процессов, усилилась идеология формирования глобальной идентичности, а также ярче проявилось влияние идей постмодернизма и радикального конструктивизма

– последний оказался очень плодотворным для гендерной теории и завершил теоретическую легитимацию понятия гендера, которое вне конструктивизма не имело бы смысла.

Особенную ценность для нашего исследования представляет плюрализм подходов к определению понятия ‘‘гендер’’. На основании рассмотренного теоретического материала мы выявили отсутствие в современной лингвистике единого подхода к определению данного термина. Несмотря на признание данного термина большинством исследователей и его широкое использование, существует ряд трудностей, возникающих при чтении специальной литературы и связанных с некоторыми различиями в понимании гендера, а также сравнительной новизной этого понятия. Ученые отмечают недостаточную разработанность методологической базы, терминологической системы, специальных методик исследования гендера.

Проектирование гендерного подхода как стратегии коммуникативного взаимодействия заключается в соблюдении педагогом следующих рекомендаций:

 Раскрывать обоюдную значимость гендерных ролей с целью достижения отношений сотрудничества, кооперации. В результате взаимодействия участников образовательного процесса, в ходе коллективного решения учебных задач вырабатываются определенные эмоции сотрудничества. Эти эмоции представляют собой аффективный уровень стереотипного восприятия гендерных отношений. Учитывая это, педагогу необходимо поощрять совместную работу студентов, активизировать коммуникативную активность, которая, в свою очередь, будет способствовать выработке навыков общения между студентами противоположного пола. При этом важно стимулировать гендерно сбалансированный характер коммуникативного взаимодействия, избегая оценок и суждений дискриминационной направленности.

 Формировать понимание гендерной культуры как явления, отражающего социально-компетентную форму поведения.

Все эти качества, несомненно, являются составляющими гендерной и, в целом, педагогической компетентности. Более того, сознательный учет гендерного подхода в образовании и воспитании является составной частью образа социально-компетентного педагога, осведомленного о проблемах общества и стремящегося к их преодолению.

Использованная литература:

1. Троицкая, О.Г. Гендерные особенности коммуникации // Проблемы межкультурной коммуникации. - Иваново, ИГХТУ, 2000. - С. 374-380.

2. Кругова М.С. Гендерная языковая политика в современной Испании. Вестник Московского государственного университета. Серия 9: Филология. №2. – 2007 С. 103-111.

3. Зиновьева Т.А. Изучение гендера в современной лингвистике. Материалы конференции International scientific review. 2016. С.145-147.

4. Дежина Т.П. Этапы становления концепта «гендер» в зарубежной и отечественной лингвистике. Филологические науки. Вопросы теории и практики. Учредители: ООО «Издательство «Грамота» (Тамбов). 2017. с.76-79.

5. Мочалкина А.А. Проблема изучения гендера в зарубежной и отечественной лингвистике. Молодой ученый. Учредители: ООО «Издательство Молодой ученый» (Казань). 2019. С.268-271.

Гулнора ИСЛАМОВА,
Директор общеобразовательной школы №61,
учитель воспитания, город Ташкент, Яшнабадский район

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВОСПИТАНИЯ В СЕМЬЕ

Annotatsiya

Ushbu maqolada biz oilada tarbiyaning ahamiyati, sog'lom shaxslarning rivojlanishiga yordam beradigan asosiy tamoyillar va omillarni ko'rib chiqamiz. Sog'lom shaxsni rivojlantirish yo'lida mas'uliyat, sevgi va qo'llab-quvvatlashning muhimligi haqida fikr yuritamiz.

Kalit so'zlar. Oila, urf-odatlar, sevgi, tushunish, hurmat, shaxsiy namuna, dalda.

В этой статье мы рассмотрим важность воспитания в семье, ключевые принципы и факторы, которые способствуют развитию здоровых личностей. Мы размышляем о важности ответственности, любви и поддержки на пути к развитию здоровой личности.

Ключевые слова. Семья, традиции, любовь, понимание, уважение, личный пример, поощрение.

In this article we will consider the importance of parenting in the family, the key principles and factors that contribute to the development of healthy personalities. We reflect on the importance of responsibility, love and support on the way to developing a healthy personality.

Key words. Family, traditions, love, understanding, respect, personal example, encouragement.

Семья – это основа, на которой строится наше общество. Воспитание в семье играет фундаментальную роль в формировании личности, ценностей и поведения человека. Этот процесс определяет, какими мы становимся взрослыми и какой след мы оставляем в мире.

Семья – основа воспитания.

Семья является первой и наиболее значимой социальной средой для ребенка. Это место, где он получает первичное образование, учится ценностям и нравственности, развивает социальные навыки и осознает свою роль в обществе. Важно понимать, что каждая семья уникальна и имеет свои особенности, но существуют общие принципы, которые помогают семьям эффективно воспитывать своих детей.

Ответственность родителей.

Родители – это главные учителя и образцы для детей. Ответственность родителей заключается не только в обеспечении материальных потребностей ребенка, но и в его эмоциональной и духовной поддержке. Признание того, что родители несут ответственность за воспитание своих детей, позволяет им осознать важность своей роли и принимать обдуманные решения.

Любовь и эмоциональная близостью.

Любовь – это фундаментальное чувство, которое формирует основу здоровых и счастливых отношений в семье. Эмоциональная близость между родителями и детьми создает атмосферу доверия и безопасности, что позволяет ребенку чувствовать себя уверенно и защищенно. Проявление любви и заботы является сильным мотиватором для развития самоуважения и уверенности в себе.

Уважение и терпимость.

Уважение к членам семьи и их мнениям играет важную роль в создании гармоничных отношений. Уважение к мнению ребенка и его праву на свои убеждения помогает ему развивать уверенность в своих возможностях и умение выстраивать конструктивные отношения с окружающими. Терпимость к различиям взглядов и интересам способствует формированию толерантной личности, которая уважает многообразие и индивидуальность.

Пример родителей.

Дети учатся больше по примеру, чем по словам. Поведение родителей имеет огромное значение в процессе воспитания. Если родители соблюдают те же правила, которые предлагают своим детям, и демонстрируют ответственность, честность и терпимость, то вероятность того, что дети воспримут и усвоят эти ценности, значительно возрастает.

Коммуникация и взаимопонимание.

Качественная коммуникация между членами семьи играет решающую роль в процессе воспитания. Дети должны иметь возможность свободно выражать свои мысли и чувства, а родители должны уметь слушать их и поддерживать в трудных ситуациях. Открытый диалог и взаимопонимание создают основу для доверительных отношений и помогают решать конфликты без насилия и агрессии.

Установление границ и правил.

Установление четких границ и правил в семье помогает ребенку развивать ответственность и самодисциплину. Дети должны знать, что от них ожидается и какие могут быть последствия их действий. Это позволяет им чувствовать себя в безопасности и уверенно ориентироваться в мире.

Поощрение и поддержка.

Поощрение и поддержка ребенка в его достижениях являются мощными стимулами для его развития. Родители должны замечать и ценить усилия ребенка, даже если они не всегда приводят к успеху. Позитивное подкрепление помогает укрепить уверенность в своих силах и мотивирует ребенка к новым достижениям.

Участие в жизни ребенка.

Активное участие родителей в жизни ребенка позволяет лучше понимать его интересы, радости и трудности. Участие в совместных мероприятиях, спортивных событиях, школьных мероприятиях и хобби ребенка укрепляет взаимоотношения и способствует эмоциональному развитию.

Уважение к индивидуальности.

Каждый ребенок уникален, и у него есть свои особенности и интересы. Родители должны уважать и признавать индивидуальность своего ребенка, поддерживать его в стремлениях и помогать развивать его таланты. Уважение к индивидуальности создает условия для раскрытия потенциала ребенка и развития его уникальных качеств.

Семейные традиции и ритуалы.

Семейные традиции и ритуалы являются важными составляющими воспитания в семье. Они способствуют укреплению связи между членами семьи, формированию семейного духа и созданию приятных воспоминаний. Общие праздники, семейные обеды, традиционные занятия – все это способствует укреплению семейных уз и поддержанию близких отношений.

Влияние среды.

Среда, в которой воспитывается ребенок, также оказывает влияние на его развитие. Родители должны создавать благоприятную и безопасную среду, в которой ребенку будет комфортно расти и развиваться. Это включает в себя поддержку социальных связей, выбор качественного образования, контроль над телевизионными программами и компьютерными играми, а также ограничение воздействия агрессивных и насильственных материалов.

Советы для родителей:

1. Слушайте своего ребенка с открытым сердцем и умом. Давайте ему возможность выразить свои чувства и мысли.

2. Помните, что воспитание – это процесс, требующий времени и терпения. Не стоит ожидать мгновенных результатов.

3. Будьте честными и последовательными. Дети нуждаются в стабильности и предсказуемости.

4. Помните об эмоциональной составляющей воспитания. Ваши действия и реакции могут оказывать сильное влияние на ребенка.

5. Признавайте достижения своего ребенка и поощряйте его усилия. Это поможет ему развивать самоуважение и стремление к успеху.

6. Учитесь у своих детей. Иногда они способны удивить своими мудрыми и глубокими мыслями.

Воспитание в семье является основой формирования личности и ценностей ребенка. Ответственность, любовь, уважение, коммуникация, поддержка и участие в жизни ребенка – все это ключевые аспекты успешного воспитания. Семьи имеют важную роль в обществе, и качество воспитания определяет будущее нашего общества. Давайте созидать счастливые и здоровые семьи, в которых дети будут расти крепкими и уверенными личностями, готовыми сделать мир лучше.

Цель семейного воспитания – это формирование таких качеств личности у ребёнка, которые помогут достойно преодолевать трудности и преграды, которые могут встретиться на жизненном пути малыша, на протяжении всей его жизни. Развитие интеллекта и творческих способностей, первичного опыта трудовой деятельности, нравственное и эстетическое формирование, эмоциональная культура, также большое влияние имеет физическое здоровье детей, их счастье – всё это зависит, безусловно, от семьи, в которой воспитывается ребёнок, от родителей, и всё это составляет задачи семейного воспитания. А выбор методов воспитания – это приоритет родителей. Чем правильнее методы, тем лучше ребёнку, тем больших результатов он добьется. Таким образом, семейное воспитание играет главную роль в процессе развития личности.

Использованная литература:

1. Подласый И.П. Педагогика: 100 вопросов - 100 ответов: учеб. пособие
2. Ленская Н.П. Воспитание детей в семье

Ирода ТУРАМУРАТОВА,
Узбекский государственный университет мировых языков, факультет романо-германской филологии, кафедра теоретических наук испанского языка, доцент, PhD

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МЕТАФОРА КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЗНАНИЯ И РАЗВИТИЯ КОГНИТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКУ

Annotatsiya

Metafora til muhitini yaratish uchun asos bo'lib, tushunishni osonlashtiradi va chet tilidagi ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Maqolada talabalarni o'qitish jarayonida kontseptual metaforalardan foydalanish metodologiyasi, uni chuqurroq tushunish uchun mavjud bilimlarni yangi ma'lumotlarga proektsiyalash jarayoni haqida gap boradi.

Kalit so'zlar. Metafora, tilshunoslik, pedagogik jarayon, atama, matn, ifoda, til muhiti, fikrlash, tasavvur.

Метафора является основой для создания языковой среды, облегчает понимание и делает процесс иноязычного образования более действенным. В статье говорится про методику использования концептуальных метафор в обучении студентов процессу проецирования уже имеющихся знаний на новую, информацию с целью ее более глубокого понимания.

Ключевые слова. Метафора, лингвистика, педагогический процесс, термин, текст, выражение, языковая среда, мышление, воображение.

Metaphor is the basis for creating a language environment, facilitates understanding and makes the process of foreign language education more effective. The article talks about the methodology of using conceptual metaphors in teaching students the process of projecting existing knowledge onto new information in order to better understand it.

Key words. Metaphor, linguistics, pedagogical process, term, text, expression, language environment, thinking, imagination.

Метафора это стилистический прием, который широко распространен не только во всех видах текста, но и в различных сферах нашей жизни. Метафора, где бы она нам ни встретилась, всегда обогащает понимание человеческих действий, знаний и языка. Значение метафоры всегда являлось актуальным и в педагогическом процессе. Педагогический процесс - это специально организованное взаимодействие старшего (обучающего) и младшего (обучаемого) поколений с целью передачи старшими и освоения младшими социального опыта, необходимого для жизни и труда в обществе. Таким образом, преподаватель создает некую основу применения этого опыта в дальнейшей деятельности учащегося. Несомненно, для передачи опыта учитель использует в своей коммуникативной деятельности множество различных выразительных средств, и метафора не является исключением. Метафора выражается не только в языке, но в мыслях и действиях.

Многие знаменитые лингвисты занимались изучением метафоры в различных типах дискурса, определяя метафору, как самое мощное средство вербализации специальных понятий, а также выражения отношения и оценок описываемых явлений. Человек не столько выражает свои мысли при помощи метафор, сколько метафора отображает образ мысли носителя языка. Источниками метафоризации обычно становятся обозначения реалий, которые особенно актуальны для общества, хорошо известны людям и вызывают их повышенный интерес. Метафора рассматривается как выразительное средство, переносящее свойства одного предмета на другой, при этом создавая фигуральность. В педагогическом процессе же метафора используется для передачи представлений об окружающем мире, его явлениях. В когнитивной лингвистике метафора рассматривается как объединение концептов или связь между языком и мышлением. Лингвисты рассматривают вопрос, является ли метафора стилистическим средством или категорией мысли. Мы переносим наш предыдущий опыт и знания, сопоставляя в своём сознании схожие явления и процессы, что приводит к образованию концепта, т.е осуществляется метафорический перенос на основе сходства сопоставляемых явлений, на основании сходства, аналогии, на отношении сходства (on a relationship of similarity), на основании общих или подобных семантических черт (based on the same or similar semantic features). Концептуальная метафора - (англ. conceptual metaphor) - один из важнейших когнитивных механизмов, основанный на установлении связей между концептами (концептуальными структурами), относящимися к разным областям знания (доменам). Метафора - это понимание и переживание сущности одного вида в терминах сущности другого вида.

Теория концептуальной метафоры проходила в своём развитии разные этапы. Когнитивная лингвистика, как одно из наиболее перспективных направлений современного языкознания, внесла новое в разработку различных лингвистических понятий. В рамках этого направления, ориентированного на постижение когнитивных механизмов познания, получила новую трактовку и метафора.

Концептуальные метафоры воспринимаются как отражённые в языке процессы человеческого сознания, как инструменты осмысления человеком мира и взаимосвязи его явлений. Теория концептуальной метафоры находит применение в исследовании динамики значения и полисемии на разных языковых уровнях, соотношения первичных, конкретных значений языковой единицы с ее образными значениями и способности языковых единиц использоваться в нетипичных для них контекстах. Исследование многозначной лексики исходит из тезиса о том, что все значения слова связаны между собой цепочкой метафорических переносов, а развитие семантики слова в целом определяется законами человеческого мышления. В классических теориях метафора рассматривается как ‘‘языковое выражение’’, в котором слово или несколько слов, обозначающих понятие, используются вне своего обыденного значения с целью выразить другое, сходное понятие.

Следует отметить, что вопросы осмысления метафоры остаются актуальными и в XXI веке. Неоднозначность взглядов и позиций обусловила то, что до сих пор в лингвистике не сложилось единой концепции, раскрывающей природу метафоры. Это можно проследить, например, столкнувшись с ее типологией. Рассматривая метафору как лингвистический феномен, принято различать номинативную, когнитивную/концептуальную и образную метафору.

Современная лингвистика считает метафору не тропом, украшающим речь и делающим образ понятнее, а формой мышления и или формой концептуализации реальности, т.е. метафоры несет в себе определенные понятия. Концепты, метафоры контролируют наше мышление, оказывая влияние на наши повседневные действия, эмоции, ощущения, мысли и идеи. Концепты управляют нашей мыслительной деятельность, создавая определенное отношение к окружающим нас людям и предметам. Тем самым наша концептуальная система играет центральную роль в определении реалий повседневной жизни.

Метафоричность присуща не только нашей речи, но и процессам нашего мышления. Это то, что имеется в виду, когда мы говорим, что концептуальная система человека структурирована и определена с помощью метафоры. Метафоры как выражения естественного языка возможны именно потому, что они являются метафорами концептуальной системы человека.

Существуют также метафоры, которые могут пониматься поразному людьми разных профессий и культур. Таким образом, делается вывод о том, что метафорические концепты способны затемнять многие стороны термина и обеспечивают только его частичное понимание. С другой стороны, метафорические концепты могут выйти за пределы обычного мышления и речи в область, которую можно назвать образным, поэтическим, красочным или фантастическим мышлением и языком. Можно утверждать, что метафора - это такой способ мышления и познания мира, который использует прежде добытые знания, постигая новые, человек додумывает значение слова, формируя новый, используя первичное значение слова и многочисленных сопровождающие его ассоциаций. Метафора не только создает новое знание, она также сопоставляет мир человека, его знания и предположения с определенной системой культурных ценностей, является отражением культурно-национального видения мира. Следовательно, постижение метафоры предполагает постижение человеком самого себя. Именно метафора делает абстрактное легче воспринимаемым и понимаемым.

Метафора обладает огромным образовательным потенциалом, т.к. она участвует в процессе реализации обратной связи между учащимся и педагогом, способствуя лучшему пониманию студента процессов и сущности явлений, происходящих в языке и культуре. Метафора является основой для создания языковой среды, пронизывает все общение, облегчает понимание и делает процесс иноязычного образования более действенным. Метафора как прием обучения в деятельности учителя иностранного языка способствует повышению мотивации студентов и развитию у них метафорического мышления. Метафора делает процесс обучения иностранному языку более интересным, т.к. ее использование на уроке способствует созданию различных ассоциаций и аналогий у студента, включается игра смыслов. Таким образом, метафора увеличивает изучению иностранного языка и способствует развитию воображения. С помощью метафоры, представленной учителем, учащиеся осмысляют, проводит параллели и аналогии, что помогает им оценивать окружающую картину миру. Поэтому можно утверждать, что метафоры – это результат эмоционально-экспрессивного переосмысления объектов, а также следствие творческого подхода к языковым единицам. Метафора подразумевает что-то новое, необработанное сознанием человека, отсюда и обращение к необычному сочетанию слов. Метафора создается на основе прошлого опыта, который содержится в памяти человека, позволяет его усваивать и

переосмысливать, поэтому процессы метафоризации в речи непрерывны. Метафора активно воздействует на воображение, формирование эмоций, подсознательные мыслительные процессы учащихся. Человеку свойственно оценивать действительность с метафорической точки зрения. При анализе окружающего мира, собственных суждений и потребностей, а также действий других людей, у индивида возникает необходимость в изучении новых суждений, явлений, действий, качеств и т.д., которые способствуют пониманию и находят практическое применение, соотносясь с уже имеющимися знаниями. Таким образом, метафора расширяет и приумножает систему знаний человека.

Исследуется феномен разговорной метафоры в испанском языке. Конкретизируется различие между метафорой языка и метафорой речи. Выделяются продуктивные тематические группы метафор, функционирующие в разговорном стиле испанского языка.

Методика использования концептуальных метафор в процессе обучения подразумевает обучение студентов процессу проецирования уже имеющихся знаний на новую, незнакомую информацию с целью ее более глубокого понимания. Способность студентов анализировать языковой материал посредством метафорических проекций позволяет расширить их познавательный потенциал, активно воздействует на воображение, формирование эмоций, подсознательные мыслительные процессы учащихся, а также способствует успешному осмыслению языковых явлений. Следует отметить, что для студентов, которые изучают два иностранных языка, знакомство с метафорическими моделями становится особенно актуальным. В условиях изучения двух и более языков возможен сопоставительный анализ проекций, который позволит проследить многообразие способов вербализации и концептуализации языковых явлений в сознании представителей разных культур.

Преподавание иностранных языков с позиций теории познания и когнитивной лингвистики ведёт к повышению эффективности обучения и намечает новые приёмы в лингводидактике. Не зря в настоящее время происходит рост интереса педагогов к проблемам организации знаний и способам их представления в языке посредством метафорических проекций.

Использованная литература:

1. Султанов А.Х. О природе научного термина: Проблемы философии языка [Текст] / А.Х.Султанов. – М. : Изд-во РУДН, 1995.

2. Шаховский, В.И. Лингвистическая теория эмоций [Текст] / В.И. Шаховский: монография. – М.: Гнозис, 2008.

3. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. М.: Наука, 2004. – 245 с.

4. Kittay E., Lehrer A. Semantic field and the structure of metaphor // Studies in language. 1981, № 5. Pp. 31-63.

5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 354 p.

Сожида АХАДОВА,
Узбекский государственный университет мировых языков, факультет романо-германской филологии, кафедра прикладных наук испанского языка, преподаватель

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Annotatsiya

Dars ta'limning asosiy tashkiliy shaklidir. Bugungi kunda zamonaviy chet tili darsiga qo'yiladigan asosiy psixologik, pedagogik va uslubiy talablar kommunikativlik, o'quv jarayonini individuallashtirish va vazifalarning nutq yo'nalishi hisoblanadi. Maqolada o'quvchilarning tilga bo'lgan munosabatini shakllantiradigan zamonaviy o'qitish usullari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar. Dars, faollik, chet tili, kommunikativ kompetentsiyani shakllantirish, sotsiolingvistik kompetentsiya, suhbatdosh, ta'lim.

Урок является основной организационной формой обучения. На сегодняшний день основными психолого-педагогическими и методическими требованиями к современному уроку иностранного языка являются коммуникативность, индивидуализация процесса обучения и речевая направленность заданий. В статье рассматриваются современные методы обучения которые формируют у учащихся ценностное отношение к языку.

Ключевые слова. Урок, активность, иностранный язык, формирование коммуникативной компетенции, социолингвистическая компетенция, собеседник, образование.

The lesson is the main organizational form of learning. To date, the main psychological, pedagogical and methodological requirements for a modern foreign language lesson are communication, individualization of the learning process and the speech orientation of tasks. The article discusses modern teaching methods that form students' value attitude to the language.

Key words. Lesson, activity, foreign language, formation of communicative competence, sociolinguistic competence, interlocutor, education.

Изучение иностранных языков в современном обществе становится неотделимой составляющей профессиональной подготовки специалистов самого разного профиля и от качества их языковой подготовки во многом зависит успешное решение вопросов профессионального роста и расширение контактов с зарубежными партнерами. Следовательно, школа призвана обеспечить определенный уровень владения иностранным языком, который мог бы позволить продолжить его изучение в период вузовского и послевузовского образования, а также самостоятельно. Успех обучения во многом зависит от методики работы учителя иностранного языка, от его умения пользоваться различными современными методами в контексте решения конкретных образовательных задач.

При построении методики преподавания иностранных языков важно осознать те практические задачи, которые могут быть поставлены перед нами в области знания этих языков, и разные типы этого знания. В круг этих задач входит:

1. Умение правильно прочесть, в случае надобности и понять при помощи словаря заглавия книг, адреса на конвертах, посылках, текст накладных, и т.п. Это нужно для отдельных категорий библиотечных служащих, для работников связи, транспорта, для квалифицированных рабочих разных производств.

2. Умение выразить свое желание и задать самые простые вопросы (возможно с небольшими неточностями), понять ответы на подобные вопросы. При поездке за границу это умение следует соединить с умением читать и ориентироваться во всех надписях, а также по возможности в газетных заголовках.

3. Умение точно понять всякий нехудожественный текст любой трудности, оставляя непонятными лишь неважные слова и лишь изредка прибегая к помощи словаря. Это умение необходимо научным работникам, инженерам, студентам, всем тем, кому необходимо следить за иностранной литературой в той или другой области.

4. Умение поддерживать разговор на любую тему, делая при этом небольшие ошибки, однако речь вполне понятна как с точки зрения фонетики, так и с точки зрения лексики и грамматики. Это умение необходимо людям, вынужденным вести более или менее ответственные разговоры с иностранцами. Такое умение достаточно лишь в том случае, если данные лица не обязаны выступать публично.

5. Умение грамотно писать научные и технические статьи, деловые бумаги и письма может быть необходимо предыдущей категории лиц.

6. Умение свободно и тонко понимать самые трудные тексты, между прочим, художественные, газетные и всякие другие. Оно необходимо писателям, критикам, литературоведам–публицистам, политическим деятелям и прежде всего, преподавателям иностранных языков и переводчикам.

7. Умение хорошо писать ответственные документы, литературные статьи и т.п. необходимо для дипломатических работников и выступающих в прессе.

8. Умение свободно и абсолютно правильно, с точки зрения фонетики, говорить публично необходимо дипломатическим работникам и всем выступающим публично.

С точки зрения Совета Европы по современным иностранным языкам, основной целью обучения иностранным языкам является формирование коммуникативной компетенции. Достижение порогового уровня, разработанного Евросоветом, определен для тех, кто изучает иностранные языки с начальной школы по 11 класс. Основной целью обучения иностранным языкам в пороговом уровне названо формирование коммуникативной компетенции. Именно комплексный подход к реализации этих целей позволил им выделить несколько ее составляющих: лингвистическая компетенция; социолингвистическая компетенция; социокультурная компетенция; стратегическая компетенция; дискурсивная компетенция; социальная компетенция. Под лингвистической компетенцией подразумевается владение знанием о системе языка, о правилах функционирования единиц языка в речи и способность с помощью этой системы понимать чужие мысли и выражать собственные суждения в устной и письменной форме. Социолингвистическая компетенция означает знание способов формирования и формулирования мыслей с помощью языка, а также способность пользоваться языком в речи. Социокультурная компетенция включает знание культурных особенностей носителя языка, норм поведения и этикета и умение понимать и адекватно использовать их в процессе общения, оставаясь при этом носителем другой культуры; формирование социокультурной компетенции предполагает интеграцию личности в системе мировой и национальной культуре. Под стратегической или компенсаторной компетенцией принято считать компетенцию, благодаря которой учащийся может восполнить пробелы в знании языка, речевом и социальном опыте общения в иноязычной среде. Дискурсивная компетенция включает способность построения целостных,

связных и логичных высказываний разных функциональных стилей в устной и письменной речи на основе понимания различных видов текстов при чтении и аудировании; предполагает выбор лингвистических средств в зависимости от типа высказывания. Социальная компетенция проявляется в желании и умении вступать в коммуникацию с другими людьми, в способности ориентироваться в ситуации общения и строить высказывание в соответствии с коммуникативным намерением говорящего и ситуацией.

На современном этапе в методике выделяют четыре аспекта: учебный практический аспект; воспитательный аспект; образовательный аспект; развивающий аспект.

Учебный практический аспект. Учащиеся овладевают иностранным языком как средством общения и должны уметь им пользоваться в устной и письменной формах. Речь идет об овладении четырьмя видами речевой деятельности: рецептивными – аудированием и чтением, продуктивными – говорением и письмом, а также связанными с ними тремя аспектами языка – лексикой, фонетикой, грамматикой. Практический аспект предполагает овладение всеми формами общения и всеми речевыми функциями.

Воспитательный аспект обучения предполагает воспитание нравственности во всех её проявлениях.

Образовательный аспект включает приобретение знаний о культуре страны изучаемого языка, включая литературу, музыку, архитектуру, живопись, историю, знания о строе языка, системе, характере, особенностях, сходств и различий с родным, интерференции.

Развивающий аспект обеспечивает осознание средств выражения мыслей, того, как люди произносят, какие слова употребляют для номинации предметов, сравнение и сопоставление явлений родного и иностранного языков, развитие чувства языка, языковой догадки, памяти во всех ее видах, логики (анализа, синтеза, сравнения, умозаключения), развитие сенсорного восприятия, мотивационной сферы, умения общаться, таких черт характера, как трудолюбие, воля, целеустремленность, активность, умение учиться.

Иностранным языком невозможно овладеть только путем интенсивного заучивания, поскольку это, во-первых, неэффективно: можно выучить массу диалогов и текстов и не уметь говорить на иностранном языке, а во-вторых, неинтересно.

В современной методике так же, как и много лет назад, актуальной и нерешенной до сих пор остается проблема поиска и выбора наиболее эффективных и рациональных методов преподавания иностранных языков, соответствующих современным условиям обучения и отвечающих требованиям стандартов современного образования. Современные методы обучения стремятся формировать у учащихся ценностное отношение к языку, раскрывать его как отражение социокультурной реальности, как феномен культуры национальной и общечеловеческой. Это один из основных путей к созданию (через изучение языка) эффективной основы для интернационального взаимопонимания.

При современной тенденции учить учащихся учиться, важно доводить до них задачи урока, так как они должны быть учащимися приняты. Задачи необходимо «перевести» с методического языка на язык учащихся. Для этого, во-первых, нужно привлечь их внимание к тому, что связано с использованием языка в речевой

деятельности. Вовторых, следует придать формулировке конкретный вид. В-третьих, необходимо учитывать возрастные особенности учащихся и облекать задачу в форму, импонирующую их возрасту. Ответственным моментом целенаправленного урока является его завершение. Учащиеся должны видеть, ощутить, чему они научились на уроке, дать оценку деятельности, психологически и фактически подготовиться к самостоятельной работе вне урока. Поскольку учащиеся к концу урока устают, подведению итогов следует придать форму, снимающую усталость. Наилучшим способом подведения итогов считается включение приобретенных знаний, навыков в игровую деятельность типа языковой игры, например, отгадать слово; подобрать рифму к усвоенным словам; разыграть пантомиму, чтобы учащиеся описали то, что видят, используя изученную грамматическую структуру.

Требования к содержательности урока охватывают следующие моменты: во-первых, значимость самого материала, которым оперируют на уроке (доминанта содержания); во-вторых, адекватность приемов и упражнений задачам урока; в-третьих, оптимальное соотношение тренировки учащихся в усвоении материала и его использовании в речи. Используемые на уроке примеры – это фрагменты общения, поэтому они должны быть связаны с личностью обучаемых и самого учителя. Содержательность на уроке определяется также подбором приемов и упражнений, точно соответствующих поставленным задачам. Под соответствием задачам имеется в виду для устной речи учебные ситуации общения, для чтения – характер текстового материала. Под учебной ситуацией понимается специально созданные условия, обстоятельства, система взаимоотношений собеседников в целях учебно-воспитательного воздействия на учащихся при осуществлении речевых действий на иностранном языке. Учебная ситуация должна быть по возможности адекватна реальной ситуации общения, в которой употребляется осваиваемое языковое явление. Учебная ситуация должна быть предельно ясна учащимся. Это значит: четко определена задача (о чем спросить, что узнать у собеседника, о чем рассказать, что нужно доказать, уточнить, опровергнуть и т.п.). В результате, учащиеся знают то, что от них требуется, что они могут или должны сделать, так как выполнение задания обеспечено конкретным языковым (слова, словосочетания, структуры) и речевым (готовые речевые клише) материалом, усваиваемым или усвоенным.

Требования к содержательности урока предполагают осознание материала и действий с ним, чтобы учащиеся видели смысл в выполнении заданий по изучаемому языку.

Урок является основной организационной формой обучения, наименьшей единицей процесса обучения. Урок – основное звено процесса обучения, на котором осуществляется решение конкретных практических, образовательных, воспитательных и развивающих задач, обеспечивающих достижение конечных целей. Как процесс обучения в целом, так и дидактические циклы и блоки реализуются с помощью урока как единицы процесса обучения. Это означает, что урок иностранного языка как единица обязательно воплощает в себе основные качества и свойства целого, т.е. курса обучения. Как процесс обучения иностранному языку в целом, так и отдельный урок отличается целесообразностью и относительной завершенностью. Целостность конкретного урока обеспечивается совокупностью его частей, звеньев, этапов, которые обязательно связаны в системе уроков, также обладающей смысловым, тематическим стержнем,

развивающимся сюжетом, в контексте которых учебный материал усваивается и применяется. Особенность урока иностранного языка заключается в том, что он – не самостоятельная единица учебного процесса, а звено в цепи уроков. В этом цикле уроков осуществляется динамика учебного процесса: то, что было целью предыдущего урока, становится средством последующего, что обусловливает тесную взаимосвязь уроков и обеспечивает поступательное движение к конечным учебно-воспитательным целям.

Урок иностранного языка имеет свою специфику, которая определяется самим содержанием предмета, практической направленностью обучения и тем, что иностранный язык выступает не только как цель, но и как средство обучения. Основными психолого-педагогическими и методическими требованиями к современному уроку иностранного языка являются коммуникативность, индивидуализация процесса обучения, речевая направленность заданий, ситуативность обучения, новизна.

Применение любых методов обучения должно осуществляться не само по себе, а в контексте педагогической системы, с учетом ее элементов и особенностей, контингента учащихся, целей обучения и воспитания, содержания обучения и т.д. Применение того или иного метода должно быть методически обеспечено, без чего его обучающие возможности не будут реализованы. Современные тенденции в преподавании иностранных языков связаны как с радикальной сменой методической парадигмы, так и с техническим обновлением процесса обучения. Последние достижения в области высоких технологий открывают перед преподавателями иностранного языка широчайшие возможности для дальнейшего совершенствования учебного процесса и его перевода на качественно новую основу.

Использованная литература:

1. Бабанский Ю.К. Выбор методов обучения в средней школе / Ю.К. Бабанский. – М.: Политиздат, 1981. – 176 с.

2. Банникова Л.С. Методика преподавания иностранных языков и технические средства обучения: Курс лекций для студентов 4 курса специальности 1-02 03 06 01 – «Английский язык», специальности 1-02 03 06 02 – «Немецкий язык». В трех частях. Часть I. / Л.С. Банникова; Мин-во обр. РБ. – Гомель: УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2006. – 82 с.

3. Китайгородская Г.А. Интенсивное обучение иностранным языкам / Г.А. Китайгородская // Иностранные языки в школе. – 1980. – № 2. – С. 67-73.

4. Денисова Л.Г. Место интенсивной методики в системе обучения иностранным языкам в средней школе / Л.Г. Денисова // Иностранные языки в школе. – 1995. – № 4. – С. 6-12.

5. Демьяненко М.Я. Основы общей методики обучения иностранным языкам: теоретический курс / М.Я. Демьяненко, К.А. Лазаренко, С.В. Мельник. – Киев: Вища школа, 1984. – 280 с.

6. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка / Е.С. Полат // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 2. – С. 3-10.

Райхон ТУРДИКУЛОВА,
Узбекский государственный университет мировых языков, факультет романо-германской филологии, кафедра прикладных наук испанского языка, старший преподаватель

ПРИМЕНЕНИЕ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ НА УРОКАХ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ (на примере преподавания испанского языка)

Annotatsiya

Hozirgi kunda Evropa kontekstida tahlil qilingan ispan uslubiy fikri o'z oldiga qo'yilgan natijalarga tezroq erishish uchun yangi vositalarni topish vazifasini qo'ymoqda. Ushbu maqolada biz o'quv jarayonida ommaviy axborot vositalaridan og'zaki chet tili muloqotini o'qitishning samarali vositasi sifatida foydalanish, o'qituvchining chet tilini o'qitish jarayonida talabaning qiziqishini oshirish va tashabbusini rivojlantirishning asosiy maqsadi haqida aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar. Turizm, atama, terminologiya, murakkablashtiruvchi omillar, turistik atamalarning tasnifi, qiyosiy tilshunoslik, terminologik tizim, diaxronik jihatlar, turistik atamalar mezonlari, milliy turistik terminologiya.

В наши дни испанская методологическая мысль, анализируемая в европейском контексте, ставит перед собой задачу поиска новых средств, позволяющих быстрее достичь поставленных результатов. В этой статье речь идет о использовании СМИ в образовательном процессе в качестве эффективного средства обучения устному иноязычному общению, основной целью преподавателя повышения заинтересованности и развития инициативы обучаемого в процессе обучения иностранному языку.

Ключевые слова. Туризм, термин, терминология, осложняющие факторы, классификация туристических терминов, сравнительное языкознание, терминологическая система, диахронические аспекты, критерии туристических терминов, национальная туристская терминология.

Nowadays, Spanish methodological thought, analyzed in the European context, sets itself the task of finding new means to achieve the set results faster. In this article we are talking about the use of the media in the educational process as an effective means of teaching oral foreign language communication, the main goal of the teacher is to increase the interest and develop the initiative of the student in the process of learning a foreign language.

Key words. Tourism, term, terminology, complicating factors, classification of tourist terms, comparative linguistics, terminological system, diachronic aspects, criteria of tourist terms, national tourist terminology.

Живя в век информационных технологий, люди привыкли к нескончаемому потоку новой информации. В связи с этим появилась осведомленность в разных сферах, будь то политика, экономика или образование. Все это предоставляет возможность удовлетворить многие потребности человеческой жизни. Каждый день человек получает новую информацию о том, что происходит вокруг. Это может быть письменно или устно, но главными источниками потока информации являются – радио, телевидение, газеты, журналы или интернет, которые объединяются в одно единственное понятие – "СМИ". Термин "средство массовой информации" произошло от французского "moyens d'information de masse" в 1970 году и стал внедряться в страну под видом нов-

шества, несмотря на то, что во французском языке практически ушел из употребления еще во второй половине 60-х годов. Помимо употребления термина “СМИ” существует аналогичное понятие – “массмедиа”. Термин “массмедиа” произошел с английского “mass media” и является сокращением от “media of mass communication”, что в переводе означает «средство массовой коммуникации” (СМК), то есть “связь и общение”. Иными словами, СМИ - это любая собранная, обработанная и проанализированная информация в таких источников как: газета, журнал, радио, телевидение, интернет и др., находящаяся в свободном доступе и имеющая массовый масштаб, а это означает, что СМИ применительны в различных видах и сферах деятельность.

Применение средств массовой информации в сфере образования, а именно на уроках иностранных языков, с каждым днем возрастает. С применением информационных технологий преподаватели получают возможность использовать различные медиа для обогащения языковой среды обучаемых, способствовать ускорению процесса обучения, улучшить усвоение предмета, привить интерес к изучаемому предмету. Методика обучения иностранным языкам предполагает использование СМИ в образовательном процессе в качестве эффективного средства обучения устному иноязычному общению как цели и, вместе с тем, как естественному результату учебной деятельности. Особенная роль аутентичных СМИ в методике преподавания заключается в том, что они максимально приближают обучающихся к реальным информационным источникам и “погружают” в мир актуальных событий. Использование аутентичных самостоятельно подобранных преподавателем медиа текстов в учебной аудитории имеет долгую традицию. До недавнего времени это были в основном газетные и журнальные статьи. В последние годы к материалам прессы прибавились телевизионные и радио программы, а также тексты, взятые из Интернета. Принято разделять средства массовой информации на визуальные (периодическая печать), аудиальные (радио) и аудиовизуальные (телевидение, документальное кино). Современные визуальные СМИ предоставляют огромное количество материала в печатном виде, а также в цифровом виде с использованием картинок, видео, графиков и т. д., чтобы создать более подходящую среду для обучения. СМИ предоставляют огромное количество нового материала преподавателю, который без проблем может найти информацию, подходящую к программе ВУЗов. Также, работа с печатным материалом формирует у обучаемых интерес к чтению, за счет разнообразной информации, заданий, подачи. Все это в целом помогает студенту достичь и свободного и грамотного владения иностранным языком. Газета рассказывает читателю о реально происходящих событиях и созвучна многим темам учебников. Преподавателю следует лишь подобрать подходящий материал, который будет соответствовать уровню студента и уровню его владения языком.

С методической точки зрения, работа с газетой значительно обогащает и оживляет учебный процесс, одновременно позволяя преподавателю решить широкий круг задач, например: расширить лексический запас, совершенствовать навыки ведения беседы на разные тематики, получить дополнительную лингвострановедческую информацию. Но, несмотря на аутентичные тексты, для большей мотивации и разнообразия учебного процесса учителя внедряют видеоматериалы и также аудиоматериалы на урок иностранного языка. Видео- и аудиоматериалы помогают научиться понимать речь на слух, также можно преодолеть

следующие учебные задачи, например, такие как: рассмотрение диалектов языка, получение новых знаний о стране изучаемого языка, повторение пройденной лексики или наоборот, расширение словарного запаса, использование видеоматериала с целью поиска языковой информации и многое другое. В связи с особенностями современного человека как визуала в восприятии информации преподавание иностранного языка становится все в большей степени ориентировано на использование языка мультимедиа, переходит от привлечения мультимедиа в качестве вспомогательного, иллюстративного элемента к мультимедиа как инструменту преподавания.

Так как язык мультимедиа многофункционален, он имеет различные способы передачи информации - визуальный (видео, картинка), слуховой (аудиоматериал), устный (говорение) и письменный (тексты). Сперва, долгое время в преподавание иностранного языка были использованы только тексты в печатном или озвученном виде, но с течением времени, благодаря интернету, появилась возможность не только чтение и прослушивание текстов, но также и просмотр видеосюжетов, которые дают возможность не только услышать речь, но и понаблюдать за поведением или мимикой говорящего. Преимущества использования медиаресурсов на уроке очевидны, но существует и ряд задач, требующих решения. Среди них стоит выделить такие, как необходимость сочетать информацию из медиаисточников с материалом учебной программы, изменение привычки изучать язык исключительно при помощи учебников на активное использование газет и новостных сайтов, а также создание личностно-ориентированной учебной среды.

В методике преподавания испанского языка выделяют два основных метода: коммуникативный и структурный. Особое внимание уделим коммуникативному методу, ориентированному на активное обучение устной речи, рассмотрение ситуаций общения, в которых студенты могут пользоваться языком в реальном контексте. В Испании, как правило, применяют методику решения коммуникативных задач в качестве основной оси обучения. Следует отметить социально-функциональный метод, согласно которому грамматика изучается через “функции” , представленные в различных ситуациях реальной жизни.

Еще одним важным аспектом обучения испанскому языку как иностранному является ориентация на учебные программы Института Сервантеса. С 2001 года, когда Совет Европы ввел единую систему общеевропейских компетенций (CEFR), институт Сервантеса приступил к разработке плана учебных программ, руководств для преподавания испанского языка как иностранного, выделению уровней владения испанским языком в соответствии с европейской структурой. Учебные программы Института Сервантеса превратились в своеобразное руководство для преподавания испанского языка. Отметим, что официальные экзамены по испанскому языку следуют указаниям плана учебных программ Института Сервантеса.

В соответствии с требованиями современности в последние годы стало разрабатываться новое направление, получившее название тестология (evaluación), отвечающее насущной необходимости в профессиональной подготовке специалистов, владеющих передовыми методиками оценки знаний (и прежде всего в области иностранных языков). Все чаще и чаще высказывается мнение о том, что практика тестирования должна стать профессией, что подразумевает не только

подготовку самих кадров, но и разработку и введение соответствующих стандартов под лозунгом “обоснованность и беспристрастность” (“la validez y la equidad”). В наши дни испанская методологическая мысль, анализируемая в европейском контексте, ставит перед собой задачу не столько изобретения нового метода, сколько поиска новых средств, позволяющих быстрее достичь поставленных результатов. В последнее время основной упор делается на разработку как можно более разнообразных коммуникативных заданий (“actividades comunicativas”), что представляет собой отнюдь не легкую задачу, как это может показаться на первый взгляд. При этом решение извечного вопроса: кто же является главным действующим лицом на уроке? - подразумевавшее ранее традиционный ответ: “Учитель”, теперь переходит в прямо противоположную плоскость, отдавая первенство “лингвистической активности” ученику. Многочисленные современные испанские авторы-практики говорят о необходимости следования новому принципу, согласно которому основное внимание уделяется не обучению, а изучению, а главной фигурой на занятии является не учитель, а ученик. В соответствии с этой доктриной основной целью преподавателя становится поиск новых стратегий повышения заинтересованности и развития инициативы обучаемого в процессе обучения иностранному языку.

Таким образом, применение средств массовой информации на уроках иностранных языков, социокультурный подход к преподаванию иностранных языков предоставляет педагогу самые широкие возможности не только для изложения их правил, но и для формирования у обучающегося целостной и максимально приближенной к оригинальной картины мира изучаемого языка при соблюдении в качестве обязательного условия представления испанской дидактики в общеевропейском контексте для определения ее типических и особенных черт.

Использованная литература:

1. Дзюбко А. А. «Использование средств массовой информации на уроках английского языка» Черновцы, Украина. Добросклонская Т. Г. «Вопросы изучения медиатекстов (опыт исследования современной английской медиаречи)». Изд. 2-е, стереотипное. - М.: Едиториал УРСС, 2005. — 288 с.

2. Медведева С. Ю. «Специфика языка печати как средства массовой коммуникации // Роль языка в средствах массовой коммуникации» — М.: 1996.

3. Новикова А. А. «Медиа на уроке английского языка: техническое средство обучения или медиаобразование?» // Медиаобразование. 2005. № 1. С. 107–112.

4. Прилепская М. В., «Инновации в преподавании иностранных языков студентам-юристам. Материалы межвузовской научно-практической конференции», Москва, М.: РПА Минюста России, 2011. С. 197. Алимов В.В. Языковая интерференция при переводе: теория и практика // Вестн. Моск. ун-та. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 1998. № 4.

5. Титова С.В. Интернет для повышения профессиональной компетентности преподавателей // Преподавание иностранных языков: теория и практика: Сб. научных и научно-методических трудов кафедры теории преподавания иностранных языков факультета иностранных языков. Вып. 1. М., 2004.

Нилуфар САИДОВА,
Университет мировой экономики и дипломатии, кафедра
‘‘Романо-германских языков’’, преподаватель

ПЕРЕВОД РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ: ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Annotatsiya

Maqolada reklama matnlarini asl va tarjima o’rtasidagi nisbatda tarjima qilishning o’ziga xos xususiyati, shuningdek tarjima qilingan matnning sotsiolingvistik jihatlarini etkazish haqida gap boradi. Reklamani tarjima qilish kontseptsiyasi ko’pincha reklama matni tarjima qilinganligi, reklama tarjimasi nafaqat so’zlar va iboralarni tarjima qilish, balki bir madaniyat doirasida qabul qilingan va boshqa madaniyat vakillari tomonidan qabul qilinmasligi mumkin bo’lgan yashirin madaniy ma’lumotlarni etkazishdir.

Kalit so‘zlar. Reklama, zamonaviy jamiyat, yondashuv, tarjima, xaridor, kontekst, umume’tirof etilgan iboralar, original, mahsulot.

В стать говорится о особенности перевода рекламных текстов в соотношении между оригиналом и переводом, а также в передаче социолингвистических аспектов переводимого текста. Концепция перевода рекламы часто заключается в том, что рекламный текст переведен, перевод рекламы заключается не только в переводе слов и словосочетаний, а в передаче имплицитной культурологической информации, которая воспринимается как сама собой разумеющаяся в рамках одной культуры и может не восприниматься представителями другой культуры.

Ключевые слова. Реклама, современное общество, подход, перевод, покупатель, контекст, общепризнанные фразы, оригинал, продукт.

The article talks about the peculiarities of the translation of advertising texts in the ratio between the original and the translation, as well as in the transfer of sociolinguistic aspects of the translated text. The concept of advertising translation often lies in the fact that the advertising text has been translated, the translation of advertising consists not only in the translation of words and phrases, but in the transfer of implicit cultural information that is taken for granted within one culture and may not be perceived by representatives of another culture.

Key words. Advertising, modern society, approach, translation, buyer, context, universally recognized phrases, original, product.

Рекламные тексты в современном обществе выполняют важнейшую коммуникативную функцию. Один из самых сложных видов перевода считается перевод рекламных текстов. Потому, что при переводе рекламы одного знания иностранного языка недостаточно. Даже если вы с лёгкостью переведете сложную техническую инструкцию, то не факт, что сможете качественно перевести рекламную статью. Все потому, что переводчику рекламы необходимо уметь мыслить творчески, образно, а научится этому не так уж просто. Кроме того, цель перевода рекламных текстов - это не только передача смысла, но и привлечение потенциальных покупателей, ни один другой текст не ставит перед собой такой задачи.

Одна из основных особенностей перевода рекламных текстов выражается в содержательном соотношении между оригиналом и переводом, а также в передаче социолингвистических аспектов переводимого текста. Рекламный текст

включает в себя целый ряд экстралингвистических компонентов и адекватно воспринимается лишь при их гармоничном сочетании. Этот фактор является значимым при переводе рекламы, т.к., пренебрегая этими компонентами, не удастся перевести рекламный текст с наибольшей эффективностью.

Представить современное общество без рекламы невозможно, однако в настоящее время научной литературы по проблемам перевода рекламы немного, и этому есть объяснение – говорить о переводе рекламы в привычном значении этого слова вряд ли возможно. Перевод всегда и принципиально вторичен, об этом говорят все теоретики перевода, однако мнения исследователей относительно того, что же следует считать “переводом”, принципиально расходятся.

При переводе рекламных текстов необходимо учитывать цель рекламного сообщения, характер потребителя, языковые качества текста оригинала, культурные и индивидуальные возможности языка в культурном аспекте потребителя и многое другое. Такой тип перевода вызван его практической необходимостью. Данный подход требует хорошего знания переводчиком предмета, о котором идет речь в оригинале, что хотел сказать автор рекламного текста, т.е. коммуникативное намерение рекламного текста.

Продолжая говорить о роли перевода в современном мире, нельзя умолчать о глобальной рекламе, так как наряду с текстовыми рекламами, существуют и такие виды рекламы, которые, будучи стандартны для всего мира, используют общепризнанные фразы или стереотипы, чтобы поддержать чувство, связанное с особенностью рекламируемого продукта. Кроме того, для облегчения восприятия чужого языка, существуют изобразительные пиктограммы, которые также можно отнести к разряду рекламных текстов, так как они несут с собой определенную информацию. Пиктограммы также могут стать предметом особого исследования, поскольку они часто визуально дополняют рекламный текст и нередко помогают переводчику найти необходимые языковые средства. Для привлечения внимания реклама иногда использует текст чужого языка. Использование слов из другого языка нарушает грамматические нормы читателя, а значит, привлекает внимание и становится частью “визуального оформления” наряду с цветом и изображением. Но иностранный текст может также вызвать нарушение коммуникации, если слова непонятны, в таком случае задача переводчика использовать все знание теоретических основ перевода для передачи коммуникативной функции оригинала. Знание теоретических основ перевода и экстралингвистических реалий необходимое условие адекватности перевода.

Общими чертами всех рекламных текстов можно назвать:

- специфический подбор лексики, низкочастотных слов;
- слова часто стилистически окрашенные;
- многочисленное употребление идиом и цитат для создания образности;
- призыв к действия с помощью императива;
- широкое использование личных и притяжательных местоимений;
- использование номинативных предложений;
- прием параллелизма и повтора;
- широкий спектр прилагательных и наречий.

В процессе воссоздания рекламного текста перед переводчиком встает задача передать средства, оформляющие разные типы информации, в их сложном переплетении, но не все они одинаково сложны для перевода. Языковые

средства, используемые в рекламе, могут нести один вид информации или сразу несколько, в целом же реклама обладает избыточностью средств, служащих ее коммуникативной задаче, но снимать эту избыточность при переводе не следует, ее надо постараться сохранить.

В рекламном тексте сочетаются четыре вида информации – когнитивной, эмоциональной, эстетической и оперативной, посредством которых рекламный текст реализует свои коммуникативные и социальные функции. Перевод рекламы в принципе возможен, однако потери, как и при любом переводе, неизбежны, поэтому при переводе рекламного сообщения важным становится умение расставлять приоритеты. Среди доминант перевода рекламного текста приоритетное положение, конечно, занимает лексика, оформляющая когнитивную информацию, которая по своим характеристикам близка к терминологии, поскольку обладает сходными с ней характеристиками: однозначна, нейтральна, независима от контекста, передается с помощью однозначных эквивалентов. Прочие доминанты перевода следует признать равноправными, но при необходимости выбора переводчик должен стараться передать в первую очередь те, которые служат дополнительными средствами выделения когнитивных компонентов текстов рекламы. К ним относятся:

1) эмоционально-оценочная лексика с семантикой положительной оценки;
2) средства выражения гиперболы положительной оценки;
3) “модные слова”;
4) иностранные слова, обороты речи и цитаты;
5) диалектальные слова и обороты;
6) синтаксическое оформление высказывания;
7) повторы всех уровней;
8) игра слов, метафоры, сравнения, авторские парные словосочетания и другие лексические фигуры стиля;
9) фон литературной нормы языка;
10) стилистически окрашенная лексика.

В процессе воссоздания рекламного текста перед переводчиком встает задача передать средства, оформляющие разные типы информации, в их сложном переплетении, но не все типы информации одинаково сложны для перевода. В зависимости от типа переводного текста определяются подходы и требования к переводу, тип текста влияет на выбор приемов перевода и определение степени эквивалентности перевода оригиналу, соответственно различаются цели и задачи, стоящие перед переводчиком. Некоторые исследователи говорят о том, что особенности перевода рекламного текста во многом оказываются сходными с особенностями перевода художественного текста, поскольку сам рекламный текст как речевое произведение также оказывается по своим характеристикам похожим на текст художественной литературы, другие выделяют рекламный текст как особый вид текста, ориентированный на обращение.

Объем когнитивной информации в рекламном тексте относительно мал: название фирмы или производителя, предоставляющих услуги или товары, точное наименование товара, его технические характеристики, цена, контактная информация (телефоны, адреса, веб-сайты), указание на условия и сроки поставки, процент скидки. Чаще всего указанная выше информация предоставляется посредством нейтральной лексики, а также при помощи цифр. Эмоциональная информация

необходима для того, чтобы дать абсолютно положительную оценку рекламируемому товару. Для этого в текст рекламы активно включают прилагательные (особенно в превосходной степени), наречия и существительные, выполняющие функцию гиперболы, иностранные слова и выражения (чаще из английского языка, иногда немецкого, реже французского, итальянского, испанского и др.), а также ‘‘модные слова’’. Эмоциональность высказыванию придает использование риторических вопросов и восклицаний, незаконченных предложений, синтаксического параллелизма. Нередко используются фонетические (аллитерация, ассонанс, рифма) и морфемные (повторы, неологизмы) языковые средства. Эстетическая информация в рекламных текстах оказывается представленной большим разнообразием средств на разных языковых уровнях – от фонетического до синтаксического, многие из которых перечислены выше. Таким образом, сочетая в рекламном тексте четыре вида информации – когнитивной, эмоциональной, эстетической и оперативной, рекламный текст реализует свои коммуникативные и социальные функции.

В тексте рекламы имена собственные встречаются достаточно часто, выступая как средство создания яркого рекламного образа. Во-первых, это названия фирмы или производителя и товара (так называемая ‘‘когнитивная информация’’), во-вторых, при помощи имен собственных могут вводиться другие виды информации – эмоциональная, эстетическая и оперативная. Несмотря на то, что имена собственные (личные имена, прозвища, апеллятивные имена, географические названия, названия фирм, учреждений, газет, журналов, марки машин, самолетов, пароходов и т. п.) представляют собой один из наиболее безэквивалентных разрядов лексики, их перевод далеко не всегда представляет особые сложности.

Сложности в переводе могут возникать и тогда, когда имя собственное выступает не столько как само по себе, а как определенный код, который адресат рекламного текста должен опознать и расшифровать, в том числе тогда, когда переводимые имена собственные обладают внутренней формой. Часто в рекламном тексте важнее оказывается именно ввести новое имя (название продукта, товара, услуги, производителя), нежели объяснить его происхождение.

Парадокс перевода рекламы часто заключается в том, что рекламный текст переведен, но тем не менее не понятен целевой аудитории, и здесь приходится вспомнить о том, что перевод рекламы заключается не только и не столько в переводе слов и словосочетаний, а в передаче имплицитной культурологической информации, которая воспринимается как сама собой разумеющаяся в рамках одной культуры и может не восприниматься представителями другой культуры вообще. В каждой культуре есть единицы, которые определяют ее национальные особенности, формируют национальную картину мира. Принадлежность к разным культурно-языковым сообществам может стать потенциальной причиной непонимания рекламного сообщения в другой культуре, т. е. нарушением коммуникации.

Среди доминант перевода рекламного текста приоритетное положение, конечно, занимает лексика, оформляющая когнитивную информацию. Прочие доминанты перевода следует признать равноправными, но при необходимости выбора переводчик должен стараться передать в первую очередь те, которые служат дополнительными средствами выделения когнитивных компонентов текстов рекламы. К ним относятся:

1) эмоционально-оценочная лексика с семантикой положительной оценки;
2) средства выражения гиперболы положительной оценки;
3) “модные слова”;
4) иностранные слова, обороты речи и цитаты;
5) диалектальные слова и обороты;
6) синтаксическое оформление высказывания;
7) повторы всех уровней;
8) игра слов, метафоры, сравнения, авторские парные словосочетания и другие лексические фигуры стиля;
9) фон литературной нормы языка;
10) стилистически окрашенная лексика.

При выборе того или иного приема перевода следует учитывать цель рекламного сообщения, состав аудитории, на которую направлена данная реклама, характер, а также различные языковые особенности исходного рекламного текста, культурную специфику страны, на язык которой будет переводиться реклама. Реклама будет считаться эффективной при использовании в ней различных средств выразительности, придающих рекламе еще большую эмоциональность. Перевод глаголов императивной формой, а также использование в рекламе различных атрибутивных сочетаний также является признаком успешности рекламы. Но основное правило, которого должен придерживаться переводчик при работе с рекламным текстом - при переводе рекламы рекламный текст не переводится дословно, а пишется заново на языке страны потребителя с учетом всей ее национальной и культурной специфики.

Следовательно, при переводе рекламы в контексте межкультурной коммуникации единицы перевода необходимо считать ведь рекламный текст, представляющий неразрывные единство вербального и невербального компонентов, нацеленное на создание целостного содержания. Таким образом, процесс адаптации иноязычного рекламного слогана – это всегда процесс творческий, требующий от переводчика не только глубоких знаний самого языка и теоретических основ перевода, но и экстралингвистических реалией, и маркетинговой концепции самой рекламы.

Жить в современном мире – значит не только принять рекламу как данность со всеми ее плюсами и минусами. Жить в современном мире – значит принять себя в качестве действенного участника культурного поля, занятого рекламой. Именно это обстоятельство заставляет нас самым существенным образом отнестись к рекламе как к виду коммуникации и рассмотреть специфику языковых механизмов, используемых в рекламе.

Использованная литература:

1. Блакар Р.М. по.: Пирогова Ю.К., Паршин П.Б. Рекламный текст, семиотика и лингвистика. – М.: Изд-во Гребенникова, 2000. – С. 2.
2. Добросклонская Т.Г. Вопросы изучения медиа текстов. – М., 2000.
3. Алексеева И. С. Текст и перевод. Вопросы теории. М.: Международные отношения, 2008. – С. 184.
4. Мамонтов А. С. Кросс-культурный анализ: (Лингвострановедение в сфере рекламы). – М.: МГСА, 2002. – С. 128.
5. Медведева Е. В. Рекламная коммуникация. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – С. 280.

Bosh muharrir:
Mahmudov Sarvar Yuldashevich

Mas’ul kotib:
Suyarova Lutfiya Muxiddinovna

Bosh dizayner – badiiy muharrir:
Mamasoliyev Akbarali Hamzayevich

TAHRIR HAY’ATI:
Xilola UMAROVA, Risboy JO‘RAYEV, Komiljon MUQIMOV, Ulug‘bek INOYATOV,
G‘ayrat SHOUMAROV, Maqsudjon YULDASHEV, Oynisa MUSURMONOVA, Lola MO‘MINOVA,
Dilyara SHARIPOVA, Barno ABDULLAYEVA, Rohatoy SAFAROVA, Xolboy IBRAGIMOV,
Ravil IS’YANOV, Mirodiljon BARATOV, Shaxnoza XALILOVA, Sharibboy ERGASHEV,
Yashin ISMANDIYAROV, Alisher UMAROV, Muhabbat MIRSALIYEVA, Bahodir MA’MUROV,
Shukurullo MARDONOV, Ulfat MAHKAMOV, Muhayyo UMARALIYEVA.

JAMOATCHILIK KENGASHI:
Dilshod KENJAYEV, Sobitxon TURG‘UNOV, Nargiza RAXMANKULOVA, Abduhalim MAHMUDOV,
Kamola RISKULOVA, Feruza QODIROVA, Islom ZOKIROV, Ravshan ABDUXAIROV.

Tahririyat manzili:

Toshkent shahar Shayhontoxur tumani Navoiy ko‘chasi, 30-uy.
E-mail: xalq_talimi@xtv.uz Tel: (0 371) 231-16-51, Faks: 231-16-52
t.me/xalqtalimi_jurnali. http://t.me/xalq_talimi_jurnali.

Jurnalga yuborilgan maqolalarga javob qaytarilmaydi, jurnalda e’lon qilingan maqolalardan olingan matnlar ‘‘Xalq ta’limi’’ ilmiy-metodik jurnalidan olindi, deb ko‘rsatilishi shart.

Jurnal 2015-yil 20-martdagi 214/2-sonli qarori bilan OAK ilmiy nashrlari ro‘yxatiga kiritilgan.

“TAFAKKUR NASHRIYOTI” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahri, Shayhontoxur tumani, Navoiy ko‘chasi, 30-uy

Bosishga ruxsat etildi: __.__.____-y. Qog‘oz bichimi 70x100 1/16. Ofset bosma usuli.
Shartli b.t. 12,0. Adadi __ ___ nusxa. – buyurtma.
Bahosi kelishilgan narxda.

Ushbu songa mas’ul – To‘xtamurodova Shohida Akmalxo‘ja qizi

Jurnalga taqdim etilgan barcha materiallar https://rustxt.ru/antiplagiat sayti hamda https://t.me/check_antiplagiat_bot da monitoring qilinadi.

© “Xalq ta’limi” jurnali, 2023.